

สารัตถะความยุติธรรมในตำรากฎหมายหลักไชย

เชมฤทัย บุญวรรณ

ดุชฎินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาดุชฎินิบัณฑิต

สาขาวิชาไทยศึกษา

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

สิงหาคม 2559

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยบูรพา

คณะกรรมการควบคุมดุष्ฎิณิพนธ์และคณะกรรมการสอบดุष्ฎิณิพนธ์ ได้พิจารณา
ดุष्ฎิณิพนธ์ของ เชมฤทัย บุญวรรณ ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาดุष्ฎิณิพนธ์ิต สาขาวิชาไทยศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพาได้

คณะกรรมการควบคุมดุष्ฎิณิพนธ์

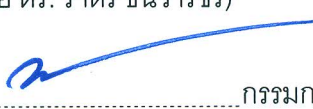

..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. บุญรอด บุญเกิด)

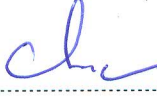

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. ประทีป ทับอัติตานนท์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(รองศาสตราจารย์ภารดี มหาขันธ์)

คณะกรรมการสอบดุष्ฎิณิพนธ์

..... ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร. ราตรี ธีนวารช)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. บุญรอด บุญเกิด)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. ประทีป ทับอัติตานนท์)

..... กรรมการ
(ดร. ชัยณรงค์ ศรีมันตะ)

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์อนุมัติให้รับดุष्ฎิณิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาดุष्ฎิณิพนธ์ิต สาขาวิชาไทยศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพา

..... คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. บุญรอด บุญเกิด)

วันที่ 4 เดือน สิงหาคม พ.ศ. 2559

กิตติกรรมประกาศ

ดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาและความเมตตาจากรองศาสตราจารย์ ดร.ราตรี ธีนวารช รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.ประทีป ทับอัติตานนท์ รองศาสตราจารย์ ภาวดี มหาพันธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญรอด บุญเกิด ที่ให้คำปรึกษา คำแนะนำ อีกทั้งชี้แนะแนวทางในการทำดุษฎีนิพนธ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์รัช ภูณโณทก ที่ได้ชี้แนะแนวทางการทำงาน รวมทั้งให้ข้อคิดและซักถามปัญหาต่าง ๆ ขณะที่ผู้วิจัยกำลังค้นคว้าหาข้อมูลเพื่อเขียนเค้าโครงดุษฎีนิพนธ์ แม้ว่า ณ เวลานั้นอาจารย์ได้ลี้ลับไปแล้ว ลูกศิษย์คนนี้ยังระลึกถึงความกรุณาความเมตตาของอาจารย์ตลอดมา

ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ห้องเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติที่ให้คำแนะนำในการค้นหาข้อมูลเอกสารต้นฉบับตัวเขียน คุณกัญญา ภูตระกูล บรรณารักษ์ชำนาญการพิเศษของพิพิธภัณฑสถานไทยและหอจดหมายเหตุที่น่าชมและเล่าถึงเรื่องราวของศาลไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิวารสารปริชาติ มหาวิทยาลัยทักษิณได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับบทความที่จะนำลงตีพิมพ์ในวารสารซึ่งเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณครูบาอาจารย์ทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ทางวิชาการและให้กำลังใจในการศึกษาเล่าเรียนและการเรียบเรียงดุษฎีนิพนธ์เสมอมา

ขอขอบพระคุณคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลที่ให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสลาศึกษาต่อในระดับปริญญาเอก เพื่อให้ผู้วิจัยได้พัฒนาตนเองแล้วนำความรู้ไปพัฒนาทางด้านวิชาการให้เข้มแข็งต่อไป

ขอขอบพระคุณพ่อ คุณแม่ คุณบัวเบียบ คุณบัวกา พี่สาว น้องชาย น้องสาว และญาติพี่น้องที่สนับสนุนการเรียนในระดับปริญญาเอก และให้กำลังใจในการทำดุษฎีนิพนธ์เล่มนี้ให้สำเร็จ ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.สมบุญ วัฒนประสาท ที่ให้ความช่วยเหลือในการแปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษ ขอขอบคุณพี่ ๆ เพื่อน ๆ สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพาที่ห่วงใยกัน และขอขอบคุณมิตรสหายทุกคนที่ให้กำลังใจมาโดยตลอดจนงานสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ท้ายสุดนี้ขอขอบพระคุณและระลึกถึงพระคุณผู้บันทึกตำรากฎหมายหลักไชย ฉบับตัวเขียนทุกท่านที่ได้บันทึกข้อมูลอันทรงคุณค่าให้คงไว้จนถึงปัจจุบัน

เชมฤทัย บุญวรรณ

53810208: สาขาวิชา: ไทยศึกษา; ปร.ด. (ไทยศึกษา)

คำสำคัญ: หลักไทย/ ความยุติธรรม/ เนื้อความ/ จำนวนภาษา/ กฎหมาย

เชมฤทัย บุญวรรณ: สารัตถะความยุติธรรมในตำรากฎหมายหลักไทย (ESSENCE OF JUSTICE IN "LAKCHAI" LAW TEXTBOOK) คณะกรรมการควบคุมวิชาชีพ:

บุญรอด บุญเกิด, ปร.ด., ประทีป ทับอัติตานนท์, ปร.ด., ภาวดี มหาจันทร์, กศ.ม. 157 หน้า.

ปี พ.ศ. 2559.

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์การพิจารณาความยุติธรรมในระบบกฎหมายไทย และลักษณะจำนวนภาษาในตำรากฎหมายหลักไทย โดยศึกษาจากตำรากฎหมายหลักไทยจำนวน 11 ฉบับ ประกอบด้วยฉบับที่มีการปริวรรตและได้ตีพิมพ์เผยแพร่ จำนวน 6 ฉบับ และต้นฉบับ ตัวเขียนที่หอสมุดแห่งชาติ จำนวน 5 ฉบับ ส่วนวิธีดำเนินการวิจัยเป็นการวิจัยเอกสารและวิเคราะห์แบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า เนื้อหาสาระสำคัญในตำรากฎหมายหลักไทยประกอบไปด้วยเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาคดีความ ได้แก่ ทิศาปาโมกข์แห่งกระทรวงความแก่แก่กัน 9 คู่ คำมูล 8 ประการ การพิสูจน์พยาน ลักษณะความ พระชินสีห์ตั้งอำมาตย์ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับคดีความต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น การพิจารณาคดีเกี่ยวกับการฟ้องร้องเรื่องต่าง ๆ และเรื่องมรดก ซึ่งเรียกว่าประตูทั้ง 4 โดยคดีความที่พบส่วนใหญ่เป็นคดีความเกี่ยวกับการลักทรัพย์ เรื่องชู้ และการทะเลาะวิวาท เนื้อหาที่เหมือนหรือคล้ายกับกฎหมายตราสามดวง ได้แก่ ลักษณะอุทธรณ์เป็นการกำหนดหลักเกณฑ์การดำเนินกระบวนการพิจารณาคดีลักษณะต่าง ๆ ในศาล ลักษณะตัดสินจำนวนเป็นกรณีศาลรับฟ้องแล้ว หากระหว่างพิจารณาคดีคดีความมีการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นข้อ ห้ามผู้ที่ละเมิดข้อห้ามนั้นจะเป็นผู้แพ้คดี ลักษณะพยานเป็นเรื่องเกี่ยวกับพยานในการพิจารณาคดีและความสำคัญของพยานที่มีต่อคดี ลักษณะรับฟ้องเป็นการกำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับคุณสมบัติ ของผู้มีความสามารถและมีอำนาจฟ้องคดีความ และเนื้อหาที่ไม่สัมพันธ์กับการพิจารณาคดี ได้แก่ ยันต์ อักษรเลข อักษรไทย ส่วนวิธีการพิจารณาความยุติธรรมใช้วิธีการสืบพยาน ซักถามทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลย วินิจฉัยและพิจารณาจากข้อเท็จจริง และตัดสินว่าฝ่ายใดเป็นฝ่ายผิด โดยไม่มีบทลงโทษ ด้านจำนวนภาษามีคำศัพท์ที่ใช้เฉพาะกฎหมายซึ่งบางคำยังคงใช้อยู่ถึงปัจจุบันและบางคำเลิกใช้ไปแล้ว การเรียบเรียงประโยคมีการใช้ประโยคความเดียวและประโยคความรวม เพื่อที่จะเชื่อมโยงความให้คล้องตามกัน รวมถึงเนื้อความมีการลำดับเนื้อความอย่างต่อเนื่องเป็นลำดับ เหตุการณ์ อธิบายได้ชัดเจน และเข้าใจง่าย อีกทั้งเนื้อหายังสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนในเวลานั้นด้วย

53810208: MAJOR: THAI STUDIES; Ph.D (DOCTOR OF PHILOSOPHY)

KEYWORDS: LAKCHAI/ JUSTICE/ CONTENT/ LANGUAGE STYLE/ LAW

KHEMRUTHAI BOONWAN: ESSENCE OF JUSTICE IN “LAKCHAI” LAW
TEXTBOOK. ADVISORY COMMITTEE: BOONROD BOONGIRD, Ph.D., PRATEEP
THABATTANON, Ph.D., PRARADEE MAHAKHAN, M.ed., 157 .P. 2016.

This research aimed principally to analyze judicial investigation in the Thai law system embedded in the law textbook entitled “Lakchai”, together with the contents and language styles. The analysis was carried out on eleven copies of the textbook, six of which were revised and then published for public, and the rest kept at the National Library. Document studies and descriptive analysis were the main methodology.

The research has shown certain interesting findings as follows. First, there are in these law textbooks six important contents relating to the investigation practice i.e. nine pairs of contradicting cases written by the teacher Tisapamokha, eight indications, proof of evidence, characteristics of case, appointment of judges by PhraShinnasi for case administration, and the four types of inheritance known as the Four Gates. The theft, quarrel and adultery have been in this law textbook. Second, the law textbooks “Lakchai” and “The Law of Three Seals” were similar in that they both contained such information as appealing and court procedures, cancelling cases in times of the breach of law by any litigant, investigation of witness, and qualifications of accusers. Next, the judicial process was based heavily upon the enquiry of witness, plaintiff and defendant and the investigation of evidence, and had no punishment. Fourth, with specific regard to its writing styles, these law textbooks presented information in logical, understandable order with clear explanations, technical terms, some of which are still in use today, and both simple and compound sentences in order to give ideas. Moreover, the information in the books reflected the way of life and well-being of people at that time. Finally, “Lakchai” also incorporated miscellany which were of no relation to case investigation, for example, mystic symbols, numericals and Thai scripts.

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
4-1 กระทงความแก้ความแก้กัน 9 คู่.....	81
4-2 เค้ามูลหลักไชย 8 ประการ.....	87
4-3 พระชินสีห์ตั้งอำมาตย์.....	90
4-4 ลักษณะความ 6 สถาน.....	92
4-5 การพิจารณาพิสูจน์พยาน.....	94
4-6 ประตุทั้ง 4.....	98

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
3-1 การพิจารณาคดีก่อนการปฏิรูประบบศาลในสมัยรัชกาลที่ 5.....	60

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฌ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	8
กรอบแนวคิดการวิจัย.....	8
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	8
ขอบเขตของการวิจัย.....	9
วิธีดำเนินการวิจัย.....	10
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	11
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	11
2 สารัตถะความยุติธรรมและกระบวนการพิจารณาคดี.....	23
ความหมายของกระบวนการทางยุติธรรม.....	23
วิธีการพิจารณาคดีกระบวนการทางยุติธรรม.....	27
3 วิธีการพิจารณาคดีในสังคมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยปรับปรุงกฎหมายไทย.....	38
วิธีการพิจารณาคดีในสมัยสุโขทัย.....	38
วิธีการพิจารณาคดีในสมัยอยุธยา.....	42
วิธีการพิจารณาคดีในสมัยรัตนโกสินทร์.....	51
4 สารัตถะเนื้อหาความในตำรากฎหมายหลักไชย.....	64
เนื้อหาสาระสำคัญที่เกี่ยวกับคดีความในตำรากฎหมายหลักไชย.....	64

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
รูปแบบและวิธีการพิจารณาความยุติธรรม.....	100
5 สำนวนภาษาที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไชย.....	108
คำศัพท์ที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไชย.....	108
ลีลาการเขียนในตำรากฎหมายหลักไชย.....	115
6 สรุปผลและอภิปรายผล.....	134
สรุปผลการวิจัย.....	134
อภิปรายผล.....	141
ข้อเสนอแนะ.....	145
บรรณานุกรม.....	147
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	157

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

รากฐานของสังคมและการปกครองของรัฐที่สำคัญอันทำให้เกิดความเที่ยงธรรมชอบธรรมด้วยเหตุผลของคนในสังคมที่อยู่ร่วมกันจำต้องอาศัยหลัก “ความยุติธรรม” เป็นกรอบหรือบรรทัดฐานเพื่อตัดสินหรือพิจารณาเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นให้ถูกต้อง ดังที่รอวล์ส จอห์น (1973 อ้างถึงใน จรัญ โฆษณานันท์, 2547, หน้า 436) ได้เสนอเกี่ยวกับความยุติธรรมว่ามนุษย์แต่ละคนจำเป็นต้องมีสิทธิเท่าเทียมกันในเสรีภาพขั้นพื้นฐานอย่างมากที่สุดซึ่งเทียบเคียงได้กับเสรีภาพอันคล้ายคลึงกันในบุคคลอื่น ๆ การใช้กฎหมายต้องสอดคล้องกับหลักความยุติธรรมอันเป็นรากฐานของสังคม การเมืองนั้น ๆ ความยุติธรรมจึงเป็นการกระทำในสิทธิของตนเองและเคารพสิทธิของผู้อื่น นอกจากนี้การกระทำใด ๆ ควรจะสอดคล้องและไม่ขัดแย้งกับกฎเกณฑ์ของศีลธรรมและมีคุณธรรม (เจตน์ สถาวรศีลพร, 2553, หน้า 9) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ความยุติธรรมเกิดขึ้นได้เมื่อคนทุกคนพึงกระทำการใด ๆ ตามหน้าที่และสิทธิของตนเอง ซึ่งจะนำมาถึงความสงบสุขและความสงบเรียบร้อยในสังคม

สังคมจึงได้กำหนดกฎหมายเพื่อเป็นเครื่องมือรักษาความยุติธรรม อีกทั้งกฎหมายนี้ยังใช้เป็นเครื่องควบคุมสังคม เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยและให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างปกติสุข การใช้กฎหมายจึงต้องคำนึงถึงความยุติธรรม เมื่อกฎหมายเป็นกลไกสำคัญที่ใช้สำหรับควบคุมสังคมให้มีความเป็นระเบียบ รวมทั้งเป็นข้อบังคับให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติตามข้อบังคับของกฎหมาย โดยให้อำนาจผู้ปกครองหรือผู้มีอำนาจของรัฐเป็นผู้ใช้กฎหมายเพื่อลงโทษแก่ผู้กระทำความผิด กฎหมายจึงหมายถึงคำสั่งที่ได้ก่อกำเนิดไว้ หมายไว้ให้เป็นที่แน่นอนเท่านั้น และกฎหมายเป็นกฎที่สถาบันหรือผู้มีอำนาจสูงสุดในรัฐตราขึ้นหรือที่เกิดขึ้นจากจารีตประเพณีอันเป็นที่ยอมรับนับถือ เพื่อใช้ในการบริหารประเทศ เพื่อใช้บังคับบุคคลให้ปฏิบัติตาม หรือเพื่อกำหนดระเบียบแห่งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือระหว่างบุคคลกับรัฐ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 4)

ถ้าแบ่งตามยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ อาจกล่าวได้ว่ากฎหมายไทยเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และมีความสัมพันธ์กับรูปแบบการปกครอง กฎหมายสมัยสุโขทัยมีลักษณะที่ใช้หลักธรรมและจารีตประเพณีในสังคม ซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบการปกครองแบบพ่อปกครองลูกหรือธรรมราชา ลักษณะกฎหมายจึงเป็นแบบกฎหมายชาวบ้าน คือ เป็นกฎหมายที่เกิดจากเหตุผล จากความรู้จักผิดชอบชั่วดีอันเป็นพื้นฐานมาจากความคิดด้านศีลธรรมที่มีอยู่ในสังคม ส่วนกระบวนการยุติธรรม

ในสมัยสุโขทัยนั้นพระมหากษัตริย์ทรงรับเรื่องราวร้องทุกข์ และมีอำนาจในการตัดสินชี้ขาดข้อพิพาทที่เกิดขึ้นด้วยพระองค์เอง โดยมีการไต่สวนคู่ความก่อนจึงตัดสินคดีความ ดังที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 1 และด้านที่ 2 ว่า “...ปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หัน ไพร่ฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมืองมีถ้อยมีความเจ็บท้อง ช้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบ่ไรไปสิ้น กระดิ่งอันท่านแขวนไว้พอขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียกเมื่อถามสวนความแก่มันด้วยไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม...” หรือกฎหมายลักษณะโจรด้านที่ 1 และด้านที่ 2 ที่มีการอ้างถึงหลักฐานศาสตร์ธรรมศาสตร์เป็นสำคัญว่าเมื่อผู้ใดกระทำผิดต้องมีการลงโทษผู้นั้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการใช้กฎหมายเป็นหลักอย่างแท้จริง

ส่วนสมัยอยุธยาที่มีกฎหมายหลักที่ใช้ คือ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่มีการกำหนดมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตระลาการมีหน้าที่สืบพยาน อันเป็นแม่บทเกี่ยวกับอำนาจศาลและวิธีการพิจารณาความ รวมถึงมูลคดีวิวาทที่เป็นกฎหมายแม่บทอันกำหนดสิทธิและหน้าที่ของบุคคลเมื่อเกิดกรณีพิพาทต่อกัน และเริ่มมีวิธีพิจารณาความในศาล โดยตระลาการหรือผู้พิพากษาทำหน้าที่ไต่สวนชี้ขาดข้อเท็จจริง และดูขุน ณ ศาลหลวงทำหน้าที่นำตัวบทกฎหมายมาปรับแก้คดี อีกทั้งตามพระอัยการลักษณะรับฟ้องได้กำหนดให้ผู้ที่ฟ้องร้องคดีต้องเป็นผู้มีสังกัดมูลนาย ดังปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวง

สมัยอยุธยาที่มีกฎหมายที่สร้างขึ้นเพื่อความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยนี้จึงมีพระธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นกฎหมายที่ไทยแปลพระคัมภีร์ธรรมศาสตร์จากภาษารามัญ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2493, หน้า 12-13) ได้ทรงให้ความเห็นว่า ...แต่เดิมประมวลกฎหมายไทยเห็นจะจัดเป็นหมวดหมู่อย่างหนึ่ง แต่จะเป็นอย่างไร รู้ชัด อยู่มาในกาลครั้ง 1 น่าจะเป็นในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเมื่อกรุงศรีอยุธยาเกี่ยวข้องกับกรุงหงสาวดีอยู่ ได้กฎหมายมนุธรรมศาสตร์ ซึ่งแปลเป็นภาษารามัญเข้ามาในเมืองไทย และมีผู้มาแปลมนุธรรมศาสตร์จากภาษารามัญออกเป็นภาษาไทย แต่จะแปลเมื่อใด ข้อนี้ถ้าจะคาดตามเรื่องในพระราชพงศาวดารก็น่ายุติคิดว่าคงจะแปลในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ เพราะในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรติดการทัพศึกเห็นจะไม่มีเวลาแปล

เมื่อเป็นเช่นนี้กฎหมายในสมัยอยุธยาจึงมีลักษณะเป็นการนำแนววิธีการปฏิบัติจากสังคมอื่นเข้ามาในสังคมไทย นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ทรงตรากฎหมายขึ้นเพื่อใช้บังคับ เรียกว่าพระธรรมศาสตร์ เพื่อขยายความพระธรรมศาสตร์ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

¹ การอ้างอิงโดยการคัดลอกข้อความในดุษฎีนิพนธ์เล่มนี้เขียนการสะกดการันต์ตามเอกสารต้นฉบับ

กฎหมายที่สำคัญอีกฉบับหนึ่งและมีการชำระช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ กฎหมายตราสามดวง ซึ่งมีที่มาจากคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ของฮินดู โดยมีทั้งพระธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นการกำหนดแบบแผนหน้าที่ของบุคคลที่เป็นตุลาการ กระบวนการยุติธรรมและการแบ่ง ลักษณะมูลคดีวิवादที่เป็นกฎหมายแม่บท (Static) และราชศาสตร์ (Dynamic) อันเป็นอรรถคดี ที่ใช้ในการตัดสินความโดยสัมพันธ์กับสถานที่ เวลาและสถานการณ์รวมทั้งเป็นแนวคำพิพากษาที่ต้องใช้ประกอบคู่กัน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545, หน้า 16-17) กฎหมายตราสามดวงจึงเป็นกฎหมายสำคัญของไทย และเป็นประมวลกฎหมายที่ใช้มาเป็นระยะเวลาอันตั้งแต่สมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยมีการชำระกฎหมายครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และบังคับใช้เรื่อยมาจนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงระบบกฎหมายครั้งที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ดังนั้น กฎหมายตราสามดวงจึงเป็นแม่บทแห่งกฎหมาย และเป็นหลักในการชี้ขาดตัดสินคดีความต่าง ๆ ในการพิจารณาพิพากษาคดี นอกจากนี้ยังมีความสอดคล้องกับจารีตประเพณีและวิถีชีวิตของคนในสังคมดังที่ สันต์ ท. โกมลบุตร ได้แปลเรื่องเล่าเรื่องกรุงสยามของ มงเซญูร์ ปาลเลกัวซ์ (2552, หน้า 336) ซึ่งได้ศึกษาประมวลกฎหมายตราสามดวงและวิพากษ์วิจารณ์กฎหมายไทยไว้ว่า

ข้าพเจ้าได้อ่านประมวลกฎหมายทั้งหมดแล้ว เห็นว่าส่วนใหญ่มีความเหมาะสมสอดคล้องวิถีธรรมชาติและปรับเข้าได้กับอุปนิสัยและชนบประเพณีของประชาชาติที่สร้างกฎหมายนี้ขึ้น...ตุลาการผู้ใหญ่กับเจ้าเมืองทุกคนจะต้องมีประมวลกฎหมายไปประจำชุดหนึ่ง แต่ก็ไม่ค่อยได้พิจารณาคดีกันตามตัวบทกฎหมายเท่าใดนัก

ส่วนระบบการยุติธรรมของไทยโบราณ นอกจากให้ความสำคัญแก่ตัวบทกฎหมายที่บริสุทธิ์และความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายที่ละเมิดไม่ได้แล้ว ยังให้ความสำคัญต่อหลักจริยธรรมและจรรยาบรรณของผู้ใช้อำนาจในการพิจารณาความด้วย (ศศิกานต์ คงศักดิ์, 2549, หน้า 25)

เมื่อเป็นเช่นนี้ กล่าวได้ว่า กฎหมายตราสามดวงเป็นแม่บทแห่งกฎหมายที่ใช้เป็นหลักในการพิจารณาคดีความต่าง ๆ ในกฎหมายตราสามดวงมีบทบัญญัติต่าง ๆ ที่เป็นสาระสำคัญประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ รวม 26 ส่วน ได้แก่ ประกาศพระราชปราชญ์ พระธรรมศาสตร์ หลักอินทภาษ กุมนนเทียรบาล พระธรรมนุญ พระอัยการกรมศักดิ์ พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน พระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง พระอัยการบานแผนก พระอัยการลักษณะรับฟ้อง พระอัยการลักษณะพยาน กฎหมายพิสูจน์ดำเนินาพิสูจน์ลยุเพลิง พระอัยการลักษณะ

ตุลาการ พระอัยการลักษณะอุทธรณ์ พระอัยการลักษณะฎีกา พระอัยการทาส พระอัยการลักษณะลักพาตัวผู้คนทาส พระอัยการลักษณะมรดก พระอัยการลักษณะกู้หนี้ พระอัยการเบ็ดเสร็จ (เบ็ดเตล็ด) พระอัยการลักษณะวิวาทตีต่อกัน พระอัยการลักษณะโจร พระอัยการอาชญาหลวง พระอัยการอาชญาราษฎร์ พระอัยการกบฏ กฎพระสงฆ์ กฎ 36 ข้อ พระราชบัญญัติพระราชกำหนดเก่า และพระราชกำหนดใหม่ ดังนั้น กฎหมายตราสามดวงจึงเป็นแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของกฎหมายที่สำคัญและมีประโยชน์ในการนำมาศึกษาเกี่ยวกับกฎหมาย ภาษา ประวัติศาสตร์ สภาพสังคม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่

ด้วยเหตุที่ว่าเมื่อสังคมมีการขยายตัวและมีคนในสังคมเพิ่มขึ้น การมีกฎหมายใช้จึงถูกกำหนดขึ้นมาเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย อีกทั้งเมื่อเกิดข้อพิพาทต่าง ๆ กฎหมายจะเป็นหลักสำหรับเรื่องราวที่เกิดขึ้น นอกจากนี้เมื่อระบบการปกครองมีการเปลี่ยนแปลงจากระบบพ่อปกครองลูกเปลี่ยนมาเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และมีการแบ่งอำนาจหน้าที่การปกครองในราชอาณาจักรอย่างชัดเจน พระมหากษัตริย์จึงไม่ได้ทำหน้าที่ตัดสินหรือพิจารณาคดีที่มีอยู่ดั้งเดิม กล่าวคือ มีหน่วยงานหรือบุคคลที่รับผิดชอบเรื่องนี้โดยเฉพาะ จึงน่าจะมีแบบอย่างที่ใช้เป็นหลักในการพิจารณาคดีความต่าง ๆ เพื่อเป็นการกำหนดทิศทางการพิจารณาความให้ถูกต้องหรือเป็นสากลคดี อีกนัยหนึ่งในอดีตสังคมไทยนั้นไม่ซับซ้อน รวมถึงเรื่องที่เกิดขึ้นยังเป็นเรื่องใกล้ตัว เช่น การลักทรัพย์ การทะเลาะวิวาท การแบ่งทรัพย์มรดก การทำผิดศีลธรรม เป็นต้น

เอกสารตัวเขียนที่เกี่ยวกับกฎหมายมีอยู่เล่มหนึ่งซึ่งเป็นตำราเกี่ยวกับกระบวนการพิจารณาคดีความยุติธรรม แล้วยังเป็นตัวอย่างในการพิจารณาคดีความที่เกิดขึ้น นั่นคือ “กฎหมายหลักไชย” น่าจะปรากฏร่วมสมัยเดียวกับกฎหมายตราสามดวง ด้านวิธีการพิจารณาเพื่อให้เกิดความยุติธรรมที่ปรากฏมีการยึดที่ตัวบทกฎหมายเป็นหลัก เพื่อให้การพิจารณาคดีนั้นไม่เอนเอียงไปยังฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด และมีการไต่ถามคู่กรณี โดยผู้ที่ทำหน้าที่ในการพิจารณาคดีตัดสินคดีความคือ “ผู้พิพากษา” ดังนั้น เพื่อให้เกิดเป็นแนวทางในการตัดสินหรือเป็นหลักจึงต้องมีตำรากฎหมายไว้สำหรับบุคคลกลุ่มนี้ นั่นคือ “หลักไชย” อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2531, หน้า 2) สันนิษฐานเกี่ยวกับหลักไชยไว้ว่า

หลักไชยอาจจะได้รับอิทธิพลบางส่วน เช่น ระเบียบพิจารณาคดี คำศัพท์ทางกฎหมายมาจากกฎหมายจากส่วนกลางหรือกฎหมายตราสามดวงก็เป็นได้ หลักไชยคงจะใช้เป็นแนวทางในการศึกษาหรือเป็นแนวทางสำหรับผู้พิพากษาคดีต่าง ๆ โดยหลักไชยมีตัวอย่างคดีไว้หลายประเภท เช่น คดีลักทรัพย์ คดีกู้หนี้ คดีทาส คดีข้อราษฎร ฯลฯ แต่เนื่องจากหลักไชยเขียนเพื่อเป็นแนวทางมากกว่าจะเป็นกฎหมายที่บังคับใช้ ดังนั้นจึงไม่มีบทลงโทษตายตัว ถ้าเกิดกรณีเช่นที่

ปรากฏในตัวอย่างหรือใกล้เคียงกับตัวอย่าง ผู้พิพากษาคงจะต้องใช้วินิจฉัยของตนเองแทน หรือมีเช่นนั้นหลักไชยอาจจะใช้เป็นตำราเรียนในสังคม จึงไม่มีความจำเป็นต้องใส่บทลงโทษลงไปก็อาจเป็นได้

หลักไชยเป็นเอกสารโบราณสำคัญฉบับหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องราวของคดีต่าง ๆ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2531, หน้า 1) ซึ่งเอกสารสำคัญฉบับนี้ไม่เคยมีการรวบรวมไว้หรือกล่าวถึงทั้งคร่าว ๆ ขำระกฎหมายตราสามดวงและคราวที่ ดีปี บรัดเลย์ และพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้รวบรวมตำรากฎหมายไว้ สาเหตุหนึ่งเป็นเพราะหลักไชยมีลักษณะเป็นตำราหรือคู่มือ นักกฎหมาย แทนที่จะเป็นกฎเกณฑ์ที่แยกย่อยมาจากหลักการในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ประการหนึ่งอีกประการหนึ่งเพราะในบรรดากฎหมายที่ชำระเมื่อ จ.ศ. 1166 นั้น มีหลายส่วนที่ครอบคลุมเนื้อหาของหลักไชยอยู่ด้วย อาทิ หลักอินทภาษ การตัดฟื้อง การตัดสำนวน การตัดพยาน เป็นต้น (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549, หน้า 41) หลักไชยจึงเป็นตำรากฎหมายโบราณที่ไว้ใช้เป็นหลักในการพิจารณาคดีความต่าง ๆ ซึ่งเป็นตัวอย่างการพิจารณาคดีความของตระลาการหรืออัยการ หรือถ้าหากเปรียบกับปัจจุบันเปรียบเสมือนคำพิพากษาศาลฎีกานั้นเอง

นอกจากนี้ถ้ากร เลียงสังกรธรรม (2546, หน้า 620) ได้ศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายหลักไชย และกล่าวไว้ว่ายังมีเอกสารที่ได้กล่าวถึงหลักไชยทั้งอักษรอาหรับที่ของหมอบรัดเลย์ที่ได้อธิบายความหมายของหลักไชยว่า “เป็นชื่อกฎหมายเรื่องหนึ่งนั้น” วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นบางเรื่อง เช่น ขุนช้างขุนแผน และเพลงยาวถวายโอวาทได้กล่าวถึงหลักไชยโดยรวมกับคำว่า “กรมศักดิ์หลักไชย” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงเรื่องที่เจ้านายหรือบุคคลจะรับราชการนั้นควรรู้และศึกษาไว้ ดั่งเนื้อความในขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม

ครานั้นจมีศรีเสาววัชรราช	เรียกพลายงามทราชมสวาทมาสั่งสอน
จะเป็นข้าจอมนรินทร์ปิ่นนคร	อย่างนั้นนอนเปล่าเปล้าไม่เข้าการ
พระกำหนดกฎหมายมีหลายเล่ม	เก็บไว้เต็มตู้ใหญ่ไขออกอ่าน
กรมศักดิ์หลักไชย พระอัยการ	มนเทียรบาลพระบัญญัติตัดสำนวน
แล้วให้รู้สุภาษิตบัณฑิตพระร่วง	ตามกระทรวงผิดชอบคิดสอบสวน
ราชาศัพท์รับสั่งให้บังควร	รู้จึงถ้ถ้วนไว้จึงได้การ

(พระสุนทรโวหาร, 2513, หน้า 538)

หรือเนื้อความในเพลงยาวถวายโอวาท

อุตสำหรับเขียนเขียนอ่านบุราณราช	ไสยศาสตร์สงครามตามประสงค
ลำดับศักดิ์จักพรรดิชาติดิยวงศ์	อุตสำหรับทรงจดจำให้ชำนาญ

ด้วยพระองค์ทรงสมบรมนาถ	บังคับราชการสิ้นทุกถิ่นฐาน
กรมศักดิ์หลักชัย พระอัยการ	มนเทียบบาลพระบัญญัติตัดสำนวน
อนึ่งให้รู้สุภาวษิตบัณฑิตพระร่วง	โคลงเพชรพวงผิดชอบทรงสอบสวน
ราชาศัพท์รับสั่งให้บังควร	ทราบให้ถ้วนถี่ไว้จะได้พูล

(พระสุนทรโวหาร, 2518, หน้า 542)

ส่วนตำราแบบเรียนไทยมีการกล่าวถึงตำรากฎหมายเล่มนี้ไว้เช่นกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของกฎหมายที่เด็กสมัยนั้นควรรู้และเข้าใจกฎหมายที่มีอยู่ในสังคม ตำราแบบเรียนที่กล่าวถึง คือ ตำราแบบเรียนประถม ก กา และปถมมาลา ดังเนื้อความที่อยู่ในประถม ก กา หัดอ่าน (2513, หน้า 90) ว่า

แม่แปนเสมียน เร่งขีดเร่งเขียนเรียนกฎเรียนหมาย **กรมศักดิ์หลักชัย** ให้รู้มากมาย
รู้บาทรู้หมาย ตกแต่งบัตราจรู้อี้ถ้วน รู้ทั้งสำนวน ควรพิจารณา รู้คดีข้อถาม ความแพ่งอาญา
รู้การปกฤษา เทียบชี้สำนวน

หรือเนื้อความในปถมมาลา โคลงกลบทโคลงทนาย วิธีคำนวณเลขสูตรเลข โจทย์ต่าง ๆ และตำราทนายสงกรานต์ ตำราดาว ตำราเสดาะเคราะห์ (2437, หน้า 20) ว่า

๑ ข้าองค์บรมประเมศรมหิทธิเดชา ทรงบุษบกหงส์วิหคพา หนผาดผยของผัน

๑ เชิญช่วยพิทักษ์ทำนุณกฎ ไอยการรอบบรพพ์ เป็นอาทคือคัมภีรธรรมสารทสิ่งเปน
แก่นสาร ๑ **หลักชัย**แลคัมภีรพรหมศักดิ์ กำหนดกฎมณทิตริบาล อย่าให้จุลาจลวิการ คือจะ
ปลอมจะเปลี่ยนแปลง ๑ ข้าองค์มเหศรสูลี ชำนิโคคำแห่งแรง พระกรกำตรีศูลแสดง พิรัชภาพราวี

ทั้งนี้หลักชัยยังใช้เป็นหลักในการพิจารณาคดีความต่างๆ ซึ่งเป็นตัวอย่างการพิจารณา
และตัดสินคดีความของผู้พิพากษาหรือทนายความ ดังที่ นาวาเอก พระสุนทรานุกิจปรีชา
เจ้ากรมพระธรรมนูญทหารเรือ (2457, หน้า 56) ได้กล่าวถึง “หลักชัย” ในส่วนคำนำของหลักชัย
เล่ม 1 วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2457 ไว้ว่า

ข้าพเจ้านี้กตำราวิชาทนายความแต่โบราณได้ทำไว้ ให้ชื่อว่า “หลักชัย” นำเสียดาย
ที่ชื่อแลตำราหลักชัยของเก่าจะสูญเสีย ข้าพเจ้าจึงขออนุญาตเอาชื่อตำราทนายความของเก่า
ที่ชื่อว่าหลักชัยนั้น มาใช้ชื่อหนังสือของข้าพเจ้าแลจะได้นำเอาตำราหลักชัยเก่ามาพิมพ์ไว้ด้วย

กล่าวได้ว่าหลักชัยมีเนื้อหาหลักสำหรับตระลาการต้องใช้ในการพิจารณาคดีความ
ต่าง ๆ ซึ่งเอกสารโบราณมักจะกล่าวถึง “กรมศักดิ์หลักชัย” และตัวบทกฎหมายอื่น ๆ
ในความหมายว่า เป็นตำราหรือคู่มือที่นักกฎหมายต้องศึกษาเล่าเรียนให้มีความรอบรู้
เชี่ยวชาญ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2549, หน้า 41) หลักชัยจึงเป็นตำรากฎหมายโบราณที่สำคัญ

สำหรับบุคคลที่ต้องศึกษาหาความรู้ อีกทั้งเป็นตำรากฎหมายที่สำคัญสำหรับผู้ที่เป็นผู้พิพากษา อัยการหรือทนายความของแผ่นดินควรรู้ เพราะจะช่วยให้การพิจารณาคดีความต่าง ๆ เป็นไป ด้วยความยุติธรรมและเที่ยงตรง ดังที่सारูป ฤทธิชู (2547, หน้า 415) กล่าวว่า หลักไชยเป็น กฎหมายสำหรับตุลาการหรือหลักการที่ตุลาการต้องตระหนักเมื่อปฏิบัติหน้าที่ โดยเน้น คุณธรรมด้านกตัญญูต่อแผ่นดินต่อผู้มีพระคุณ ผูกประสพการณ์และให้แนวคิดแนวปฏิบัติ จึง แสดงให้เห็นว่ากฎหมายเป็นสิ่งเรื่องประชาชนหรือปัญญาชนโดยเฉพาะผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับ การพิจารณาข้อพิพาทหรือนักกฎหมายควรรู้ ดังที่วินัย พงศ์ศรีเพียร (2549, หน้า 72) กล่าวว่า สิ่งสำคัญที่สุดที่ไม่ปรากฏในหลักไชยก็คือ สภาพบังคับเป็นกฎหมายอันเป็นสิ่งยืนยันว่า หลักไชยเป็นคู่มือของนักกฎหมายที่เกิดจากการบันทึกหลักจากการพิจารณาคดีไว้แล้วจึง เรียบเรียงเป็นร้อยกรองให้ง่ายต่อการจดจำ พร้อมกันนั้นก็จัดหมวดหมู่ของประเภทเนื้อความที่ พ้องร้อง รวมถึงยกตัวอย่างข้อพิพาทที่มักมาสู่การพิจารณาของศาล อันเป็นการช่วยตุลาการให้ สามารถจัดการกับกรณีนั้น ๆ ได้สะดวกยิ่งขึ้น

กฎหมายจึงเป็นเครื่องมือรักษาความยุติธรรม ดังนั้น การใช้กฎหมายอย่างถูกต้องและ ได้ผล ผู้ใช้กฎหมายจึงควรมีความรู้ความเข้าใจถึงวิธีการพิจารณาคดีความต่าง ๆ อย่าง ถ่องแท้เพื่อให้เกิดความเที่ยงธรรมและชอบธรรม

สารัตถะการพิจารณาเพื่อให้เกิดความยุติธรรมในตำรากฎหมายหลักไชยได้สะท้อนให้ เห็นถึงสภาพสังคมและวิถีชีวิตของคนในสังคม ณ ขณะนั้นว่าไม่มีความสลับซับซ้อน ซึ่งเป็นเรื่อง ไกลตัวและอยู่ในชีวิตประจำวัน การใช้กฎหมายที่เหมาะสมและถูกต้องจึงควรพิจารณาถึงเหตุผล และเจตนารมณ์ของบทบัญญัติควบคู่ไปด้วย แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นต้องอาศัยข้อมูลและการไต่สวนเป็น สำคัญ เพื่อนำมาซึ่งความยุติธรรมในสังคม ดังตัวอย่างสารัตถะการพิจารณาความยุติธรรมเกี่ยวกับ วิธีการพิสูจน์พยาน และการหาความแค้นความแค้น เป็นกรณีความที่เกิดขึ้นระหว่างคู่ความ สองฝ่าย ซึ่งเป็นเหตุการณ์ ที่อยู่ในวิถีชีวิตหรือการดำรงอยู่ของคนในสังคม ดังตัวอย่างในเรื่องแหวน ที่ว่ามีชายคนหนึ่งขอดูแหวนผู้อื่นแล้วนำแหวนไป แต่ไม่มีพยานว่าชายผู้นี้เป็นผู้ที่นำแหวนไป ผู้พิพากษาได้สืบถามเอาความจริงโดยให้ชายผู้นี้นำแหวนไปที่บ้าน ปรากฏว่าภรรยาชายผู้นี้ถาม ว่าไปไหนมาจึงได้แหวนมา เมื่อเป็นเช่นนี้จึงรู้ว่าแหวนไม่ใช่ของชายผู้นี้

ส่วนอีกตัวอย่างหนึ่ง เรื่องเรือที่ว่ามีชายคนหนึ่งพายเรือยาวขนาด 5 วา 6 วา แล้วมีคน ขอลโดยสารไปด้วย ชายผู้นั้นไม่ยอม คนที่ขอโดยสารจึงโกรธ จึงทำหนังสือร้องเรียนถึงสมภักนัการ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ศาล สมภักนัการเรียกเจ้าของเรือมาถาม เพื่อสอบถามเหตุที่เกิดขึ้น ตัวอย่าง ทั้งเรื่องแหวนและเรื่องเรือแสดงให้เห็นถึงวิธีการพิสูจน์และค้นหาความจริงที่เกิดขึ้นในเรื่องนั้น ๆ

การศึกษาสาระตะในความยุติธรรมจากตำรากฎหมายหลักไชยจึงเป็นเรื่องที่มีคุณค่าและมีความสำคัญ เพราะกฎหมายเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนในสังคม การศึกษานี้จะช่วยให้เข้าใจลักษณะสังคมไทย รวมทั้งเห็นโครงสร้างของกระบวนการยุติธรรมที่เกิดขึ้นในขณะนั้นได้ชัดเจน นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าการพิจารณาคดีความต่าง ๆ ได้อาศัยแม่บทกฎหมายช่วยในการพิจารณาคดีอย่างไร มีการใช้หลักเทียบเคียงเพื่อช่วยในการพิจารณาคดีความมีความยุติธรรมได้เช่นใด อาศัยบทบัญญัติรองรับการพิจารณาที่ยุติธรรมและชัดเจนหรือไม่ เนื้อความในการพิจารณามีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในสังคมอย่างไร อีกทั้งการศึกษาเรื่องนี้จะแสดงให้เห็นถึงวิธีการและรูปแบบการพิจารณาความยุติธรรมที่มีอยู่ในสังคมไทยตั้งแต่อดีต ซึ่งทำให้เห็นพัฒนาการหรือวิธีการในเรื่องดังกล่าวได้เป็นอย่างดี อันก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งด้านนิติศาสตร์ ภาษา สังคม และประวัติศาสตร์ของไทยอีกด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์การพิจารณาความยุติธรรมในระบบกฎหมายไทยในตำรากฎหมายหลักไชย
2. เพื่อวิเคราะห์ลักษณะสำนวนภาษาในตำรากฎหมายหลักไชย

กรอบแนวคิดการวิจัย

1. การสร้างความยุติธรรมได้กำหนดให้เป็นไปตามลักษณะโครงสร้างของสังคม วัฒนธรรมและแนวคิดของบ้านเมือง อีกทั้งผู้พิจารณาคดีตัดสินคดีความ ไม่ว่าจะเป็นผู้พิพากษาหรืออัยการมีหลักหรือแม่แบบที่ใช้ในการพิจารณาคดี อันให้เกิดความยุติธรรม
2. กฎหมายมีสำนวนภาษากฎหมาย คำและสำนวนที่ใช้เฉพาะในกฎหมาย ซึ่งแสดงให้เห็นพัฒนาการของคำและสำนวนภาษากฎหมายไทยที่ใช้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้อีกหนึ่ง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

1. ได้องค์ความรู้เรื่องวิธีการพิจารณาความยุติธรรมในสังคมไทยในตำรากฎหมายหลักไชย
2. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับวิถีชีวิตของคนในสังคม
3. ได้องค์ความรู้เรื่องคำศัพท์และสำนวนภาษากฎหมายไทย
4. เป็นแนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมาย โดยเฉพาะวิธีการพิจารณาความยุติธรรมที่มีในสังคมไทย

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary research) จึงกำหนดขอบเขตกฎหมายที่ใช้ศึกษาหลัก คือ กฎหมายหลักไชย มีรายละเอียดดังนี้

ผู้วิจัยได้เลือกข้อมูลกฎหมายหลักไชยที่มีการปริวรรตและตีพิมพ์เผยแพร่ส่วนหนึ่งและเอกสารต้นฉบับเขียนอีกส่วนหนึ่ง โดยคัดเลือกฉบับที่มีเนื้อหาของกฎหมายที่สมบูรณ์ที่สุด และจากการสำรวจข้อมูลกฎหมายหลักไชยที่มีการปริวรรตและตีพิมพ์เผยแพร่ มีจำนวน 6 ฉบับ ดังนี้

1. หลักไชยฉบับสยามสมาคม อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เป็นผู้ปริวรรต ปี 2531
2. หลักไชย ฉบับวัดแจ้ง ตำบลอ่างทอง อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี

คำนวน นวลสนอง เป็นผู้ปริวรรต ปี 2541

3. กฎหมายชาวบ้านภาคใต้: หลักอินทภาษและหลักชัย ปก แก้วกาญจน์ เป็นผู้ปริวรรต ปี 2542

4. หลักไชย ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา กำจร เลี้ยงสังธรรม เป็นผู้ปริวรรต ปี 2546

5. หลักไชยฉบับ จ.ศ. 1082 (พ.ศ. 2263) สารูป ฤทธิชู เป็นผู้ปริวรรต ปี 2548

6. กฎหมายหลักไชย ฉบับวัดพิกุลทอง สิงห์บุรี เขมฤทัย บุญวรรณ เป็นผู้ปริวรรต ปี 2554

ข้อมูลอีกส่วนหนึ่งเป็นเอกสารต้นฉบับตัวเขียนที่หอสมุดแห่งชาติ จากการสำรวจพบเอกสารตัวเขียนทั้งหมด จำนวน 33 ฉบับ และผู้วิจัยได้คัดเลือกเอกสารต้นฉบับตัวเขียนที่มีเนื้อความและสภาพของต้นฉบับตัวเขียนค่อนข้างสมบูรณ์ จำนวน 5 ฉบับ ดังนี้

1. กฎหมายหลักไชย ลักษณะประวิง อุทธรณ์ ตุลาการ ฉบับหอสมุดแห่งชาติทอง ไชยเฟื่อง เป็นผู้ปริวรรต ปี 2468

2. ลักษณะหลักไชย กบิลข้อความ ตัดฟ้องฯลฯ ฎนี้ชายคน เลขที่ 543 มัดที่ 96 นางบุษบาจันทร์ แผงสภา ให้หอสมุดแห่งชาติ พ.ศ. 2520

3. กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-17 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86

4. กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-19 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 นายย่อย เสมียนหอพระสมุดทูลเกล้าฯ ถวาย เมื่อวันที่ 12/4/2449

5. กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-13 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 หลวงอุดมจินดา (หม) ให้หอสมุดฯ เมื่อ 14/11/2449

ส่วนกฎหมายอีกเล่มหนึ่งที่จะใช้ศึกษาประกอบโดยกำหนดให้เป็นกฎหมายแม่บท คือ กฎหมายตราสามดวง ซึ่งผู้วิจัยเลือกกฎหมายตราสามดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง เป็นเอกสารหลักประกอบเพื่อใช้ศึกษาวิเคราะห์

วิธีดำเนินการวิจัย

1. สํารวจและศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ
 - 1.1 สํารวจเอกสาร ตำรา บทความและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย ประวัติศาสตร์ ปรัชญา วรรณคดี แบบเรียน และภาษาจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ
 - 1.2 สํารวจเอกสารที่ศึกษาเกี่ยวกับตำรากฎหมายหลักไชยที่มีการพิมพ์เผยแพร่และต้นฉบับตัวเขียนจากแหล่งค้นคว้าต่าง ๆ ได้แก่ เว็บไซต์ ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และหอสมุดแห่งชาติ
 - 1.3 สํารวจและคัดเลือกตำรากฎหมายหลักไชยที่เป็นต้นฉบับตัวเขียนจากหอสมุดแห่งชาติ โดยการคัดเลือกต้นฉบับตัวเขียนที่มีสภาพสมบูรณ์ที่สุด ได้แก่ ต้นฉบับไม่ขาดหรือมีแมลงกัดจนทำให้ต้นฉบับขาดหายไปส่วนใดส่วนหนึ่ง ตัวหนังสือไม่จางหรือเลือน
2. รวบรวมข้อมูลทั้งตำรา บทความ เอกสารต้นฉบับตัวเขียน เอกสารที่พิมพ์เผยแพร่ และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
 - 2.1 รวบรวมเอกสาร ตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งด้านกฎหมาย ประวัติศาสตร์ ปรัชญา วรรณคดี แบบเรียน และภาษา
 - 2.2 รวบรวมตำรากฎหมายหลักไชยที่มีการพิมพ์เผยแพร่ จำนวน 5 ฉบับ และต้นฉบับตัวเขียนสมุดไทย จำนวน 6 ฉบับ
3. ปರಿวรรตตำรากฎหมายหลักไชยฉบับตัวเขียนให้เป็นอักษรไทยปัจจุบัน เพื่อให้ช่วยในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล อีกทั้งยังทำให้เห็นถึงวิธีการเขียน รูปตัวอักษรและการสะกดการันต์จากเอกสารต้นฉบับตัวเขียน
4. วิเคราะห์และสังเคราะห์สารัตถะการพิจารณาความยุติธรรมในกฎหมายไทยจากตำรากฎหมายหลักไชยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive research)
 - 4.1 จำแนกรายละเอียดตำรากฎหมายหลักไชยฉบับต่าง ๆ โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูล ได้แก่ ประเภทของเรื่องที่ปรากฏ วิธีการพิจารณาคดี ลักษณะของเรื่อง คำศัพท์ ประโยค การลำดับเนื้อหา

4.2 สรุปข้อมูลที่ได้จากการจำแนกลงในตารางเพื่อให้เห็นว่าแต่ละฉบับมีเนื้อหาเรื่องใดบ้าง และมีเนื้อหาส่วนที่เหมือนหรือต่างกัน

4.3 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์และขอบเขตที่กำหนดไว้

5. เรียบเรียงและนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ในประเด็นต่าง ๆ แบบพรรณนาวิเคราะห์

6. สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

นิยามศัพท์เฉพาะ

สารัตถะ หมายถึง เนื้อหาที่เป็นสาระสำคัญ เป็นใจความสำคัญหรือความคิดสำคัญของตำรากฎหมายหลักไชยแต่ละฉบับ โดยแต่ละฉบับจะมีเนื้อหาหรือสาระสำคัญเหมือนกันหรือต่างกัน

ความยุติธรรม หมายถึง ความเป็นธรรม ความชอบธรรมด้วยเหตุผล ความพึงพอใจที่ถูกต้อง ไม่เอินเอียงเข้าข้างใดข้างหนึ่ง ไม่ล่วงล้ำหรือละเมิดสิทธิผู้อื่น โดยเป็นไปตามกฎหมายหรือธรรมเนียมปฏิบัติของแต่ละสังคม ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลาและตามความเหมาะสม

กฎหมาย หมายถึง ระเบียบหรือบทบัญญัติที่วางไว้ให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติตาม ควบคุมให้สังคมสงบเรียบร้อย และเป็นเครื่องมือที่รักษาความยุติธรรม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยนี้ศึกษาเรื่อง สารัตถะในความยุติธรรมจากตำรากฎหมายหลักไชย ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับด้านประวัติศาสตร์กฎหมาย นิติปรัชญา สำนวนภาษากฎหมาย กฎหมายตราสามดวง และกฎหมายหลักไชย เพื่อใช้เป็นแนวทางวิจัยเรื่องดังกล่าว ซึ่งแบ่งได้ดังนี้

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์กฎหมาย

ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์กฎหมาย เพื่อเป็นฐานความคิดและแนวทางที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการกฎหมายไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีงานที่ศึกษา ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2493, หน้า 3-4) ทรงเรียบเรียงตำนานกฎหมายเมืองไทยและอธิบายเกี่ยวกับลักษณะทำกฎหมายแต่โบราณไว้ว่า ลักษณะการทำกฎหมายโบราณคงจะทำเป็นชั้น ๆ คือ ชั้นที่ 1 เมื่อแรกตั้งกฎหมาย ตั้งด้วยประกาศ พระราชกฤษฎีกา

บอกวันคืนเหตุผลและพระราชนิมมอย่างพระราชกฤษฎีกาที่ยังแลเห็นได้ในพระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ และกฎหมายพระสงฆ์ ชั้นที่ 2 เมื่อพระราชกฤษฎีกามีมากสอบค้นยากจึงตัดทอน พระราชกฤษฎีกาเก่าคงไว้แต่ใจความ เป็นย่ออย่างกลางดังจะเห็นได้ในกฎหมาย 36 ข้อ และ กฎหมายหมวดพระราชบัญญัติ และชั้นที่ 3 เพื่อจะจัดระเบียบกฎหมายเก่าให้สะดวกแก่สุภาตุลาการ ให้ค้นได้โดยง่าย นาน ๆ จึงมีการชำระกฎหมายครั้ง 1 ปัจจุบันเรียกว่าทำประมวลกฎหมาย คือ รวบรวม กฎหมายเก่าจัดเป็นหมวด ๆ ตามลักษณะความ ตัดเหตุผลวันคืนที่ตั้งกฎหมายออกเสีย คงไว้แต่ ใจความซึ่งเป็นพระราชนิมม เรียงเข้าลำดับเป็นมาตรา ๆ ในลักษณะนั้น ๆ

นอกจากนี้ ร.แฉงกาต์ และคณะ (2526, หน้า 41-52) ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์กฎหมายไทย ในส่วนของการกำเนิดกฎหมายไทยไว้ว่ากฎหมายไทยในชั้นดั้งเดิมได้แก่จารีตประเพณีอย่างเดียว เท่านั้น เป็นกฎหมายที่มีสมมุติฐานทั้งหมดอยู่ที่ข้อบังคับ ซึ่งไม่ได้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร และเป็นข้อบังคับที่เกิดขึ้นโดยอาศัยความเคยชินของบรรดาสมาชิกในชุมชนคนไทยในทางปฏิบัติ ต่อเนื่องเนื่องกันมา ตั้งแต่สมัยที่เก่าแก่ออกนอกพันความสามารถที่จะจดจำไว้ได้ จารีตประเพณี คงเป็นที่มาอันสำคัญของกฎหมายอยู่ตลอดมาจนถึงในสมัยปัจจุบันนี้ด้วย

อีกทั้งประเทศไทยสมัยครั้งโบราณ พระมหากษัตริย์มิได้ทรงบัญญัติกฎหมายขึ้นอย่าง แท้จริง พระราชภาระอันสำคัญของพระองค์ คือ ทำให้ความสงบเรียบร้อยมีอยู่แก่บรรดาประชาชน โดยแน่นอนและมั่นคงสม่ำเสมอ ในฐานะเช่นนี้พระองค์จึงต้องคอยทรงสอดส่องควบคุมระวังให้ การอำนวยความสะดวกธรรมเป็นไปด้วยดี และทรงรับหน้าที่เป็นผู้พิพากษาสูงสุด เพื่อพิจารณาชี้ขาด ในข้อพิพาทได้เถียงซึ่งเกิดขึ้นระหว่างพลเมือง พระองค์มีพระราชอำนาจที่จะวางข้อกำหนด ลงโทษานุโทษแก่บรรดาผู้ที่ทำลายความสงบเรียบร้อยของประเทศได้ ทั้งวางข้อบังคับเพื่อจัด ระเบียบการศาลและการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีด้วย

การแบ่งสมัยประวัติศาสตร์กฎหมายไทยแบ่งออกเป็น 4 สมัย ได้แก่

1. สมัยกรุงศรีอยุธยา

ชุมชนบทกฎหมายที่ได้ประมวลในรัชกาลที่ 1 ยังสงวนรักษาบทกฎหมายเก่าไว้เป็น จำนวนมาก บรรดาบทกฎหมายเก่าที่ได้ตกทอดมาถึงรัชกาลที่ 1 ได้ถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขและเพิ่มเติม มาแล้วตามลำดับระยะเวลาของสมัยต่าง ๆ เรื่อยมา โดยเหตุนี้ควรถือเอาบทกฎหมายเก่าเหล่านี้ ในฐานะที่เป็นบทกฎหมายซึ่งใช้อยู่ในขณะที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึกเท่านั้น

2. สมัยสามรัชกาลแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ในรัชกาลที่ 1 เป็นยุคที่มีกฎหมายใหม่ออกใช้มาก บทกฎหมายใหม่ที่ออกมาบ้าง บทแรกเข้ามาปะปนอยู่กับกฎหมายเก่าหรือเป็นการแก้ไขบทกฎหมายเก่าโดยตรง เนื่องจาก

การชำระสะสาง เมื่อ พ.ศ. 2437-2438 บางบทรวบรวมเป็นประชุมกฎหมายพิเศษเติมต่อทำยประมวลกฎหมายเดิม เช่น พระราชบัญญัติและพระราชกำหนดใหม่ ในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 นอกจากบทกฎหมายใหม่ไม่กี่ฉบับ และกฎหมายที่สำคัญฉบับหนึ่ง คือ กฎหมายโจรห้าเส้น กล่าวได้ว่าไม่มีกฎหมายออกเพิ่มเติมจากที่ได้มีอยู่เดิมแล้วอีกเลย กฎหมายในสองรัชกาลนี้เป็นกฎหมายเดียวกันกับกฎหมายในรัชกาลที่ 1 แนวความคิดเชิงกฎหมายในกรุงรัตนโกสินทร์ย่อมเป็นเช่นเดียวกันกับแนวความคิดในกรุงศรีอยุธยา

3. สมัยรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ประเทศไทยได้เปิดรับแนวความคิดเห็นของประเทศตะวันตก จึงทำให้เกิดความต้องการที่จะให้ทันเทียมกับอารยธรรมตะวันตก ความคิดความเห็นเกี่ยวกับระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ในทางกฎหมายนั้นมิใช่เป็นการคงที่ตายตัว แต่เป็นอาจจะเปลี่ยนแปลงไปตามศีลธรรมประเพณี และความก้าวหน้าในอารยธรรม กฎหมายของไทยจึงเปลี่ยนรูปโครงโดยถือเอาหลักความยุติธรรมเป็นสำคัญแทนข้อบัญญัติแห่งพระธรรมศาสตร์ในการก่อกำเนิดกฎหมาย การปรับปรุงแก้ไขใหม่ จึงได้มีการบัญญัติกฎหมายขึ้นมาเพื่อแก้บทกฎหมายเก่าและจารีตประเพณีเดิม โดยกฎหมายใหม่นี้อาศัยหลักความยุติธรรมแต่อย่างเดียวนั้น หรืออ้างถึงการที่จะต้องตอบสนองของความต้องการอย่างใหม่ที่มีขึ้นในชุมชน การปรับปรุงกฎหมายสำคัญได้แก่ กฎหมายว่าด้วยครอบครัวในเรื่องสิทธิของสามีและบิดา มีอยู่เหนือภรรยาและบุตร กฎหมายว่าด้วยสัญญา เรื่องสัญญากู้ยืมและสัญญาขายฝาก ต่อมาตอนต้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีบทกฎหมายที่แสดงการเปลี่ยนแปลงชัดเจน คือ พระราชบัญญัติพิภดเกษียณอายุลูกทาสลูกไทย

4. สมัยประมวลกฎหมาย

ตั้งแต่ พ.ศ. 2434 ที่ได้จัดตั้งและวางระเบียบการของกระทรวงยุติธรรมขึ้น กฎหมายเก่าได้รับการตรวจชำระสะสางโดยสิ้นเชิง การตรวจชำระนี้เป็นการให้ยกเลิกกฎหมายเก่าออกไปเป็นชุด ๆ ที่เดียว และออกบัญญัติกฎหมายใหม่ขึ้นแทนบทกฎหมายเก่า ในขณะเดียวกันมีการบัญญัติกฎหมายใหม่เพื่อให้ข้อบกพร่องต่าง ๆ ในกฎหมายเก่าบริบูรณ์ขึ้น เช่น ในเรื่องเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์เหนืออสังหาริมทรัพย์

สรุปได้ว่านับตั้งแต่เริ่มใช้กฎหมายเป็นต้นมา แนวความคิดที่ปรากฏในกฎหมายมีลักษณะคล้ายคลึงกัน จากสภาพสังคมไทยที่ไม่มีความซับซ้อน ภายหลังประเทศไทยได้รับอิทธิพลแนวความคิดจากประเทศตะวันตก จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงกับกฎหมายของไทย เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสังคม

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับนิติปรัชญา

ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนิติปรัชญาซึ่งมุ่งประเด็นด้านความยุติธรรมเป็นหลัก อีกทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวกับองค์กรหรือผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับความยุติธรรมแบ่งออกได้ ดังนี้

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับนิติปรัชญาและระบบความยุติธรรม

จรัญ โฆษณานันท์ (2547, หน้า 375-443) ได้กล่าวถึงความยุติธรรมว่า

ความยุติธรรมเป็นคุณธรรมที่เป็นเรื่องการใช้เหตุผลเพื่อแก้ไขปัญหาขัดแย้งในสังคมมนุษย์ที่มีความจำกัดทั้งด้านวัตถุและความจำกัดของความเจริญทางจิตใจในมนุษย์ทั่วไป และได้กล่าวถึงอริสโตเติลที่มองความยุติธรรมว่าเป็นคุณธรรมเฉพาะเรื่อง (Particular virtue) หรือคุณธรรมพิเศษเรื่องหนึ่งในท่ามกลางคุณธรรมหลากหลายในสังคม ความยุติธรรมคือคุณธรรมทางสังคม (Social virtue) ประการหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และคุณธรรมเรื่องความยุติธรรมนี้จะใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อเมื่อมนุษย์ได้ปลดปล่อยตัวเขาเองจากแรงผลักดันของความเห็นแก่ตัวอย่างยิ่ง โดยอริสโตเติลแบ่งความยุติธรรมเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. ความยุติธรรมโดยธรรมชาติ (Nature justice) หมายถึง หลักความยุติธรรมซึ่งมีลักษณะเป็นสากล ใช้ได้กับมนุษย์ทุกคน ไม่มีขอบเขตจำกัด และอาจค้นพบได้โดยเหตุผลบริสุทธิ์ของมนุษย์
2. ความยุติธรรมตามแบบแผน (Conventional justice) หมายถึง ความยุติธรรมซึ่งเป็นไปตามตัวบทกฎหมายของบ้านเมืองหรือธรรมเนียมปฏิบัติของแต่ละสังคมหรือชุมชน ความยุติธรรมลักษณะนี้อาจเข้าใจแตกต่างกันตามแต่ละสถานที่และอาจเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลาหรือตามความเหมาะสม

ความยุติธรรมกำหนดบังคับให้มีการปฏิบัติโดยเท่าเทียมกันต่อคนที่เท่ากัน และปฏิบัติอย่างไม่เท่าเทียมกันต่อคนที่ไม่เท่ากัน ความยุติธรรมจึงเป็นเรื่องของเหตุผลหรือกฎเกณฑ์ และเกิดขึ้นจากการให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งแก่บุคคลแต่ละคนตามที่เหมาะสมแก่บุคคลนั้น ๆ

นอกจากนี้ จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย (2556, หน้า 32-37) ได้ศึกษาเรื่อง ระบบยุติธรรมและยุติธรรมทางเลือกแนวทฤษฎีวิเคราะห์เชิงสังคมศาสตร์ และได้ให้ความหมาย “กระบวนการยุติธรรม” ไว้ว่า กระบวนการยุติธรรม คือ กลไกทางสังคมทำหน้าที่ด้านการยุติธรรมซึ่งเป็นภารกิจร่วมกันของทุกคนในการควบคุมสังคม บังคับใช้กฎหมาย ปฏิบัติต่อผู้กระทำผิด และคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ ให้ความเป็นธรรมในทางกฎหมาย และแก้ไขปัญหาความขัดแย้งแก่บุคคล ที่รัฐอาจมอบหมายให้หน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมดำเนินการหรือมอบภารกิจการยุติธรรมทางเลือก

บางอย่างให้หน่วยงานอื่นของรัฐ รวมทั้งชุมชนดำเนินการก็ได้ ส่วนกระบวนการยุติธรรมที่มีหน้าที่เป็นหลักและโครงสร้างเป็นตัวแปรตามลักษณะของแต่ละสังคมสรุปและวิเคราะห์ไว้ว่า

1. มิติโครงสร้าง (Structure approach) กระบวนการยุติธรรมทุกยุคทุกสมัยจะมีโครงสร้าง (Structure) ของตนเอง ซึ่งอาจจะคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันไปในแต่ละระบบสังคมและวัฒนธรรม แต่ละยุคสมัยแห่งกาลเวลาและพื้นที่ (Time and Space) และยังมี ความแตกต่างกันในองค์ประกอบย่อย ๆ ของโครงสร้าง

2. มิติหน้าที่ (Function structure) กระบวนการยุติธรรมในทุกสังคมจะทำหน้าที่อย่างเดียวกัน แม้ว่าโครงสร้างที่ใช้ในการปฏิบัติหน้าที่อาจแตกต่างกัน เช่น ทำหน้าที่สมานฉันท์ ความขัดแย้งในสังคม ทำหน้าที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขและรับรู้ความทุกข์ยากของเหยื่ออาชญากรรมที่เป็นคนในชุมชน ทำหน้าที่รักษากฎระเบียบของสังคม ทำหน้าที่ป้องกันอาชญากรรม และทำหน้าที่เคารพกฎกติกาของสังคม ขณะเดียวกันกระบวนการยุติธรรมจะทำหน้าที่เรียกร้องสิทธิ (Claim) ให้กับปัจเจกบุคคลและชุมชนไปพร้อม ๆ กัน

3. โครงสร้างหนึ่ง ๆ ทำหน้าที่หลายอย่าง (Multifunction) โครงสร้างกระบวนการยุติธรรมแต่ละอย่างจะทำหน้าที่หลายอย่าง เช่น ชุมชนเป็นคนกลางไกลเกลี่ย แก้ไขปัญหา แล้วยังเป็นผู้สนับสนุนให้กำลังใจแก่เหยื่ออาชญากรรม

4. ระบบผสม (Mixed system) มิติสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างและหน้าที่ กระบวนการยุติธรรมทุกระบบ ทุกยุคสมัย จะมีลักษณะความสัมพันธ์เป็นระบบผสม คือ ไม่มีระบบใดเป็นระบบสมัยใหม่หรือเป็นระบบของสังคมโบราณโดยสิ้นเชิง แต่ละผสมผสานกันระหว่างการแก้แค้น สมานฉันท์ และนำศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง คือ การใช้ภัยวิธีและสันติวิธีควบคู่กัน

นอกจากนี้จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย (2556, หน้า 14-15) อธิบายถึงแนวคิดระบบของกฎหมายอาญา ตามที่ Lenman and Parketer ได้อธิบายสรุปแนวคิดเกี่ยวกับอาชญากรรมและวิธีการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดว่ามีกรอบทฤษฎีที่แตกต่างกัน 2 แนวคิด คือ แนวคิดแรก เป็นแนวคิดฝ่ายความยุติธรรมเน้นการลงโทษ (Punitive justice) ซึ่งมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ เพื่อยับยั้งผู้กระทำผิด (to deter) เพื่อป้องกันสังคม (to protect society) และเพื่อแก้แค้นทดแทน (Retribution) ส่วนแนวคิดที่สอง เป็นแนวคิดฝ่ายความยุติธรรมเน้นการชดเชยค่าเสียหาย (Restitutive justice) เชื่อว่าระบบกฎหมายส่วนใหญ่ควรมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เพื่อเรียกร้องให้ผู้กระทำผิดชดเชยค่าเสียหาย (to compensate) เพื่อแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิด (to reform) และเพื่อให้ผู้กระทำผิดชดเชยเชิงสัญลักษณ์แก่สังคมด้วยการทำงานบริการสังคม (Community service)

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์กรหรือผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับความยุติธรรม
จิตติ ดิงศภัทย์ (2533, หน้า 48-58) กล่าวถึง ความยุติธรรมตามกฎหมายใน
ความหมายของศาลฎีกาที่ 144/2454 -6 มส.135 วินิจฉัยว่า “ความยุติธรรม แปลว่า ความประพฤติ
อันชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมายเท่านั้น ความเห็นส่วนตัวบุคคลย่อมแปรปรวนไปต่าง ๆ
ไม่มียุติ เป็นยุติธรรมไม่ได้เลย” และได้กล่าวว่าส่วนความยุติธรรมเป็นความรู้สึกของคน ไม่มีใคร
สร้างขึ้น นักกฎหมายจึงไม่สามารถปิดความรับผิดชอบในการที่กฎหมายไม่สอดคล้องกับ
ความยุติธรรมไปได้ การที่กฎหมายจะบังคับใช้ได้ผลตามบทบัญญัติหรือการที่คนทั้งหลายทำตาม
กฎหมาย ก็เพราะความสำนึกว่า กิจกรรมที่กฎหมายบัญญัติให้ทำนั้นเป็นการถูกต้อง สมควรที่จะต้อง
ทำตามที่บัญญัติขึ้น คือ สอดคล้องกับความยุติธรรม ซึ่งในบางครั้งกฎหมายกับความยุติธรรม
อาจไม่ตรงกันในบางกรณีโดยเฉพาะ นอกจากนี้ได้กล่าวตามที่ Denning ว่า การดำเนินไปสู่
ความยุติธรรมของผู้ที่ทำหน้าที่มีจุดหมาย 2 ประการ ได้แก่ ประการหนึ่งคือคอยดูแลให้กฎหมาย
เป็นยุติธรรม อีกประการหนึ่งคือให้ได้ใช้กฎหมายโดยยุติธรรมซึ่งประการนี้สำคัญยิ่งกว่า หากมี
กฎหมายที่ยุติธรรม แต่ผู้ใช้กฎหมายเป็นผู้พิพากษาที่เลวหรือทนายความที่ไม่สุจริต ปวงชนก็จะหา
ประโยชน์จากกฎหมายนั้นไม่ได้ ประเทศชาติอาจทนรับกฎหมายที่รุนแรงหรือไม่เป็นธรรมได้
หากว่าผู้ใช้กฎหมายนั้นเป็นผู้พิพากษาที่ยุติธรรม ซึ่งสามารถบรรเทาความรุนแรงหรือขจัดความไม่
ยุติธรรมนั้นเสียได้ แต่ประเทศชาติไม่อาจทนต่อระบบกฎหมายที่ไม่มีวิธีการพิจารณาอันเป็นธรรม

กิตติพงษ์ ว่องเมทินี (2549) ได้ศึกษากฎหมายตราสามดวง ศึกษาบทบาทและ
หน้าที่ผู้พิพากษาศาลฎีกาในการพิจารณาคดีไว้ว่าทั้งตระลาการและลูกขุนกับผู้พิพากษาศาลฎีกา
ล้วนแต่มีหน้าที่เป็นคนกลางพิจารณาพิพากษาคดีตัดสินชี้ขาดคดีพิพาทให้ยุติลงอย่างเป็นธรรมตามที่
กฎหมายบัญญัติโดยมุ่งค้นหาความจริงในคดีเพื่อให้คู่ความทุกฝ่ายได้รับความเป็นธรรมและมี
บทบาทในการรักษาความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน คຸ້ມຄອງสิทธิเสรีภาพของ
ปัจเจกชนอีกทั้งได้รับความคาดหวังอย่างสูงว่าจะสามารถอำนวยความยุติธรรมให้แก่ทุกฝ่ายอย่าง
เท่าเทียมกันและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของประชาชนในการยุติปัญหาข้อพิพาทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอันจะ
ทำให้ประชาชนในสังคมส่วนรวมอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ซึ่งบทบาทและหน้าที่ในการพิจารณา
คดีในสาระสำคัญของตระลาการลูกขุนในกฎหมายตราสามดวงและผู้พิพากษาศาลฎีกาในปัจจุบัน
นั้นเหมือนกันทุกประการ

ส่วนงานวิจัยของจารุภัทร จัตตารีส์ (2550) ที่ได้ศึกษาบทบาทขององค์กรและ
บุคลากรในกระบวนการยุติธรรมตามกฎหมายตราสามดวง ว่า ความยุติธรรมตามกฎหมาย

ตราสามดวงมีลักษณะพิเศษที่มีการแบ่งผู้รับผิดชอบในการดำเนินคดีออกเป็นบุคลากรตำแหน่งต่าง ๆ หลายตำแหน่งที่เป็นบุคลากรในกระบวนการยุติธรรม ซึ่งประกอบไปด้วย ตระลาการ ผู้พิพากษา ลูกขุน ณ ศาลหลวง ผู้ปรับและยกกระบัตร โดยตระลาการจะทำหน้าที่ไต่สวน คือ สอบสวนหาความจริงจากคู่ความ พยานและหลักฐานตามที่ปรากฏเพื่อนำข้อเท็จจริงดังกล่าวมารวบรวมไว้ในสำนวน ผู้พิพากษาและลูกขุน ณ ศาลหลวง จะทำหน้าที่ชี้สองสถานและพิพากษาตัดสินชี้ขาดการแพ้ชนะคดี ผู้ปรับทำหน้าที่วางบทลงโทษว่าความผิดตามที่ผู้พิพากษาหรือลูกขุน ณ ศาล ชี้ขาดนั้น คู่ความที่เป็นฝ่ายผิดจะต้องได้รับโทษอย่างไร และยกกระบัตรทำหน้าที่ออกไปประจำยังหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อสอดส่องอรรถคดีที่กำลังดำเนินอยู่ในศาลตามหัวเมืองให้มีความถูกต้องเป็นธรรม ซึ่งบทบัญญัติในกฎหมายอธิบายถึงอำนาจหน้าที่ของตัวบุคคลที่เป็นบุคคลในตำแหน่งต่าง ๆ การกำหนดเช่นนี้ถือเป็นหลักในการกำหนดระเบียบศาลและวิธีพิจารณาคดีในสมัยนั้น

งานวิจัยที่กล่าวมาข้างต้นนั้นกล่าวถึงองค์กรและบุคคลที่ทำหน้าที่สำคัญในกระบวนการยุติธรรมซึ่งนอกจากองค์กรหรือบุคคลแล้วยังมีแนวคิดจริยธรรมหรือการลงโทษที่เป็นส่วนหนึ่งหรือผลจากการพิจารณาในกระบวนการยุติธรรมนี้ด้วย โดยงานวิจัยที่ศึกษาในกรณีดังกล่าว เช่น งานวิจัยของธีรวิภา ชวภาคิทยา (2547) ได้ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเชิงจริยธรรมที่ปรากฏอยู่ในหนังสือกฎหมายตราสามดวง ไว้ว่า กฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายที่มีแนวคิดด้านการเมือง การปกครอง สังคม วัฒนธรรม ศาสนา และเศรษฐกิจ ซึ่งมีหลักแนวคิดเดียวกัน คือ เพื่อสั่งสอนให้ทุกคนเป็นคนดี และลงโทษผู้กระทำผิดเพื่อไม่ให้คนอื่นนำมาเป็นพฤติกรรมแบบอย่างในสังคม ส่วนบทตอบแทนทางสังคมเน้นที่การปฏิบัติให้ทุกคนเท่าเทียมกันเพื่อให้สังคมอยู่ในความเรียบร้อยเรียบร้อย ส่วนบทบาทของกฎหมายที่ใช้ลงโทษผู้กระทำผิดขึ้นอยู่กับอิทธิพลทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงและแตกต่างกันตลอดเวลา โดยต้องโอนอ่อนตามคุณค่าทางจริยธรรม ค่านิยม และสภาพสังคมในขณะนั้น เพื่อให้ได้ผลในการควบคุม แต่ยังเป็นสิ่งที่จะหาวิธีการที่เหมาะสมได้ยากเพื่อนำมาใช้ปฏิบัติลงโทษผู้กระทำผิดให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่กำหนดไว้ จึงทำให้มีแนวคิดว่าการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดกฎหมายควรเลือกวิธีการที่เห็นว่ามีประสิทธิภาพดีที่สุด โดยพิจารณาเป็นราย ๆ ไป อีกทั้งคำนึงถึงขนบธรรมเนียมประเพณี และความรู้สึกของประชาชนโดยรวม

ด้านงานวิจัยของมนตรี เงินสวัสดิ์ (2549) ศึกษาเรื่อง แนวคิดการลงโทษของกฎหมายตราสามดวง ไว้ว่า ความรับผิดชอบทางอาญาในกฎหมายตราสามดวงมีจุดร่วมที่เหมือนกับกฎหมายที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน กล่าวคือ กฎหมายจะลงโทษผู้ใดมิได้ ถ้าบุคคลผู้นั้นมิต้องมีความรับผิดชอบทางอาญา ซึ่งไม่ว่าจะเป็นกฎหมายตราสามดวงหรือกฎหมายอาญาต่างได้วาง

หลักการไว้เช่นเดียวกันแต่อาจมีความแตกต่างกันในสาระบางประการ เพราะการบัญญัติกฎหมายในแต่ละยุคสมัยออกมาบังคับใช้ จะต้องให้เหมาะสมกับสภาพสังคมในขณะนั้น ซึ่งในบริบทของกฎหมายตราสามดวงพบว่าสามารถแยกโทษออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ โทษหลวงและโทษราษฎร ส่วนวิธีการลงโทษนั้นจะมีเอกลักษณ์เฉพาะ คือ ได้จำลองการลงโทษจากในนรก เพื่อให้คนเกรงกลัวในการที่จะกระทำความผิด โดยแนวคิดหลักที่มีอิทธิพลต่อการบัญญัติกฎหมายที่บังคับใช้ในสมัยนั้น ได้แก่ ความเชื่อเรื่องพระมหากษัตริย์ ความหวาดระแวงระหว่างพระราชวงศ์และเหล่าบรรดาขุนนาง ความขัดแย้งกับอาณาจักรใกล้เคียง และความเชื่อเรื่องพระพุทธศาสนา

สรุปได้ว่าความยุติธรรมเห็นได้ว่าความยุติธรรมเป็นเรื่องของเหตุผล ซึ่งขึ้นอยู่กับผู้ที่พิจารณาหรือผู้ที่ทำหน้าที่ต้องมีการพิจารณา ให้ความเป็นธรรมและมีเหตุผลในการตัดสินหรือพิจารณาตามพยานหลักฐานที่ปรากฏอันเป็นข้อจริง โดยคำนึงถึงความถูกต้อง เหมาะสมของแต่ละบุคคลและสถานการณ์เป็นสำคัญ

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับสำนวนภาษากฎหมาย

ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสำนวนภาษากฎหมาย เพื่อให้เห็นพัฒนาการและลักษณะของสำนวนภาษากฎหมายในแต่ละยุคสมัยนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงรัตนโกสินทร์ ดังนี้

ธานินทร์ กรัยวิเชียร (2555) กล่าวถึงภาษากฎหมายไทยในสมัยต่าง ๆ ดังนี้

1. ภาษากฎหมายสมัยสุโขทัย ภาษากฎหมายสมัยนี้ดูจากศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงเห็นว่าสำนวนการเขียนอย่างง่าย ๆ สั้น ๆ ใช้คำไทยแท้ ๆ เป็นส่วนมาก มักใช้คำซ้ำ ๆ นิยมคำที่เป็นคู่กัน บางตอนก็สัมผัสคล้องจองกันด้วยแม้แต่คำราชาศัพท์ก็ไม่มีปรากฏ
2. ภาษากฎหมายไทยสมัยอยุธยา เห็นว่าตัวบทกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น ผิดกันกับตัวบทกฎหมายตามระบบกฎหมายไทยปัจจุบันในเนื้อหาที่สำคัญก็คือ กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ให้เหตุผลที่ได้ตราตัวบทกฎหมายนั้นไว้ด้วยในบทบัญญัตินั้น ๆ ยิ่งกว่านั้นยังแฝงบทอบรมสั่งสอนไว้ด้วย ด้านสำนวนการเขียนละเอียดถี่ถ้วนกว่าสมัยสุโขทัย แต่การใช้ถ้อยคำฟุ่มเฟือย กล่าวซ้ำซาก และถ้อยคำที่เป็นพลความมีมากกว่าถ้อยคำที่เป็นแก่นสาร
3. ภาษากฎหมายไทยสมัยรัตนโกสินทร์แบ่งเป็น 3 สมัย ได้แก่
 - 3.1 ภาษากฎหมายไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาษาที่ใช้มีลักษณะเช่นเดียวกับกฎหมายในสมัยกรุงศรีอยุธยา
 - 3.2 ภาษากฎหมายไทยในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไวยากรณ์ภาษาเป็นไปในทำนองเดียวกับภาษาสมัยกรุงศรีอยุธยาแต่มีความเปลี่ยนแปลง

ด้านความคิดเห็นทางกฎหมาย

3.3 ภาษากฎหมายไทยในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยต่อมา ถ้อยคำแทบทุกคำที่ใช้ในตัวบทกฎหมายมีความหมายและมีน้ำหนัก และผลความ มีน้อย ภาษาในตัวบทกฎหมายไทยนั้น ได้รับอิทธิพลจากภาษาอังกฤษเป็นอันมาก

วิชา มหาคุณ (2523) กล่าวถึงวิวัฒนาการของภาษากฎหมายไทย โดยแบ่งภาษา กฎหมายไทย ดังนี้

1. ภาษากฎหมายไทยสมัยกรุงสุโขทัย ภาษากฎหมายสมัยนี้ดูจากศิลาจารึก กฎหมายลักษณะโจร (ศิลาจารึกหลักที่ 38) ถ้อยคำในตัวบทกฎหมายแสดงว่าได้บัญญัติขึ้นโดย อาศัยคัมภีร์พระธรรมศาสตร์และสำนวนยังมีลักษณะเป็นสำนวนไทยแท้ ๆ ไม่มีลักษณะวิธีการ พิสดาร
2. ภาษากฎหมายไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ภาษากฎหมายสมัยนี้เห็นเค้าได้จาก กฎหมายตราสามดวงว่ามีลักษณะวิจิตรพิสดารคล้ายวรรณกรรม และยังมีภาษากฎหมายที่ใช้อยู่ใน ปัจจุบัน เช่น วิวาท โจทก์ จำเลย บาดเจ็บ สำนวน ฟ้อง อุทธรณ์ ดอกเบี้ย แกงได บริคณห์ กรมธรรม์ รับประกัน ร่วมประเวณี ชมชื่นชำเรา สิ้นไหม สิ้นสอด สิ้นสมรส สิ้นเดิม จำนำ อรรถคดี ประเด็น ผลความ รับสมอ้าง ส่วนภาษาที่ตายแล้ว เช่น ประบัตสิน ทำชู้เหนือผิว ล้วงลัก หยอกยิ้ม สารโจร ปล้มสมมภ์ เกาะกุม ตัดสิ้นสิ้นมือ กตอุเบกษา พินัยหลวง ธิบราชบาทว์ เชิงกระยาดอกเบี้ยย พิจารณาเป็นสัจ วิญญาณกะทรัพย์ อวิญญาณกะทรัพย์ ธิพยพยาน อุตริพยาน สมพยาน ตระลาการ
3. ภาษากฎหมายไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ภาษากฎหมายสมัยนี้คล้ายคลึงกับ สมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาษากฎหมายเปลี่ยนไปใน ลักษณะของความเรียงยิ่งกว่าจะเป็นลักษณะของกฎหมายซึ่งแยกออกแต่ละมาตรา
4. ภาษากฎหมายไทยสมัยปัจจุบัน ภาษากฎหมายสมัยนี้นับตั้งแต่สมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา กฎหมายไทยเริ่มเข้าสู่ยุคใหม่ กล่าวคือ ภาษาสละสลวย สั้นกะทัดรัด ได้ใจความ ไม่เป็นเยื่อ

กล่าวโดยสรุปได้ว่าภาษากฎหมายสามารถแบ่งเป็น 3 สมัย ได้แก่ ภาษากฎหมาย สมัยสุโขทัย ภาษากฎหมายสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 4) และ ภาษากฎหมายสมัยปัจจุบัน (รัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบัน) ซึ่งแต่ละสมัยมีสำนวนภาษาที่แตกต่างกัน อย่างชัดเจน ด้านการเปลี่ยนแปลงภาษาในด้านศัพท์ ความหมายและไวยากรณ์ เพื่อให้เห็น สำนวนและพัฒนาการของภาษากฎหมาย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษากฎหมายหลักไชย

ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษากฎหมายหลักไชย ซึ่งม้งงานที่ศึกษากฎหมายดังกล่าวศึกษาเพียงฉบับเดียวหรือเล่มใดเล่มหนึ่งเท่านั้น ส่วนใหญ่ได้ปริวรรตจากต้นฉบับตัวเขียนจากนั้นวิเคราะห์ด้านอักขรวิธี ภาษา เนื้อหา และคุณค่า มีดังนี้

คำนวณ นवलสนอง (2541) ได้ปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทหนังสือบุดเรื่อง หนังสือหลักไชย ฉบับตำบลงอ่างทอง อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี กล่าวว่าหลักไชยเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทกฎหมายที่เขียนเป็นเรื่องราวของคดีต่าง ๆ แต่ละคดีจะมีทั้งโจทก์และจำเลยให้เป็นประเด็นขบคิด และพิจารณาแต่ไม่ได้กำหนดการลงโทษไว้ หลักไชยจึงน่าจะใช้เป็นแนวทางในการพิจารณาคดีมากกว่าจะใช้เป็นกฎหมายตัดสินคดีหรือข้อพิพาท ลักษณะคำประพันธ์ฉบับนี้เป็นร้อยแก้ว เนื้อหามี 3 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นส่วนที่เกี่ยวกับคดีความต่าง ๆ กฎหมายมาตราต่าง ๆ ที่ได้บัญญัติขึ้น ส่วนที่สองเป็นส่วนที่เกี่ยวกับอักขระ เลขยันต์ เวทย์มนต์คาถาเพื่อการปลุกเสก และส่วนที่สามเป็นส่วนที่เกี่ยวกับตำราพระพิไชยสงคราม คุณค่าของหนังสือเล่มนี้มีคุณค่าทางด้านกฎหมายและการปกครอง ด้านการศึกษา ด้านไสยศาสตร์ และภาษาศาสตร์

ปก แก้วกาญจน์ (2542) ได้ปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทหนังสือบุดเรื่อง กฎหมายชาวบ้านภาคใต้: หลักอินทภาษและหลักชัย โดยจุดมุ่งหมายของการแต่งเพื่อใช้เป็นแบบแผนในการปกครองตัดสินคดีความ สันนิษฐานว่าจากศักราชที่ปรากฏน่าจะตราขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 ถึงสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ 24 หรือตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แล้วมีการชำระใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 และมีการคัดลอกต่อ ๆ กันมา จนกระทั่งมีการคัดลอกขึ้นใหม่ในปี พ.ศ.2384 ตรงกับสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ลักษณะคำประพันธ์ฉบับนี้มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ได้แก่ โคลง 3 บท และกาพย์ ด้านเนื้อเรื่องหลักอินทภาษและหลักชัยที่กระลาการหรือตุลาการใช้เป็นหลักในการไต่ถามคดีความ การตัดสินคดี การพิจารณาสำนวนคดีของโจทก์ จำเลยและพยาน การลงโทษผู้กระทำผิด การปรับไหม การใส่โซ่ตรวนจองจำและยกตัวอย่างคดีต่าง ๆ เช่น การผิดลูกเมียผู้อื่น การลักทรัพย์ การแบ่งมรดก โจรผู้ร้าย การขู่ราชบุรุษ การฆ่าฟัน ด้านคุณค่าของหนังสือเล่มนี้มีคุณค่าด้านกฎหมาย ด้านสังคมและวรรณกรรม และด้านวรรณกรรมท้องถิ่น

นอกจากนี้สารูป ฤทธิ์ชู (2548) ได้ปริวรรตและวิเคราะห์หลักไชยฉบับ จ.ศ.1082 (พ.ศ. 2263) และจากการสำรวจวรรณกรรมกฎหมายปรากฏว่ามีกฎหมายหลักไชยอยู่ 12 เล่ม ซึ่งเขียน

เป็นภาษาถิ่นใต้ มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ซึ่งฉบับที่ศึกษานี้เป็นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด เนื่องจากมีการระบุศักราชของกฎหมายไว้ชัดเจน อีกทั้งจัดเป็นกฎหมายร่วมสมัยกับกฎหมายตราสามดวง เพราะเป็นกฎหมายที่บังคับใช้ก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กฎหมายหลักไชยฉบับนี้มีสาระสำคัญของเรื่องแบ่งออกเป็น 3 ตอนได้แก่ ตอนที่ว่าด้วยที่มา เป็นการสะท้อนเงาของจารีตประเพณีของสังคมในประเด็นที่ผู้เขียนผูกพัน ห่วงใยต่อสังคม เพื่อให้มีความน่าเชื่อถือได้อ้างถึงทศปาโมกข์ ตอนต่อมาว่าด้วยตัวอย่างของกระทรวงความจำนวน 7 กระทรวงที่ทศปาโมกข์ทั้งเก้าได้แต่นั้นมี 9 คู่ และตอนสุดท้ายเป็นพระราชกฤษฎีกาที่เป็นเสมือนแนวปฏิบัติของตุลาการ มีคุณค่าโดยตรงต่อสถาบันตุลาการ แล้วยังเป็นสื่อการเรียนรู้ของสังคมในด้านกระบวนการยุติธรรมของสังคมท้องถิ่นภาคใต้อีกทางหนึ่งและยังสะท้อนให้เห็นว่าเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ ซึ่งผู้เขียนมุ่งหวังให้ผู้คนในสังคมรู้เท่าทันคน รู้เท่าทันสังคมตุลาการ

งานวิจัยที่ศึกษากฎหมายหลักไชยจัดให้กฎหมายนี้เป็นกฎหมายท้องถิ่นภาคใต้ ดังในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 1 (2542, หน้า 11,17) ที่สารูป ฤทธิชูได้กล่าวไว้ว่า เนื้อหาสาระมักจะเป็นกฎหมายลักษณะผิดเมีย กฎหมายลักษณะโจร และกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ซึ่งคัดลอกมาจากกฎหมายตราสามดวง แต่ก็ดัดแปลงให้เหมาะสมกับประเพณีของท้องถิ่นภาคใต้ จนทำให้มีกฎหมายบางลักษณะมีเนื้อหารายละเอียดและรูปแบบการเขียนเป็นของท้องถิ่นภาคใต้โดยแท้ แต่ก็อาศัยกรอบของกฎหมายตราสามดวง โดยใช้กฎหมาย “หลักไชย” หรือ “หลักใช้” ซึ่งเป็นกฎหมายของท้องถิ่นเป็นตัวกำกับการใช้ กฎหมายเหล่านี้จึงมีคุณค่าในฐานะเป็นกฎหมายสมัยเก่าที่ใช้ท้องถิ่นภาคใต้ในสังคมชาวพุทธ ก่อนการใช้ระบบเทศบาลในกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ...หลักไชยหรือหลักใช้ คงจะเป็นกฎหมายที่สำคัญมาก เพราะมักจะเขียนเป็นความนำในหนังสือบุดแทบทุกเล่ม บางฉบับเพียงแต่เอ่ยชื่อถึง จำนวนที่สมบูรณ์ระบุว่า เป็นกฎที่ให้ไว้ใน จ.ศ.1082 (พ.ศ. 2263) และเป็นกฎหมายสำหรับตุลาการ ฉะนั้น การที่นิยมเขียนของหลักไชยเป็นสิ่งที่เตือนใจ หรือหลักที่ตุลาการต้องตระหนักถึงเมื่อปฏิบัติหน้าที่ จึงออกชื่อเป็นหลักไชย

กล่าวโดยสรุปได้ว่า กฎหมายหลักไชยที่มีผู้ศึกษาต่างเห็นตรงกันว่ากฎหมายหลักไชยเป็นกฎหมายท้องถิ่นภาคใต้ ซึ่งปรากฏเป็นจำนวนมาก แล้วยังเป็นกฎหมายมีไว้สำหรับตุลาการ และอาศัยกรอบแห่งกฎหมายตราสามดวง เป็นที่น่าสังเกตว่า ตำรากฎหมายหลักไชยนั้นได้จัดเป็นกฎหมายท้องถิ่นฉบับหนึ่งที่มีคุณค่าและสำคัญในท้องถิ่นภาคใต้อย่างมาก

อนึ่งนอกจากกฎหมายหลักไชยแล้ว ยังมีกฎหมายอีกฉบับหนึ่งที่ใช้เป็นแนวเทียบและองค์ความรู้สำคัญที่ใช้สังเคราะห์การศึกษาสวัสดิภาวะในความยุติธรรมจากตำรากฎหมายหลักไชย

นั่นคือ กฎหมายตราสามดวง โดยผู้วิจัยได้เลือกกฎหมายตราสามดวงฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัย
 วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ (ฉบับพิมพ์ของสถาบันปริตี พนมยงค์)
 ซึ่งกฎหมายฉบับนี้มีการปรับปรุงและแก้ไขบางส่วนของกฎหมายตราสามดวงที่ได้มีการจัดพิมพ์
 ขึ้นมาแล้วโดยอาศัยฉบับพิมพ์ของคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2529)
 ที่ ร.แฉงกาศ์ และคณะ (2548, หน้า 68) ได้กล่าวว่าได้พิมพ์เป็น 3 เล่ม ในเล่ม 1 รวมบทกฎหมาย
 ลักษณะทั่วไป กฎมณเฑียรบาล กฎหมายลักษณะปกครอง กฎหมายว่าด้วยธรรมเนียมศาลและ
 พิจารณาคดี กล่าวคือ บรรดาบทกฎหมายซึ่งเรียกว่ากฎหมายมหาชนในปัจจุบัน ในเล่ม 2 รวม
 กฎหมายเอกชนและกฎหมายอาญา ส่วนเล่ม 3 รวมกฎหมายซึ่งมิได้จัดอยู่ตามมูลคดี เช่น
 กฎหมายพระสงฆ์ พระราชบัญญัติ พระราชกำหนดเก่า ฯลฯ กำร เลี้ยงสังฆกรรม ผู้เป็นบรรณการ
 ฉบับแก้ไขปรับปรุงกฎหมายตราสามดวงฉบับนี้ (2548, หน้า 53-55) กล่าวว่าได้ปรับปรุงตามลำดับ
 ลักษณะกฎหมาย การจัดหมวดหมู่กฎหมาย การเรียงเลขบทหรือมาตราเฉพาะส่วนที่เป็น
 เลขอารบิก การย่อหน้า และวรรคตอนของเนื้อความเพื่อให้ถูกต้องตามเนื้อเรื่อง และให้สะดวก
 ในการทำความเข้าใจและการอ้างอิงมากยิ่งขึ้น เนื้อหากฎหมายในเล่ม 1 และเล่ม 3 ได้แก่
 ประกาศพระราชปรารภ พระธรรมศาสตร์ หลักอรรถาธิบาย กฎมณเฑียรบาล พระโอยการตำแหน่ง
 นาพลเรือน พระโอยการตำแหน่งนายทหาร พระโอยการตำแหน่งนาหัวเมือง พระโอยการบาน
 ผนกพระธรรมนุญ พระโอยการลักษณะรับฟ้อง พระโอยการลักษณะพยาน พิสูจน์ดำเนิน
 พิสูจน์ลุลยเพลิง พระโอยการพรมศักดิ์ พระโอยการลักษณะตระลาการ พระโอยการลักษณะอุทธรณ์
 พระราชกำหนดเก่า กฎ 36 ข้อ พระราชกำหนดใหม่ พระราชบัญญัติ และกฎพระสงฆ์

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งประวัติศาสตร์กฎหมาย นิติปรัชญา สำนวนภาษา
 และกฎหมายหลักไชย มีส่วนช่วยให้ผู้วิจัยมีมุมมองและฐานความคิดในการศึกษาได้ชัดเจนขึ้น
 อีกทั้งเมื่อผู้วิจัยทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่ศึกษากฎหมายหลักไชยทำให้เห็นว่ายังไม่มีผู้ใด
 ศึกษาสารัตถะความยุติธรรมของตำรากฎหมายเล่มนี้อย่างแท้จริง เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้วิจัยจะนำ
 องค์ความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นนิติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา และภาษาศาสตร์
 เป็นแนวทางในการวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อศึกษาสารัตถะในความยุติธรรมจากตำรากฎหมาย
 หลักไชย

บทที่ 2

สาระสำคัญของยุติธรรมและกระบวนการพิจารณาคดี

ในบทนี้จะกล่าวถึงภาพรวมของสาระสำคัญของยุติธรรมและกระบวนการพิจารณาคดีซึ่งเป็นวิธีการที่เกี่ยวกับการดำเนินการต่าง ๆ อันมีส่วนเกี่ยวข้องกับการพิจารณาคดีความ โดยมีบุคคลผู้ที่ทำหน้าที่ในกระบวนการดังกล่าว มีระบบการจัดการ และการพิจารณาตัดสิน

ความหมายของกระบวนการทางยุติธรรม

กระบวนการทางยุติธรรมเป็นกระบวนการที่มีอยู่ในระบบการพิจารณาคดี ซึ่งได้มีการให้คำจำกัดความและนิยามความหมาย ดังนี้

สำนักงานกิจการยุติธรรม (2552, หน้า 1-2) ได้ให้ความหมายของกระบวนการยุติธรรม โดยมีองค์ประกอบพื้นฐาน 4 ประการที่สัมพันธ์สอดคล้องกัน คือ ผู้กระทำผิดหรืออาชญากร (Offender) เหยื่ออาชญากรรม (Victim) หน่วยงานยุติธรรมทางอาญา (Criminal justice process) และสังคม (Society) และจำแนกประเภทกระบวนการยุติธรรมตามประเภทของกฎหมายไว้ดังนี้

กระบวนการยุติธรรม หมายถึง ภาพรวมขั้นตอนและวิธีการสำหรับดำเนินการ ผู้ที่ฝ่าฝืนกฎหมาย โดยมีองค์กรและบุคลากรที่มีอำนาจหน้าที่เฉพาะในการควบคุมขั้นตอนต่าง ๆ ให้เป็นไปตามกฎหมาย ซึ่งหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมประกอบไปด้วย สำนักงานตำรวจแห่งชาติ สำนักงานอัยการสูงสุด ศาลยุติธรรมและหน่วยงานในกระทรวงยุติธรรมอื่น ๆ รวมถึงทนายความ เป็นต้น กระบวนการยุติธรรมของไทยตามประเภทของกฎหมายได้ 3 ประเภท ดังนี้

1. กระบวนการยุติธรรมทางแพ่ง (Civil Justice) เป็นกระบวนการในกรณีที่เกิดข้อพิพาทระหว่างเอกชนกับเอกชนด้วยกัน มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ศาลยุติธรรม และกรมบังคับคดี เป็นต้น

2. กระบวนการยุติธรรมทางอาญา (Criminal Justice) เป็นกระบวนการในกรณีที่เกิดข้อพิพาทระหว่างประชาชนด้วยกันเอง หรือกรณีที่มีผู้ละเมิดกฎเกณฑ์ของกฎหมายอาญาจนเกิดเป็นข้อพิพาทระหว่างประชาชนกับรัฐขึ้น โดยมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ตำรวจ อัยการ ศาล ราชทัณฑ์ และคุมประพฤติ เป็นต้น

3. กระบวนการยุติธรรมทางปกครอง (Administrative Justice) เป็นกระบวนการยุติธรรมในกรณีที่เกิดข้อพิพาทระหว่างหน่วยงานของรัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐกับเอกชน และข้อพิพาทระหว่างหน่วยงานของรัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐด้วยกันเอง โดยหน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องใน

กระบวนการทางปกครองได้แก่ ศาลปกครอง

ดังนั้น สรุปได้ว่าแนวคิดของกระบวนการยุติธรรมของสำนักงานยุติธรรมสรุปได้ว่าเป็นภาพรวมและวิธีการสำหรับผู้ที่ไม่ใช่พนักงาน ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ กระบวนการยุติธรรมทางแพ่ง กระบวนการยุติธรรมทางอาญา และกระบวนการยุติธรรมทางปกครอง

วิสาร พันธนะ (2543, หน้า 441) ให้ความหมายคำว่า “กระบวนการยุติธรรม” หมายถึง วิธีดำเนินการแก่ผู้ที่ประพฤติผิดกฎหมาย กระบวนการยุติธรรมที่สำคัญในปัจจุบัน ได้แก่ กระบวนการยุติธรรมทางอาญา กระบวนการยุติธรรมทางแพ่ง กระบวนการยุติธรรมทางแรงงาน กระบวนการยุติธรรมในศาลเด็ก และกระบวนการยุติธรรมในศาลทหาร ซึ่งกระบวนการยุติธรรมที่เป็นกระบวนการยุติธรรมหลักมีเพียงกระบวนการยุติธรรมทางอาญาและกระบวนการยุติธรรมทางแพ่งเท่านั้น

ดังนั้น สรุปได้ว่าความหมายของกระบวนการยุติธรรมของวิสาร พันธนะ คล้ายกับแนวคิดของสำนักงานยุติธรรมที่เป็นวิธีการสำหรับผู้ที่ไม่ใช่พนักงาน โดยกระบวนการหลักมีเพียงกระบวนการยุติธรรมทางอาญาและกระบวนการยุติธรรมทางแพ่ง

พจนานุกรมศัพท์กฎหมายไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน 2544, หน้า 17) ได้ให้ความหมายของกระบวนการยุติธรรมไว้ว่าวิธีดำเนินการให้ความคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพและให้ ความเป็นธรรมในทางกฎหมายแก่บุคคล โดยบุคลากรและองค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ ซึ่งมีหน้าที่บริหารงานยุติธรรม ได้แก่ พนักงานฝ่ายปกครองหรือตำรวจ พนักงานสอบสวน พนักงานอัยการ ทนายความ ศาล กระทรวงยุติธรรมและกรมราชทัณฑ์ ส่วนพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน (2556, หน้า 46) ได้ให้ความหมายของกระบวนการยุติธรรมไว้ว่าขั้นตอนและวิธีดำเนินการในการบังคับ การให้เป็นไปตามกฎหมายเพื่ออำนวยความยุติธรรม คุ้มครองสิทธิ และเสรีภาพของบุคคล

ดังนั้น สรุปได้ว่าความหมายของกระบวนการยุติธรรมตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่าเป็นวิธีการดำเนินการในการบังคับ และให้ความคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพให้เป็นไปตามกฎหมาย

วิถัญญา แสงสุข และฐิติพร ลิ้มแพลงทอง (2555, หน้า 213) ได้ให้ความหมายของกระบวนการยุติธรรมว่าหมายถึง วิธีที่รัฐให้ความยุติธรรมแก่พลเมืองผู้มีบรรทัดดีโดยผ่านองค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ

จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย (2556, หน้า 32) ได้กำหนดความหมายของกระบวนการยุติธรรมว่า กระบวนการยุติธรรม คือ กลไกทางสังคมทำหน้าที่ด้านการยุติธรรมซึ่งเป็นภารกิจร่วมกันของ

ทุกคนในการควบคุมสังคม บังคับใช้กฎหมาย ปฏิบัติต่อผู้กระทำผิด และคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ ให้ความเป็นธรรมในทางกฎหมาย และแก้ไขปัญหาความขัดแย้งแก่บุคคลที่รัฐอาจมอบหมายให้ หน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมดำเนินการหรือมอบภารกิจยุติธรรมทางเลือกบางอย่างให้ หน่วยงานอื่นของรัฐ รวมทั้งชุมชนดำเนินการก็ได้

ดังนั้น ความหมายของกระบวนการยุติธรรมของวิถีสมาชิก แสงสุข และฐิติพร ลิ้มแพลงมทอง (2555) เป็นสิ่งที่รัฐให้แก่คนในสังคมโดยผ่านหน่วยงานต่าง ๆ ส่วนความหมายของกระบวนการยุติธรรมของ จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย (2556) เป็นกลไกที่ทุกคนควบคุมสังคมและมีความเป็นธรรมทางกฎหมาย

กล่าวได้ว่ากระบวนการยุติธรรมเป็นกระบวนการเพื่อให้สังคมเป็นระเบียบและเกิดความเรียบร้อย มีองค์กรหรือหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยทำให้เป็นไปตามกฎหมายและให้ความเป็นธรรมแก่บุคคลที่มีต้องอยู่ในกระบวนการนั้น ดังนั้น การกระบวนการยุติธรรมจึงมีความสัมพันธ์กับความยุติธรรมและกฎหมาย

เมื่อกฎหมายเป็นเครื่องบังคับความยุติธรรม แต่กฎหมายเป็นเพียงข้อบังคับที่ถูกกำหนดขึ้นไว้เพื่อใช้บังคับให้สังคมมีความสงบเรียบร้อย โดยอยู่ที่ตัวบทกฎหมายซึ่งเป็นเรื่องของคำสั่ง เป็นเรื่องของอำนาจ ไม่ใช่เรื่องของเหตุผล และไม่จำเป็นต้องเป็นธรรมก็ได้ (บริดี เกษมทรัพย์, 2557, หน้า 81) นอกจากนี้ความยุติธรรมยังถูกแปรไปตามความคิดเห็นหรือสิทธิของแต่ละบุคคลด้วยก็ ย่อมเป็นไปได้ และไม่เสมอไปว่ากฎหมายจะสอดคล้องกับความยุติธรรม ดังที่ จิตติ ดิงศภทิพย์ (2558, หน้า 62) กล่าวไว้ว่า “สิ่งใดที่เป็นกฎหมายสิ่งนั้นยุติธรรม สิ่งใดที่ไม่ใช่กฎหมาย สิ่งนั้นไม่ยุติธรรม จึงเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องบริบูรณ์...แม้กฎหมายโดยทั่วไปก็เป็นธรรม แต่ก็ต้องยอมรับว่า อาจเป็นไปได้ในบางกรณีบางโอกาสที่อาจมีกฎหมายที่ไม่สอดคล้องกับความยุติธรรมได้เหมือนกัน ซึ่งเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้เพราะกฎหมายบัญญัติเป็นกรณีทั่วไป กำหนดไว้ล่วงหน้าเพื่อให้บุคคลทั่วไปทราบและถือเป็นหลักประสานข้อขัดแย้งพิพาทกันในชุมชน ไม่ใช่ตัดสินเอาตามใจเฉพาะ เรื่อง จึงอาจมีกรณีที่มีพฤติการณ์พิเศษต่างกับกรณีทั่วไปอื่น ๆ หรือกาลเวลาล่วงไปเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไปทำให้ความไม่เหมาะสม ไม่เป็นธรรมเกิดขึ้นได้เฉพาะกรณี”

จรัญ โฆษณานันท์ (2547, หน้า 419) ได้กล่าวถึงความยุติธรรมโดยรูปแบบเน้นใน หลักการที่เรียกว่าให้คดีที่เหมือนกันต้องได้รับการปฏิบัติหรือวินิจฉัยเช่นเดียวกัน (Like shall be treated alike) หรือหลักความเสมอภาคในการถือปฏิบัติ (Equality of treatment) ไว้ว่า “การบังคับใช้กฎหมายต้องเป็นไปอย่างไม่มีอคติหรือความลำเอียง (Impartially) หรือไม่มีการเลือกปฏิบัติต่อคนรวยหรือคนจน ต่อคนแข็งแรงหรือคนอ่อนแอ กล่าวอีกนัยหนึ่งความยุติธรรมโดย

รูปแบบจะเน้นความสำคัญของกระบวนการปรับใช้กฎหมายอย่างเป็นธรรมเหนือสิ่งอื่นใด และลักษณะเช่นนี้ทำให้อาจเรียกความยุติธรรมโดยรูปแบบใหม่ว่าเป็น “ความยุติธรรมเชิงกระบวนการ (Procedural justice)”

ความยุติธรรมจึงขึ้นอยู่กับมุมมองของแต่ละคนที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งเป็นผู้ที่อยู่นอกเหนือจากเหตุการณ์นั้น เป็นผู้ที่วิพากษ์หรือแสดงความเห็นกับสิ่งที่รับรู้หรือได้ยิน แต่ต้องตระหนักว่าความยุติธรรมนั้นต้องไม่ส่งผลกระทบต่อกลุ่มคนหรือสังคม อีกทั้งความยุติธรรมจึงต้องมีเกณฑ์กำหนดว่าสิ่งใดยุติธรรมนั้นคือ มีการใช้จารีตหรือกฎหมายอันเป็นสิ่งที่กำหนดและจัดสังคมให้มีระเบียบและอยู่อย่างกันสงบสุข

ส่วนกระบวนการยุติธรรมในสมัยสุโขทัยจนถึงสมัยอยุธยาอาจจะมีลักษณะใกล้เคียงหรือคล้ายกับปัจจุบัน เพียงแต่ไม่มีการแบ่งการพิจารณาคดีชัดเจนว่า เรื่องใดเป็นคดีความแพ่ง เรื่องใดเป็นคดีความทางอาญา หรือแม้กระทั่งการแบ่งประเภทคดีความแล้วการให้นิยามหรือประเภทคดีความไม่ชัดเจนดังเช่นปัจจุบัน ดังที่ ร. แลงการ์ด และคณะ (2526, หน้า 393) ได้กล่าวถึงกฎหมายไทยสมัยอยุธยาไว้ว่ากฎหมายสมัยอยุธยาไม่แบ่งแยกคดีออกเป็นคดีแพ่งและคดีอาญา คดีความทั้งสองชนิดนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะ ฌ ศาลหลวงเหมือนกัน และวิธีพิจารณาคดีทั้งสองชนิดซึ่งสอดคล้องกับซิมอง เดอ ลาลูแบร์ (2510, หน้า 378) ที่กล่าวถึงแบบแผนการตุลาการไว้ว่า “ในกรุงสยาม บรรดาคดีทั้งปวงมีอยู่แบบเดียวเท่านั้น มิได้คิดที่จะแบ่งแยกออกเป็นคดีแพ่งกับคดีอาญาเสียด้วยซ้ำ ด้วยว่ามักจะมีการพิจารณาพิพากษาลงอาญาทัณฑ์แก่ผู้แพ่คดีอยู่เนื่อง ๆ ทั้ง ๆ ที่เป็นคดีแพ่งแท้ ๆ และคดีที่เป็นฐานแพ่งแท้ก็ออกจะหายากอยู่ด้วยก็เป็นได้”

นอกจากนี้จรัญ โฆษณานันท์ (2547, หน้า 419) ได้กล่าวถึงคดีความที่ในสังคมไทยซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกันว่าไม่มีการแบ่งแยกประเภทคดีไว้ว่า “แต่ก่อนคดีความหรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสังคมไทยหรือในกฎหมายที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรยังไม่มีการแบ่งประเภทคดีว่าเป็นคดีแพ่ง คดีอาญาอย่างชัดเจนดังในปัจจุบัน คดีทุกอย่างกล่าวรวม ๆ กัน เป็นคดี หรือถ้ามีการกล่าวถึงความแพ่งหรือความอาญามีความหมายต่างกับปัจจุบัน คดีที่มีอยู่จึงอยู่ในภาพรวมไม่มีการแบ่งประเภทศาลชัดเจน จนเมื่อมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการยุติธรรมจึงมีการแบ่งประเภทศาลอย่างชัดเจน”

วิธีการพิจารณากระบวนการทางยุติธรรม

ตั้งแต่เริ่มมีกระบวนการพิจารณาคดีหรือเรื่องราวต่าง ๆ ได้มีการกำหนดขั้นตอนหรือระบบการพิจารณากระบวนการทางยุติธรรมขึ้น เพื่อให้การดำเนินการเป็นไปอย่างมีระบบและมีขั้นตอน พร้อมทั้งมีบุคคลที่ต้องทำหน้าที่เกี่ยวกับการดำเนินการในส่วนนี้ ดังนี้

1. ผู้ทำหน้าที่ในการพิจารณาในกระบวนการทางยุติธรรม

ผู้ที่ทำหน้าที่ในการพิจารณาและตัดสินคดีในกระบวนการยุติธรรมในอดีตมีผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ลูกขุน ณ ศาลหลวง ผู้พิพากษา ตรีลาการ พระมหากษัตริย์ ซึ่งแต่ละส่วนทำหน้าที่ต่างกันออกไป ดังที่วินัย พงศ์ศรีเพียร (2549, หน้า 59) ได้กล่าวถึงบุคคลที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีและตัดสินคดีประกอบด้วย

1. สุภาตรีลาการ ปัจจุบันตรงกับตุลาการ ผู้เป็นเจ้าของกระทรวงความ (อำนาจในการพิจารณาคดี) รับผิดชอบพิจารณา ทำหน้าที่สอบสวน รวบรวมพยานหลักฐานและข้อเท็จจริงทั้งหมด (ซึ่งข้อเท็จจริง) แล้วส่งสำนวนไปให้ผู้พิพากษา

2. ผู้พิพากษา ทำการชี้ข้อกฎหมายส่งให้ลูกขุน ณ ศาลหลวง หมายถึงทั้งผู้พิพากษา และผู้ปรับเมื่อปฏิบัติหน้าที่จะเป็นอิสระแยกจากกัน ในบางกรณีหากมีประเด็นสำคัญต้องวินิจฉัย พระมหากษัตริย์จะเรียกทั้งลูกขุน ณ ศาลา และลูกขุน ณ ศาลหลวง

3. ลูกขุน ทำการชี้ขาดว่าฝ่ายใดชนะคดี และฝ่ายใดแพ้คดี

นอกจากนี้ตรีลาการ ผู้พิพากษา และลูกขุน ณ ศาลหลวงแล้ว ยังมีผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีตัดสินเรื่องราวที่เกิดขึ้นที่มีอำนาจสูงสุดในการพิจารณาและเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการพิจารณาคดีหรือกำหนดกฎเพื่อควบคุมคนในสังคมให้อยู่อย่างสงบและเกิดความยุติธรรมคือ พระมหากษัตริย์ ซึ่งในวิธีการพิจารณาที่ปรากฏในสังคมไทย พระมหากษัตริย์ทรงทำหน้าที่ในการรับเรื่องราวร้องทุกข์หรือคดีความต่าง ๆ ของประชาชนดังที่ ร.แสงกาต์ และคณะ (2553, หน้า 56) ได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ที่ทรงทำหน้าที่ดังกล่าวไว้ว่า

“ในประเทศไทยในครั้งโบราณ พระมหากษัตริย์มิได้ทรงบัญญัติกฎหมายขึ้นอย่างแท้จริง พระราชมารชอันสำคัญของพระองค์ คือทำให้ความสงบเรียบร้อยมีอยู่แก่บรรดาประชาชนโดยแน่นอนและมั่นคงสม่ำเสมอ ในฐานะเช่นนี้พระองค์จึงต้องคอยทรงสอดส่องควบคุมระวางให้การอำนวยความสะดวกเป็นไปด้วยดี และทรงรับหน้าที่เป็นผู้พิพากษาสูงสุด เพื่อพิจารณาชี้ขาดในข้อพิพาทได้เถียงซึ่งเกิดระหว่างพลเมือง และในฐานะเช่นนี้อีกเหมือนกัน พระองค์มีพระราชอำนาจที่จะวางข้อกำหนดลงโทษานุโทษแก่บรรดาผู้ที่ทำลายความสงบเรียบร้อยของประเทศได้ ทั้งวางข้อบังคับเพื่อจัดระเบียบการศาลและการพิจารณาพิพากษารรคดีด้วย ...

พระองค์ทรงมีความเป็นอิสระเต็มที่ในอันที่จะทรงวินิจฉัยชี้ขาด หรือบัญญัติในการเป็นไปในทางที่ขัดที่ตรงกันข้ามกับธรรมเนียม หรือกับจารีตประเพณีอันมีอยู่แล้วนั้นได้ แต่พระราชวินิจฉัยชี้ขาดหรือโองการนี้ จะพึงมีก็แต่อำนาจในเชิงบังคับด้วยกำลังเท่านั้น ห้ามอำนาจในเชิงบทกฎหมายไม่ แต่ตรงกันข้ามในเมื่อพระราชโองการราชวินิจฉัยชี้ขาดของพระมหากษัตริย์เป็นการถูกต้องตรงกับหลักความยุติธรรม”

พระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยได้มีอำนาจพิจารณาคดีเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์พระมหากษัตริย์ให้ประชาชนถวายฎีกาได้เช่นกัน เห็นได้จากประกาศสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศ เรื่องถวายฎีกา ที่ทรงพระกรุณาให้ประชาชนที่มีความทุกข์เดือดร้อนทำคำร้องฎีกาทูลเกล้าฯ หรือเข้าเฝ้าถวายฎีกาได้ หรือประกาศให้ราษฎรถวายฎีกาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ประชาชนสามารถถวายฎีกาได้เช่นกัน

ด้านซีมอง เดอ ลาลูแบร์ (2510, หน้า 378-379) กล่าวถึงหน้าที่ของเจ้าหม่อมขุนนางในศาล ไว้ว่า

“อนึ่ง โดยเหตุที่ประชาชนที่มีคดีขึ้นสู่ศาลนั้น ย่อมแบ่งออกเป็นหมู่เป็นกรมสังกัดและบรรดาเจ้าหม่อมขุนนางของคนเหล่านั้นก็เป็นเจ้าพนักงานในคณะตุลาการอยู่ด้วยซึ่งเรียกว่ากรมการที่ปรึกษา ในกรณีที่เกิดมีถ้อยร้อยความกันขึ้นนั้น ในเบื้องต้นโจทก์จะต้องไปหากรมการที่ปรึกษาอันเป็นเจ้าหม่อมขุนนางของตนก่อน หรือไม่ก็ไปหาเจ้าหม่อมขุนนางในหมู่บ้านของตน แล้วคนผู้นี้ไปหาเจ้าหม่อมขุนนางที่เป็นกรมการที่ปรึกษาอีกต่อหนึ่งเพื่อยื่นคำฟ้อง และกรมการที่ปรึกษาก็นำไปยื่นต่อเจ้าเมือง หน้าที่ของเจ้าเมืองนั้นก็คือ ต้องพิจารณาดูให้ถี่ถ้วนว่าควรจะให้รับฟ้องหรือยกฟ้องเสีย สุดแต่ที่ว่าเจ้าเมืองจะพิจารณาเห็นว่าเป็นยุติธรรมหรืออยุติธรรมสถานใด ซึ่งถ้าเป็นในกรณีหลังนี้แล้ว ก็อาจสั่งลงทัณฑ์แก่โจทก์ผู้ยื่นฟ้องเพื่อมิให้ผู้ใดเอาเป็นเยี่ยงอย่างในการทำใจเร็วด่วนได้บ้างอาจยื่นฟ้องขึ้นไปโดยปราศจากความยั้งคิด”

ผู้ที่ทำหน้าที่ในกระบวนการพิจารณาคดีธรรมดั่งที่กล่าวข้างต้นมีทั้งตุลาการซึ่งปฏิบัติหน้าที่ในการรวบรวมข้อเท็จจริง การสืบพยาน ควบคุมการพิจารณาคดีเพื่อชี้ให้แก่ผู้พิพากษาตัดสิน และเพื่อป้องกันมิให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเอาวัดเอาเปรียบในเชิงคดีซึ่งกันและกัน ส่วน ผู้พิพากษาต้องตรวจสอบค้นหาคำพิพากษาทั้งคำฟ้องและคำให้การ รวมทั้งคำพยาน แล้วพิจารณาคดีที่ตุลาการสืบสวนมาทั้งหมดนั้น เมื่อมีข้อมูลหรือหลักฐานเพียงพอหรือไม่ในการพิจารณาคดีว่าใครผิดถูก ใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไร ตรงตามข้ออ้าง ข้อเถียงของโจทก์หรือจำเลยหรือไม่ หากยังมีข้อมูลหรือหลักฐานไม่เพียงพออาจจะมีคำสั่งให้ตุลาการสืบสวนเพิ่มเติมได้

ดังนั้น บทบาทและหน้าที่ของตุลาการและผู้พิพากษา ในกระบวนการยุติธรรมตามกฎหมายโบราณ ต้องทำงานร่วมกันในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมให้แก่ราษฎรผู้มีคดีความ แสดงให้เห็นถึงการแบ่งแยกขององค์กรที่ทำหน้าที่ดังกล่าว คือ แบ่งเป็น “องค์กรสืบสวน” และ “องค์กรตัดสิน” แยกออกจากกัน เพื่อให้เกิดการถ่วงดุลและตรวจสอบซึ่งกันและกัน (อติรุจ ตันบุญเจริญ, 2549, หน้า 551,553)

ชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยเห็นว่าผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาไม่ค้อยพิจารณาคดีตามตัวบทกฎหมายและพิจารณาค่อนข้างซ้ำ ดังที่ มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์ (2552, หน้า 236) กล่าวถึงกฎหมายของไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“ตุลาการผู้ใหญ่กับเจ้าเมืองทุกคนจะต้องมีประมวลกฎหมายไปประจำชุดหนึ่ง แต่ก็ไม่ค้อยได้พิจารณาคดีกันตามตัวบทกฎหมายเท่าใดนัก ดังจะพิเคราะห์ได้จากอุทธรณ์ต่อไปนี้: คดีทุกคดีฟังพิจารณาพิพากษาให้เสร็จลุล่วงไปภายในสามวัน แต่พวกตุลาการก็มักจะทำคดีให้ยืดเยื้อไปตั้งสองปีหรือสามปี”

เมื่อเป็นเช่นนี้การมีหลักจริยธรรมของผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีจึงเป็นเรื่องสำคัญ โดยสังคมไทยมีหลักอินทภาษาและพระธรรมศาสตร์ เป็นหลักที่แสดงให้เห็นถึงจริยธรรมหรือจรรยาบรรณของผู้ที่ทำหน้าที่ดังกล่าว เพราะเมื่อเป็นการตัดสินชีวิตของคน ผู้ที่ทำหน้าที่ตรงนี้เปรียบเสมือนมีอำนาจอยู่ในมือ จึงควรใช้อำนาจในทางที่ถูกต้องและให้เกิดความเป็นธรรม วินัย พงศ์ศรีเพียร (2547, หน้า 13-14) กล่าวถึงหลักหลักการของอินทภาษาว่าเป็น คำสอนที่อิงกับพระพุทธศาสนา (ผู้ไต่สวนทำสำนวนคดี) และผู้พิพากษาหรือผู้ตัดสินคดีจะต้องยึดมั่นในหลักการต่อไปนี้

1. หลักจริยธรรม ซึ่งเน้นว่าสุภาตระลาการและผู้พิพากษา จะต้องคำนึงถึงอคติธรรมทั้ง 4 และหลักเลี้ยง ชั้นทาคติ (ความลำเอียงอันเกิดจากความรัก ความชอบและความยินดีในอามิสสินจ้าง) โทษาคติ (ความลำเอียงที่เกิดจากความโกรธ จะเอาโทษผู้อื่น) ภัยาคติ (ความลำเอียงเพราะกลัวภัย และโมหาคติ (ความหลงและอวิชชา) ทั้งหมดนี้เรียกว่า กัณห์ธรรม หรือธรรมฝ่ายดำ คือ อกุศลกรรม

2. ศีลธรรม คือตั้งอยู่ในสังขในศีลทั้ง 5 ประการ 8 ประการ

3. หลักการพิจารณาความ ผู้พิพากษาศระลาการต้องมีอาการ “อันเที่ยงธรรมตั้งตราฐและบันทัด” และต้องมี “จิตรมัธยมอย่างกลาง” โดยยึดถือพระธรรมศาสตร์ ราชศาสตร์ และราชনীติศาสตร์อย่าเคร่งครัด

กฤษฎา บุญยสมิต (2554, หน้า 46-47) กล่าวถึงหลักของพระธรรมศาสตร์สำหรับบุคคลผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับการรักษาความยุติธรรมทุกตำแหน่งหน้าที่ ซึ่งผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้พิจารณาและตัดสินคดีได้โดยยุติธรรม ว่าได้กำหนดให้ผู้มีลักษณะการทำหน้าที่เที่ยงตรงดุจตราฐ ไม่มี การลำเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโดยอคติทั้ง 4 ประการ คือ ฉันทาคติ การลำเอียงเพราะรัก โทสาคติ การลำเอียงเพราะโกรธ ภยาตติ การลำเอียงเพราะกลัว และโมหาคติ การลำเอียงเพราะหลง

ส่วนการใช้อำนาจทางกฎหมายที่นอกเหนือไปจากผู้พิพากษาแล้ว พระมหากษัตริย์ที่ต้องพิจารณาคดีตัดสินชี้ขาดควรอยู่บนหลักทศพิธราชธรรมเช่นกัน ปัจจุบันคดีของผู้พิพากษายังคงยึดหลักอินทภาษเช่นเดิม นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่าหลักอินทภาษเป็นหลักสำคัญที่แสดงถึงบทบาทและหน้าที่อันเป็นจริยธรรมอันดีที่ผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีชี้ขาดตัดสินคดีความพึงมี ซึ่งหลักธรรมของผู้พิพากษาของไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมามีหลักอินทภาษและพระไอยการลักษณะตระลาการ ซึ่งยังคงเป็นหลักอยู่จนถึงปัจจุบัน

จิตติ ติงศภทิพย์ (2558, หน้า 159-160) กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้พิพากษาของ Cheatham และของอินเดียไว้ว่า “คุณสมบัติของผู้พิพากษามี 8 ประการ ได้แก่ อิสระ (Independence) ขันติและคารวะ (Patience & Courtesy) ภาควุฒิและอารมณ์ดี (Dignity & Humour) ใจกว้าง (Open-mindedness) รับฟังความคิดเห็นผู้เกี่ยวข้องในคดี ปราศจากอคติ (Impartiality) ละเอียดและเด็ดขาด (Thoroughness) เห็นใจผู้อื่น (Understanding heart) และสำนึกในภาวะของสังคม (Social consciousness) ส่วนอินเดียถือคติ 3D คือ Dedication (อุทิศ) Discipline (วินัย) และ Disinterestedness (ไม่มีส่วนได้ส่วนเสีย)”

นอกจากนี้จิตติ ติงศภทิพย์ (2558, หน้า 159-160) ได้กล่าวถึงคติในกฎหมายไทย หลักประกันความยุติธรรมนอกจากคดียุติกันมาตั้งแต่หลักอินทภาษที่ว่าต้องมีอคติ 4 ประการแล้ว มีดังนี้

1. ผู้พิพากษาต้องเป็นอิสระ หมายความว่า ไม่มี ความลำเอียงเพราะการแทรกแซง โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางการเมือง ซึ่งเป็นหลักรัฐธรรมนูญทุกฉบับว่าผู้พิพากษามีอิสระในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีให้เป็นไปตามกฎหมาย ซึ่งมีความสำคัญประการหนึ่งว่าไม่ใช่อิสระในการอื่นนอกจากการพิจารณาพิพากษาอรรถคดี และอีกประการหนึ่งว่าไม่ใช่อิสระที่จะพิจารณาพิพากษาคดีตามใจชอบไม่มีขอบเขต แต่พิจารณาพิพากษาให้เป็นไปตามกฎหมาย
2. มีวิธีพิจารณาความและการรับฟังพยานที่สะดวกและเป็นธรรม เช่นที่เราใช้ระบอบกล่าวหา (Adversary, Accusatorial) ให้คู่ความมีสิทธิเสมอกันในการสู้คดีซักถามพยานเองได้

แต่ศาลก็ยังมีอำนาจตามระบบไต่สวน (Inquisitorial) ตามพยานได้เองตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 86, 116, 119 ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 208, 239 ก็มีการให้ความสะดวก เช่น ใช้วิธีฟ้องและให้การด้วยวาจาได้ด้วย เป็นต้น

3. การพิจารณาพิพากษาคดีต้องกระทำโดยเปิดเผยประชาชนเข้าฟังได้การเปิดเผยนี้เป็นหลักประกันอันสำคัญว่าไม่มีการงุบงิบตุกติก

4. คำสั่งและคำพิพากษา อีกนัยหนึ่งคำวินิจฉัยชี้ขาดของศาลต้องแสดงเหตุผลและกะทัดรัด คู่ความคัดค้านและอุทธรณ์ฎีกาได้

5. ความยุติธรรมต้องมีราคาถูก อยู่ใกล้ แพร่หลายและรวดเร็ว ซึ่งหมายความว่าไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากจนคนทั่วไปไม่สามารถเข้ารับบริการได้ เช่น ค่าฤชาธรรมเนียม จึงต้องมีวิธีแก้ เช่น ดำเนินคดีอย่างคนอนาถา การช่วยเหลือทางกฎหมาย เป็นต้น ที่ว่าอยู่ใกล้และแพร่หลาย หมายความว่า ศาลควรจะกระจายให้แพร่หลายไปตามท้องถิ่นใกล้ประชาชนมากที่สุด ส่วนที่ว่ารวดเร็ว หมายความว่าคดีจะได้รับการพิจารณาพิพากษาให้เสร็จไปโดยไม่ชักช้า ไม่สายเกินไป จนเข้าหลักกว่ากว่าตัวจะสูงงาก็ไหม้ มีหลักว่าประวิงความยุติธรรมเท่ากับปฏิเสธความยุติธรรม

ศศิกานต์ คงศักดิ์ (2549, หน้า 32-34) กล่าวถึงการให้ความสำคัญต่อหลักจริยธรรมและจรรยาบรรณของผู้ใช้อำนาจในการพิจารณาความด้วย ซึ่งเรียกว่า อินทภาษ ไว้ว่า สุภาตระลาการต้องไต่สวนหาความจริงให้ได้ หรือให้สอบคำให้การของทั้งสองฝ่าย โดยต้องสอบถามพยานของฝ่ายโจทก์และจำเลย ส่วนผู้พิพากษา มีหน้าที่ตรวจสำนวนของสุภาตระลาการ ดูพยานว่าควรเป็นเช่นไร และไต่สวนสอบสวนจนตัดสินว่าฝ่ายใดแพ้ฝ่ายใด นอกจากนี้หลักอินทภาษกำหนดให้สุภาตระลาการและผู้พิพากษาต้องดำเนินการตามขั้นตอนที่ โดยมี 4 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การรับคดีความ ได้แก่ การรับคำและคำแก้ฟ้อง รวมถึงการจัดให้ประนีประนอม จุดประสงค์ คือ ระวังคดีซึ่งยุ่งยากเสียแต่ต้น

ขั้นตอนที่ 2 เป็นเรื่องของสุภาตระลาการ สอบคำให้การโจทก์และจำเลยว่าอยู่ในสถานใด รับกันหรือไม่รับกัน ถ้าไม่รับกันจึงไต่สวนต่อไปโดยการสืบพยาน ให้พยานสาบานต่อหน้าพระรัตนตรัย และสืบพยานจนได้ข้อเท็จจริง ทำสำนวนชี้แก่ผู้พิพากษา

ขั้นตอนที่ 3 ผู้พิพากษาตรวจสำนวน หาพิรุธในคำให้การของโจทก์จำเลยและพยาน โดยพิจารณาจากประเด็นใหญ่และประเด็นเล็ก ประเด็นเกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวข้อง และพิจารณาว่าพยานเป็นใคร มีน้ำหนักน่าเชื่อถือเพียงใด ส่วนใดท้วงติงให้สอบสวนใหม่ได้ เมื่อได้ข้อสรุปจึงตัดสิน

ขั้นตอนที่ 4 ในกรณีที่สืบพยานหลักฐานและพยานบุคคล ยังตัดสินคดีโดยวิธีปกติไม่ได้ จึงใช้วิธีการพิสูจน์ดำเนินาลุยเพลิง ถือเป็นเหตุสุดวิสัยต้องให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เข้ามาช่วย

อย่างไรก็ตามนอกจากผู้ที่ทำหน้าที่ดังกล่าวแล้วยังมีหน่วยงานที่เป็นหลักในการพิจารณาคดี นั่นคือ ศาลยุติธรรม ซึ่งมงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์ (2552, หน้า 236) ได้กล่าวถึงลักษณะศาลยุติธรรมและกระบวนการพิจารณาว่า ศาลยุติธรรมมี 3 ประเภท คือ ศาลเจ้าเมือง ศาลเจ้านาย และศาลหลวง ไว้ว่า “การดำเนินการพิจารณา เจ้าเมืองจะออกพิจารณาคดีทุกวันในห้องโถงใหญ่ที่อยู่ใกล้ชิดติดกับจวน คณะตุลาการประกอบด้วยปลัดหรือผู้ช่วย ยกกระบัตร ผู้ทำหน้าที่คล้ายอัยการแผ่นดิน มีหน้าที่คอยดูแลเจ้าเมือง มหาดไทยหรือหัวหน้าฝ่ายราษฎรมีหน้าที่ในการเกณฑ์ทหาร และปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้าเมืองในส่วนที่เกี่ยวกับราษฎร สัสดีผู้คุม ราษฎรทำงานเกณฑ์ เป็นหน้าที่ที่มีโอกาสรับสินบาทคาดสินบนได้มาก เพราะวาบุคคลต่าง ๆ มักจะหาวิธีหลบเลี่ยงจากการถูกเกณฑ์อยู่เสมอ โดยวิธียัดเยียดเงินสินบนหลวงเมืองทำหน้าที่คล้ายนคราภิบาล มีหน้าที่เป็นตำรวจ หลวงแพ่ง คือผู้รักษาราชการนุญกฎหมาย ในการพิจารณาคดีเป็นผู้อ่านตัวบทบัญญัติเกี่ยวกับคดีที่กำลังดำเนินการพิจารณาอยู่ ขุนแขวงทำหน้าที่คล้ายผู้บังคับกองร้อย ควบคุมไพร่หลวง ยังมีตำแหน่งทหารและข้าราชการพลเรือนอื่น ๆ รวมกันเป็นคณะกรรมการ เจ้าเมืองมีสิทธิพิจารณาพิพากษาคดีเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ไม่สำคัญเท่า่นั้น ถ้าเป็นคดีที่สำคัญจะต้องส่งคูกรณีเข้าไปพิจารณายังศาลหลวง”

ในปัจจุบันมีผู้ที่ทำหน้าที่หรือมีส่วนเกี่ยวข้องของหลายส่วนด้วยกัน ทั้งตำรวจ อัยการ กรมราชทัณฑ์ กรมคุมประพฤติ ศาล กรมบังคับคดี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าเป็นกระบวนการยุติธรรมทางแพ่งหรือทางอาญา การที่มีหลายหน่วยงานเข้ามาเกี่ยวข้องก็จะมีส่วนช่วยให้การพิจารณาคดีความเป็นระบบและชัดเจนได้ในระดับหนึ่ง นอกจากนี้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาคดีควรเป็นที่ เป็นกลาง ไม่ตัดสินโดยไม่พิจารณาหรือไต่รตรงอย่างไม่มีเหตุผล เพื่อให้เกิดความยุติธรรมและความเป็นธรรม

2. ระบบการพิจารณากระบวนการทางยุติธรรม

ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นว่ากระบวนการทางยุติธรรมมีความสัมพันธ์กับกฎหมายและระบบการพิจารณากระบวนการยุติธรรม ซึ่งเกี่ยวกับวิธีการพิจารณาคดีว่ามีกระบวนการและขั้นตอนอย่างไร ชีมอง เดอ ลาลูแบร์ (2510, หน้า 379-380) กล่าวถึงลักษณะการพิจารณาคดีในสยามว่า

เมื่อเจ้าเมืองสั่งให้เป็นฟ้องแล้ว ก็ส่งสำนวนไปให้กรมการที่ปรึกษาคนหนึ่ง ซึ่งตามธรรมเนียมก็มักจะส่งคืนให้แก่กรมการที่ปรึกษาผู้ที่ทำคำฟ้องรายนั้นมาเสนอตนเอง ถ้ากรมการที่

ปรีักษานี้เป็นมูลนายทั้งโจทก์และจำเลย แต่เมื่อได้ประทับตราประจำตำแหน่งลงแล้ว ก็จะมีการนับจำนวนบรรทัดที่เขียนและคำอักษรที่ขีดฆ่าในฟ้องไว้เพื่อมิให้แก้ไขเพิ่มเติมได้ กรรมการที่ปรึกษาก็ส่งฟ้องนั้นให้ปลัดกับเสมียนของตนอีกต่อหนึ่ง สำหรับให้ตัดกระทรวงแถลงขึ้นอ่านเสนอ ณ หอรั้งที่บ้านของตน...เมื่อกระทำดังนี้เสร็จแล้ว กรรมการที่ปรึกษานี้ก็พาเสมียนของตนนำต้นฟ้องไปรายงานหรืออ่านต้นฟ้องอันเดียวกันทั้งนั้น ณ หอรั้งที่จวนเจ้าเมืองให้คณะกรรมการที่ปรึกษาทั้งปวงฟัง แต่โดยที่เจ้าเมืองมิได้ออกมานั่งฟังด้วย ในชั้นไต่สวนมูลฟ้องนี้ ครั้นแล้วก็ให้นำ คู่ความเข้ามาเพื่อศาลจะได้พยายามเจรจาเปรียบเทียบประนีประนอม เจรจาซ้ำซากอยู่ 3 นัด เพื่อแสดงให้เห็นว่ามีเจตนาอันแท้จริงที่ไกลเกลียดให้ประนีประนอมเสีย เมื่อการเจรจาเปรียบเทียบให้เลิกแล้วต่อกันไปไม่เป็นผลแล้ว ถ้ามีพยานศาล ก็จะสั่งให้เบิกตัวเข้ามาให้การต่อหน้าเสมียนผู้นั้น เว้นเสียแต่ว่าเสมียนผู้นั้นโจทก์จำเลยข้างใดติดใจสงสัยจึงต้องเปลี่ยนตัวเป็นคนอื่นทำแทน ครั้นถึงการประชุมพิจารณาคดีคราวหน้า ซึ่งเจ้าเมืองมิได้ออกมานั่งเป็นประธานอีก เสมียนอ่านต้นฟ้องและคำให้การของพยานให้ที่ประชุมฟังตลอดแล้ว ก็ช่วยกันออกความเห็นด้วยวิธีปรึกษาหารือกันแล้ว และบันทึกความคิดเห็นเหล่านั้นไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เริ่มแต่ความเห็นของเจ้าพนักงานผู้น้อยที่สุดขึ้นมาหาผู้ใหญ่

กระบวนการพิจารณาคดีเป็นการแสดงให้เห็นถึงขั้นตอนการพิจารณาคดีมีระบบและการดำเนินการที่ชัดเจน อดิรุจ ตันบุญเจริญ (2549, หน้า 545-550) ได้ สรุปขั้นตอนกระบวนการพิจารณาคดีสมัยโบราณไว้ว่ามี 7 ขั้นตอนดังนี้

1. การรับฟ้อง โจทก์ผู้ต้องการฟ้องร้องต้องไปให้ปากคำแก่ขุนศรีธรรมราชจำศาล จากนั้นจากศาลจะเรียกหนังสือทนายมาจากโจทก์ไว้ก่อน เพื่อประกันไม่ให้นำเรื่องเก่ามาฟ้องใหม่ โจทก์ก็จะให้การต่างฟ้อง เมื่อจดคำฟ้องเสร็จ จำศาลจะนำตัวโจทก์และคำฟ้องไปส่งให้ผู้ประทับ คือ พระยาศรีสุนทรโหวาร เมื่อรับฟ้องแล้วจะประทับฟ้องนั้นไว้

2. การนำฟ้องเสนอลูกขุน ณ ศาลหลวง ผู้รับฟ้องจะนำฟ้องเสนอ “ลูกขุน ณ ศาลหลวง” เพื่อตรวจฟ้องให้ชอบด้วยกฎหมาย เมื่อเห็นชอบกับฟ้องนั้นแล้วจะส่งคดีไปยัง “ตุลาการ” ตามกระทรวงที่มีอำนาจเหนือคดีนั้น และให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยอำนาจศาลที่เรียกว่า “พระธรรมนูญ” เพื่อพิจารณาคดีต่อไป ซึ่งจะคัดลอกคำฟ้องออกเป็นหนังสืออีกฉบับหนึ่งเพื่อส่งไปยังตุลาการผู้พิจารณาพร้อมกับตัวโจทก์ โดยคำสั่งให้ผู้ประทับ ประทับที่ส่งฟ้องไปยังศาลต่าง ๆ เรียกว่า “คำปรึกษาสั่งฟ้อง”

3. การนำตัวจำเลยมาพิจารณาโดยตุลาการ เมื่อตุลาการได้รับฟ้องและตัวโจทก์ไว้แล้ว ตุลาการจะมีหนังสือไปถึงมูลนายเจ้าสังกัดจำเลยให้ส่งตัวจำเลยมาให้ตุลาการไต่สวน

กฎหมายกำหนดให้ระหว่างพิจารณาคดีตัวโจทก์และจำเลยต้องมาถูกกักตัวอยู่ที่บ้านตุลาการซึ่งเป็นสถานที่ในการพิจารณาคดีด้วย

4. การกำหนดประเด็นข้อพิพาท ด้วยกระบวนการ “ชี้สองสถาน” เมื่อได้ตัวจำเลยมาอยู่ในควบคุมแล้ว ตุลาการจะอ่านคำฟ้องโจทก์ให้จำเลยฟัง และถามคำให้การแก้ฟ้องของโจทก์ ตุลาการจะแยกฟ้องของโจทก์ออกเป็นข้อ ๆ แล้วสอบถามจำเลยทีละข้อ และแยกคำให้การของจำเลยออกเป็นข้อ ๆ เพื่อสอบถามโจทก์บ้าง ในข้อใดหากคู่ความทั้งสองไม่รับกันหรืออ้างข้อเท็จจริงต่างกัน จะให้ทั้งสองระบุข้อพยานของตนที่จะอ้างอิงสนับสนุนข้ออ้างข้อเถียงของแต่ละฝ่ายไว้ท้ายประเด็นนั้น ๆ จากนั้นตุลาการจะนำสำนวนคำสอบโจทก์และจำเลยขึ้นไปให้ลูกขุน ณ ศาลหลวงทำการ “ปรึกษาชี้สองสถาน” เมื่อลูกขุน ณ ศาลา ชี้สองสถานแล้ว ตุลาการจะรับสำนวนกับคำปรึกษาชี้สองสถานกลับไป

5. การเผชิญสืบพยาน เมื่อมีการชี้สองสถานโดยมีการกำหนดประเด็นข้อพิพาทแล้ว สำหรับข้อที่คู่ความยังเถียงกันไม่ยุติจะมีการเผชิญสืบพยานตามที่โจทก์และจำเลยได้อ้างไว้ท้ายประเด็นชี้สองสถาน ในสมัยโบราณการเผชิญสืบพยานเป็นหน้าที่ของโจทก์หรือจำเลยที่อ้างพยานปากนั้น เป็นผู้นำตุลาการไปสืบพยาน ณ บ้านเรือนของพยานเอง โดยมีได้เรียกตัวพยานมาสืบยังที่ทำการศาลดังเช่นในกฎหมายปัจจุบัน

6. การนำเสนอสำนวนเพื่อให้ลูกขุน ณ ศาลหลวง ชี้ขาด เมื่อสืบพยานเรียบร้อยแล้ว ตุลาการจะรวมคำฟ้อง คำให้การ คำพยาน ผูกไว้ด้วยกัน เรียกว่า “กระทงแกลง” เสนอต่อลูกขุนเพื่อปรึกษาชี้ขาดต่อไป ในส่วนของเนื้อหาลูกขุนจะทำหน้าที่พิจารณาชี้ขาด การชี้ขาดนี้ยังมีได้เป็นการกล่าวโดยยุติว่าฝ่ายใดชนะฝ่ายใดแน่ชัด เป็นแต่เพียงการทำหน้าที่ตีความและสรุปข้อเท็จจริงจากคำฟ้อง คำให้การแก้ฟ้อง คำพยานเท่านั้น ส่วนผู้ใดจะผิดถูกอย่างไร และจะต้องวางบทกำหนดโทษเพียงไร เป็นอีกขั้นตอนซึ่งมีผู้รับผิดชอบต่างหากออกไป

7. การออกระวางใบสั่ง เมื่ออ่านคำปรึกษาชี้ขาดของลูกขุนให้คู่ความได้ฟังและคู่ความยอมรับว่าถูกต้องแล้ว ตุลาการจะคัดกระทงแกลงและคำปรึกษาชี้ขาดลงในกระดาษไทยซึ่งเรียกว่า “ระวางใบสั่ง” โดยตุลาการจะส่งระวางใบสั่งนี้ไปให้ “ผู้ปรับ” จะปรับบทกฎหมายเข้ากับข้อเท็จจริง และสรุปผลคดีออกมาว่าฝ่ายใดถูกผิดตามกฎหมายและมีผลทางกฎหมายต่อไปเช่นไร เมื่อผู้ปรับปรับแล้วตุลาการจะนำคู่ความกับระวางใบสั่ง ไปให้ลูกขุนปรึกษาประทับหลังระวางใบสั่ง

ปัจจุบันกระบวนการยุติธรรมได้แบ่งออกเป็น 2 กระบวนการหลัก ได้แก่ กระบวนการยุติธรรมทางอาญาและกระบวนการยุติธรรมทางแพ่ง วิทยุสภา แสงสุข และจิตติพร ลิ้มแพลมทอง

(2555, หน้า 213) ได้อธิบายกระบวนการดังกล่าวไว้ดังนี้

กระบวนการยุติธรรมทางอาญา การฟ้องคดีอาญา การฟ้องคดีอาญาเป็นการขอให้ศาลลงโทษจำเลยว่ากระทำความผิด การฟ้องคดีอาญานั้น ถ้าพนักงานอัยการเป็นผู้ฟ้องคดีแล้ว โดยปกติศาลไม่ต้องไต่สวนมูลฟ้อง เพราะพนักงานอัยการจะฟ้องคดีได้ ก็ต่อเมื่อมีการสอบสวนของพนักงานโดยพนักงานสอบสวนมาแล้ว แต่ถ้าศาลเห็นสมควรสั่งให้ไต่สวนมูลฟ้องเสียก่อนก็ได้... ผู้เสียหายเป็นโจทก์ฟ้องคดีอาญาโดยตนเองนั้น ศาลต้องไต่สวนมูลฟ้องเสียก่อนเสมอ...ศาลต้องไต่สวนมูลฟ้องและหากเห็นว่าคดีมีมูลจึงสั่งประทับฟ้องโดยหน่วยงานของรัฐที่มีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ได้แก่ พนักงานฝ่ายปกครองหรือตำรวจ พนักงานอัยการ ศาล และราชทัณฑ์

ส่วนกระบวนการยุติธรรมทางแพ่ง เมื่อคู่กรณีมีข้อพิพาทคู่ความฝ่ายหนึ่งจะริเริ่มทำคำฟ้อง หรือคำร้องยื่นต่อศาลที่มีอำนาจพิจารณาคดีแพ่งนั้น แล้วจะมีการจัดส่งคำฟ้องให้คู่ความอีกฝ่ายหนึ่ง คู่ความอีกฝ่ายหนึ่งนั้นต้องรับจัดการทำคำให้การยื่นต่อศาล คู่ความต้องระวังผลประโยชน์ของตนเองในการดำเนินกระบวนการพิจารณาในศาล เมื่อมีการดำเนินกระบวนการพิจารณาจนศาลมีคำพิพากษา โดยศาลจะพิพากษาตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏในทางพิจารณาแต่จะพิพากษาเกินคำขอในคำฟ้องไม่ได้ และเมื่อศาลมีคำพิพากษาแล้วเจ้าหน้าที่ตามคำพิพากษาต้องขอให้ศาลมีคำสั่งบังคับคดีขั้นหนึ่งก่อน จากนั้นจึงจะมีการบังคับคดีตามคำพิพากษาได้ โดยการบังคับคดีนั้นต้องกระทำโดยรัฐ คู่ความจะบังคับคดีตามคำพิพากษาโดยตนเองไม่ได้ ต้องให้เจ้าพนักงานตามที่กฎหมายกำหนดไว้เป็นผู้บังคับคดีให้ หน่วยงานของรัฐที่มีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบกระบวนการยุติธรรมทางแพ่ง ได้แก่ ศาล พนักงานอัยการและพนักงานบังคับคดี

3. การตัดสินหรือบทลงโทษ

การตัดสินหรือบทลงโทษในการพิจารณาคดีความต่าง ๆ นั้น เมื่อมีการพิจารณาข้อเท็จจริง สอบสวน สืบสวน หรือสอบถามจากพยาน พิสูจน์และพิจารณาผู้กระทำความผิดและเห็นว่ากระทำความผิดจริง จะมีบทลงโทษต่างกันไปตามแต่ความผิดที่กระทำนั้นตั้งแต่โทษเบาถึงโทษหนักสุด ไม่ว่าจะเป็นการปรับ ทอนด้วยลวดหนั่ง แขวนคอ ประหารชีวิต โดยในที่นี้จะยกตัวอย่างกฎหมายตราสามดวงเพื่อให้เห็นบทลงโทษที่ชัดเจน ดังตัวอย่างบทลงโทษการเป็นโจรปล้นสะดม ลักทรัพย์สินอันมีค่าของผู้อื่นว่ามีบทลงโทษทั้งลักและทอนด้วยลวดหนั่ง หากมีการกระทำความผิดหลายครั้งโทษที่ได้รับก็เพิ่มขึ้นด้วย

108 มาตราหนึ่ง โจรปล้นสะดมย่องเบาตีชิงชกฉ้อฉลลักขังฆ่าคนวัวควายเรือเกวียนทรัพย์สิ่งใด ๆ ให้งลงโทษด้วยลวดหนั่ง แลคักสิ่งอันลักไว้ฉ้อฉล ให้ไหมโดยบทพระอาญาการ

ถ้าลักถึงสองครั้ง ให้ทวนด้วยลวดหนึ่ง ให้สักสิ่งอันลักไว้ณะแก้ม ให้ใหม่ดูคนเดียว ถ้าโจรลักถึงสามครั้ง ให้ทวนด้วยลวดหนึ่ง แลให้สักสิ่งอันลักไว้หน้าผาก ให้ตัดนิ้วมือเสีย แลให้ใหม่ดูคนเดียว ให้สักสิ่งอันลักตามพระราชกฤษฎีกาท่านกล่าวไว้ นั้น ให้สักจงปรากฏ ถ้าสักหมิปรากฏ ท่านให้ลงราชทัณฑ์ผู้ลักนั้นเหมือนผู้ร้ายเพราะมันแน่ใจด้วยผู้ร้ายนั้นแล

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, 2548, หน้า 306)

ตัวอย่างต่อมาเป็นการวิวาทตีฟันแทงกันจนได้รับบาดเจ็บสาหัส มีบทลงโทษเป็นการปรับใหม่ตามอาการบาดเจ็บว่ามากน้อยเพียงใด

30 มาตราหนึ่ง วิวาทตีฟันแทงกัน ถูกหูขาดทั้งสองข้างก็ดี ตาบอดทั้งสองข้างก็ดี ซ้อมือหักข้อแขนหักทั้งสองข้างก็ดี แข็งขาหักทั้งสองข้างก็ดี ลิ้นด้วนจมูกด้วนก็ดี ได้ชื่อว่าซาหัด ให้ใหม่จตุรคุณ ถ้าขาดข้างหนึ่งข้างหนึ่งลิ้นแหว่งก็ดี ได้ชื่อว่า ซาหัด ให้ใหม่ตรีคุณ ถ้าซ้านิ้วมทั้งตัวลำบากปางตายก็ดี หนึ่งตาขาดวินจมูกขาดแหว่งก็ดี ให้ใหม่ทวิคุณ ถ้าที่แจ้งเปนแผลเสียโฉม ให้ใหม่ทวิคุณ ถ้าบาทเจ็บแตกที่ล้มมิได้เป็นที่แจ้งเสียโฉมให้ใหม่แต่ลาหนึ่ง

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, 2548, หน้า 80)

ตัวอย่างต่อมาเกี่ยวกับลูกความลักแกะปิดตรา แลถูกจับได้ ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสม มีการลงโทษโดยการทวนด้วยลวดหนึ่ง

38 มาตราหนึ่ง ลูกความลักแกะตราปิดสำนวนนั้นเสียเพื่อจะประวิง ถ้าเหนความจะแพ้ลักสำนวนออกเสีย จับได้ใช้ ให้เอาผู้ร้ายนั้นทวนด้วยลวดหนึ่ง 25 ที เพราะท่านมิให้มีคนร้ายในกระลาการนั้นแล

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, 2548, หน้า 371)

ตัวอย่างต่อมากล่าวถึงบทลงโทษในกฎหมายเตียรบาลที่มีบทลงโทษผู้ที่กระทำผิดที่รุนแรง หนึ่งวิวาทเถียงกันในพระราชวัง ให้จำใส่ขื่อไว้ 3 วัน ต่กันนในพระราชวัง ให้ตีด้วยไม้หวาย 50 ที ถ้าชกตีกัน ไหปอกเล็บมือข้างผู้ตีนั้นเสีย 5 นิ้ว ถ้าจับมีดพร้าอาวุธฟันแทงกันมีบาดเจ็บใช้ ให้ปอกเล็บมือเสียทั้ง 10 นิ้ว แลจึ่งให้ว่าเนื้อความซึ่งวิวาท แลให้ใหม่โดยความเมื่องท่าน

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, 2548, หน้า 71)

บทลงโทษในช่วงสมัยอยุธยาจะมีการลงโทษจากเบาไปจนถึงโทษที่รุนแรง ดังที่พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ (2497, หน้า 17) กล่าวถึงการกำหนดโทษทางอาญาในสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไว้ว่าได้กำหนดโทษไว้ 6 สถาน คือ ให้ฟันคอริบเรื่อน 1 ให้ริบราชบาตร์แล้วเอาตัวลงหน้าข้าง 1 ให้ทวนด้วยลวดหนึ่ง 50 ทีแล้วจำไว้ 1 ให้ใหม่จตุรคุณ 1 ให้ใหม่ทวิคุณ 1 แลให้ใหม่ลาหนึ่ง 1

ส่วนปัจจุบันวิธีการลงโทษหรือบทลงโทษดังกล่าวได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย ทั้งนี้เพื่อให้โทษร้าย รุนแรงและทารุณมากเกินไป โทษสำหรับลงโทษแก่ผู้กระทำผิด ได้แก่ ประหารชีวิต จำคุก กักขัง ปรับ และริบทรัพย์สิน (พิชัย นิลทองคำ, 2541, หน้า 581) เห็นได้ว่าผู้ที่กระทำผิดจะต้องรับโทษตามที่กฎหมายกำหนดไว้ ดังที่ พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ (2497, หน้า 17) กล่าวไว้ว่า “บุคคลจักต้องรับโทษในทางอาญาต่อเมื่อได้กระทำการอันกฎหมายที่ใช้ในขณะกระทำนั้นบัญญัติเป็นความผิดและกำหนดโทษไว้ และโทษที่จะลงแก่ผู้กระทำความผิดนั้น ต้องเป็นโทษที่บัญญัติไว้ในกฎหมาย”

สาระของความยุติธรรมและกระบวนการพิจารณาคดีเป็นกระบวนการที่มีหน่วยงานและบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งทำหน้าที่ด้านการพิจารณาคดี การพิจารณาคดีตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์มีหลายขั้นตอนและมีบุคคลที่ทำหน้าที่หลายส่วน โดยบุคคลนี้มีหลักจริยธรรมที่พึงปฏิบัติเพื่อให้เกิดความยุติธรรม เมื่อพิจารณาตัดสินคดีความแล้ว หากกระทำผิดหรือทำงานบกพร่องในหน้าที่จะมีบทลงโทษตามความเหมาะสม วิธีการพิจารณากระบวนการทางยุติธรรมในอดีตนั้นไม่มีการแบ่งแยกประเภทของกฎหมายที่ชัดเจนเป็นการกล่าวโดยภาพรวมมากกว่า ซึ่งต่างกับปัจจุบันที่มีการแบ่งประเภทกฎหมายอย่างชัดเจนว่าเป็นกระบวนการยุติธรรมทางแพ่งหรืออาญา

บทที่ 3

วิธีการพิจารณาคดีในสังคมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึง สมัยปรับปรุงกฎหมายไทย

การพิจารณาคดีในสังคมไทย นับตั้งแต่เริ่มมีการปกครองเป็นระบอบชัดเจนนับจาก สมัยสุโขทัยเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เห็นได้ว่าวิธีการปกครองมีการเปลี่ยนแปลงไป ตามยุคสมัยและสภาพสังคมในขณะนั้น ระบบหรือวิธีการปกครองจึงมีผลต่อกฎหมายซึ่งมีไว้ใช้ เพื่อการควบคุมให้สังคมสงบและเรียบร้อย แล้วยังส่งผลถึงวิธีการพิจารณาคดีเปลี่ยนแปลงไปด้วย เนื่องจากระบอบการปกครองและกฎหมายมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันและส่งผลซึ่งกันและกัน อีกทั้งวิธีการพิจารณาคดียังสามารถพิจารณาหรือสังเกตได้จากกฎหมายที่ปรากฏในแต่ละยุคสมัย ซึ่งกฎหมายนี้เองยังเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นวิธีการหรือรูปแบบรวมถึงขั้นตอนที่ใช้ในการพิจารณาคดี ได้เป็นอย่างดี

งานวิจัยนี้ได้แบ่งวิธีการพิจารณาคดีในสังคมไทยตามยุคสมัย เพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึง พัฒนาการของวิธีการพิจารณาคดีที่ปรากฏในแต่ละช่วงเวลา อีกทั้งการแบ่งในลักษณะดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับรูปแบบการปกครองและลักษณะของสังคมในแต่ละช่วงเวลาอีกด้วย การแบ่งวิธีการพิจารณาคดีจึงแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ วิธีการพิจารณาคดีสมัยสุโขทัย วิธีการพิจารณาคดี สมัยอยุธยา และวิธีการพิจารณาคดีสมัยรัตนโกสินทร์

วิธีการพิจารณาคดีสมัยสุโขทัย

สมัยสุโขทัยมีการปกครองแบบพ่อปกครองลูก หลักฐานที่น่าจะแสดงให้เห็นว่าการใช้ กฎหมายเพื่อพิจารณาคดีได้ชัดเจน รวมทั้งจากการสำรวจเอกสารที่มีการศึกษาเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์กฎหมายและจารึกศึกษาได้มีการกล่าวไปในทำนองเดียวกันว่า ศิลาจารึกหลักที่ 1 และกฎหมายลักษณะโจร แสดงการใช้กฎหมายที่ปรากฏอยู่ในสมัยสุโขทัย ซึ่งเอกสารทั้งสองนี้ได้ แสดงให้เห็นลักษณะของสังคมในสมัยนั้น จากข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 1 แสดงถึงกฎหมาย ลักษณะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินทั้งที่ดินและมรดก เสรีภาพทางการค้าขาย ภาษี ดั่งข้อความในประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย 2548, หน้า 40

เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจอบ ในไพร่ ลูกท่างเพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้าง ค้า ใครจักใคร่ค้าม้า ค้า ใครจักใคร่ค้าเงือนค้าทอง ค้า ไพร่ฟ้าหน้าใส ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล้ ล้มตายหายกว่า เข้ายาเรือนพ่อเชื้อเสื่อค้ำ

มัน ช้างขอลูกเมียเยี่ยข้าว ไพร่ฟ้าข้าไท ปาหมากปาพลูพ่อเชื้อมัน ไว้แก่ลูกมันสิ้น

เมื่อการพิจารณาคดีมีความสัมพันธ์กับการปกครอง จึงพบว่าระบบการปกครองของสมัยนี้สุโขทัยมีผลต่อในการตัดสินคดีความ การใช้กฎหมายที่ปรากฏในสมัยสุโขทัยมีลักษณะที่นำหลักศีลธรรมมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของกฎที่มีอยู่ในสังคม ดังที่ ปรีดี เกษมทรัพย์ (อ้างในแสง บุญเฉลิมวิภาส, 2557, หน้า 61) กล่าวถึงกฎหมายสมัยสุโขทัยว่า ลักษณะของกฎหมายสมัยสุโขทัยมีลักษณะเป็นแบบกฎหมายชาวบ้าน ซึ่งแสง บุญเฉลิมวิภาส (2557, หน้า 61) อธิบายว่าเป็นกฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้นจากเหตุผลธรรมดาของสามัญหรือสามัญสำนึก เป็นความรู้สึกผิดชอบชั่วดีที่เกิดจากการประพฤติปฏิบัติต่อกันมาเป็นเวลานาน กฎเกณฑ์ประเภทนี้มีพื้นฐานมาจากความคิดทางศีลธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีส่วนที่จะส่งผลถึงการปกครอง

ต่อมาเมื่อสุโขทัยรับอิทธิพลวัฒนธรรมทางความคิดมาจากภายนอก รวมถึงการเปลี่ยนแปลงในสังคมโดยมีการรับความคิดด้านกฎหมายจากคัมภีร์ของอินเดีย คือ คัมภีร์ธรรมสัทธัมหรือคัมภีร์ธรรมศาสตร์ ซึ่งปรากฏในจารึกกฎหมายลักษณะโจร ซึ่งวินัย พงศ์ศรีเพียร (2542, หน้า 104) กล่าวว่า เป็นจารึกที่แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของ วัฒนธรรมด้านนิติศาสตร์ของไทย ตลอดจนหลักการด้านกฎหมายที่อยู่บนพื้นฐานของหลักเหตุผล และมาตรการควบคุมสังคม จากข้อความในจารึกกฎหมายลักษณะโจร ด้านที่ 1 ได้กล่าวถึงพระธรรมศาสตร์ (ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย 2548, หน้า 171-172) ดังข้อความ

อนึ่งไช้ร้มนัผู้ใด...ใหญ่สูงและบ่งคั้นข้าท่าน และไว้ข้าท่าน ภรรยาชานา ท่าน....
 เลยว่าท่านจัก...ด้วยในขนาด ในราชศาสตร์ธรรมศาสตร์แล และท่านจักทอดลินใหม่ดุจดังขมิย
 อันลักคนท่านและไปทันเอาออกจากเมืองนั้น แล...หนีไปไว้ ในกลางเมือง ...

มาตราหนึ่งโสด ลูกขุนมูลนาย.....และผู้ใดอันอยู่ภายในบ้านนอก...เมืองเล็กตนยังไกล
 จากแคว้นเมืองใหญ่ทั้งหลายที่เนปรเซดียง.....แก่ถิ่นฐานบ้านนาอันอาศัย ประ.....ชั่ววันก็ดี
 แลครั้งวันก็ดี มิมีข้าอันขึ้น ปีกท่าน.....ข้าชีบา พระอุปัชฌายาจารย์ก็ดี อันหนีพานไปสู่บ้านสู่ช่องตน
 ไปสู่อยู่เหย้าเรือน...ก็ตีคนเอาข้าท่านหนีไปสู่ จุงคินให้ได้ไว้ข้าท่าน ...ท่านนั้นผิด.....แก่พระเจ้า
 แผ่นดิน แก่เจ้าบ้านเจ้าเมือง...จริงมั่นเจ้าไทยยังไช้ร้ ให้ไป....เมือง....จักบังคับให้เจ้าชานัน...
 ภัยอันกลัวพระ...คนท่านแลเอามามีให้พ้นอาชญาท่านนั้น ขนาดราชศาสตร์ธรรมศาสตร์

จากหลักฐานการใช้กฎหมายที่ปรากฏในสมัยสุโขทัย สามารถแบ่งการพิจารณาคดีเป็นองค์ประกอบการพิจารณาคดีและวิธีการพิจารณาคดี ดังนี้

1. องค์ประกอบการพิจารณาคดีสมัยสุโขทัย

องค์ประกอบการพิจารณาคดีสมัยสุโขทัย ซึ่งองค์ประกอบนี้ หมายถึง ผู้ที่มีส่วน

เกี่ยวข้องกับการพิจารณาตัดสินคดีความหรือรับเรื่องราวต่าง ๆ ของประชาชนหรือผู้ได้ปกครอง ซึ่งจากหลักฐานที่ปรากฏสันนิษฐานได้ว่าในสมัยสุโขทัยมีผู้ที่มีส่วนข้องประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ และตราการตั้งข้อความในจารึกหลักที่ 1 ที่กล่าวถึงเวลาประชาชนมีเรื่องราวก็สามารถร้องทุกข์ที่หน้าประตู และผู้ที่รับเรื่องราวร้องทุกข์ คือ พระมหากษัตริย์ ดังข้อความในประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย (2548, หน้า 41-42) “...ไปลั่นกะดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียกเมื่อถาม สวณความแก่มันด้วยชื่อ...” การที่ประชาชนต้องมาร้องทุกข์ด้วยตัวเอง อาจเป็นเพราะในสมัยนั้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ได้ปกครองใกล้ชิดกัน พระมหากษัตริย์จึงเป็นที่พึ่งของประชาชนในการขจัดความทุกข์ร้อน สังคมยังไม่ซับซ้อน อีกทั้งเรื่องราวและผู้คนที่อยู่ในสังคมอาจจะไม่มีจำนวนมากผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์จึงสามารถดำเนินการพิจารณาตัดสินคดีความหรือเรื่องราว ร้องทุกข์ต่าง ๆ ได้ ในอีกมุมหนึ่งอาจมองได้ว่าประชาชนยังไม่รู้หนังสือ การเขียนหนังสือเพื่อร้องเรียนต้องผ่านบุคคลอื่น อาจจะทำให้ยากและใช้เวลานาน ผู้ปกครองก็ต้องการช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ผู้ได้ปกครอง และผู้ได้ปกครองก็เห็นว่าผู้ปกครองสามารถช่วยเหลือได้และมีความยุติธรรม หรือในบางเรื่องไม่สามารถร้องทุกข์กับขุนนางได้ หรือขุนนางเองก็ไม่สามารถช่วยเหลือและตัดสินได้อย่างเป็นธรรม

ส่วนตราการที่ทำหน้าที่พิจารณาตัดสินคดีความปรากฏในข้อความศิลาจารึกหลักที่ 1 เช่นกัน ซึ่งตราการนี้พิจารณาดีด้วยความยุติธรรมโดยไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แม้ว่าฝ่ายนั้นจะเป็นขุนนางก็ตาม ดังข้อความในประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย (2548, หน้า 40-41) “...ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุนผัดแลผัดแผกแสงกว้างกัน สวณดูแท้แล้ว จึงแล่งความแก่ข้าด้วยชื่อบ่เข้าผู้ลักมักผู้ช่อน...” หรือ “...เห็นข้าวท่านบ่ใคร่พิน เห็นสินท่านบ่ใคร่เดื่อ...” ซึ่งข้อความทั้งสองเป็นหลักฐานแสดงว่าสมัยสุโขทัยมีผู้พิพากษาตุลาการแล้ว แต่กรณีบางเรื่องไม่สะดวกหรือไม่อยู่ในประเภทที่จะใช้สิทธิทางศาล จึงต้องร้องทุกข์ต่อพ่อเมือง (หลวงพทุธิวาทนฤพุมิ 2516, หน้า 172-173)

2. วิธีการพิจารณาคดีสมัยสุโขทัย

วิธีการพิจารณาคดีสมัยสุโขทัย เริ่มตั้งแต่ผู้ที่ฟ้องร้องเรื่องราวต่าง ๆ เป็นผู้ที่ได้รับความเสียหายหรือมีเรื่องราวที่ได้รับความเดือดร้อน โดยเป็นการร้องด้วยตัวเอง ดังที่จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย (2556, หน้า 91) วิเคราะห์การฟ้องร้องคดีสมัยสุโขทัยว่า ระบบการฟ้องร้องดำเนินคดีสมัยสุโขทัยเป็นระบบที่ประชาชนผู้เสียหายต้องเริ่มคดีและรับผิดชอบคดีตั้งแต่ยื่นฟ้องจนกว่าจะเสร็จสิ้นด้วยตนเอง

ผู้เสียหายหรือผู้ร้องทุกข์จะยื่นเรื่องไปที่ผู้รับเรื่องร้องทุกข์ ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นผู้ดำเนินการพิจารณาดำเนินคดีด้วยตัวเองก็ได้ หรือส่งเรื่องไปให้ผู้อื่นพิจารณาก็ได้ เพราะไม่มีหลักฐาน

ชัดเจนในส่วนนี้ จากศิลาจารึกหลักที่ 1 มีข้อความที่แสดงให้เห็นถึงการร้องทุกข์ ดังข้อความ “...ในปากประตูมีกะดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความเจ็บท้องข้องใจ มักจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบไพร่ ไปลั่นกะดิ่งอันท่านแขวนไว้...” (ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 2548, หน้า 41)

สำหรับวิธีการพิจารณาคดีไม่ได้ปรากฏอย่างชัดเจนว่ามีวิธีการใด ปรากฏเพียงการไต่สวนหลังจากที่มีการสันนิษฐานหน้าประตู ดังข้อความ “...พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียกเมื่อถาม สอนความแก่มั่นด้วยชื่อ ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม สร้างป่าหมากป่าพลูทั่วเมืองทุกแห่ง...” (ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 2548, หน้า 41-42) หรือเมื่อมีเหตุการณ์ที่มีผู้กระทำผิดหลบหนีไปที่บ้านเรือนผู้อื่นและเมื่อทางการได้รู้ก็ให้นำตัวผู้นั้นมาส่งเพื่อรับโทษ โดยจะเป็นโทษปรับ และมีอ้งโทษตามพระธรรมศาสตร์ ดังข้อความจารึกกฎหมายลักษณะโจรซึ่งเป็นโทษปรับจากการละเมิด ในประชุมจารึก ภาคที่ 8 (จารึกสุโขทัย, 2548, หน้า 173)

...ในดั่งนิมิผู้ใดหากละเมิดแลไว้ข้าท่านพันสามวัน คนผู้...นั้นไซ้ร้ ท่านจักให้ไหมแลวัน แลหมื่นพัน ไปจูงถึงห้าวัน พอเป็นห้าหมื่นห้าพัน...วันไป เช่น พันขนาดดีดี พอเป็นแปดวันในดั่งอัน แลยังไว้ข้าท่านพันในแปดวัน สิ้นไหมห้าหมื่นห้าพัน หมื่นชัพันวันหนึ่งก็ดี ท่านจักทอดสิ้นไหมแก่ มั่นผู้นั้น โดยขนาดดั่งลักสินท่าน แลไปบ้านก็เอาไปจากเวียงนั้นแล เห็นแผนกตมมันอันละเมิด... ท่านจัดไหมตมชู่ท่านโดยศักดิ์ ดั่งขนาด*ธรรมศาสตร์ราชศาสตร์*โสดแล...

ดังข้อความในจารึกกฎหมายลักษณะโจร ซึ่งเป็นโทษปรับจากการลักทรัพย์ ในประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย (2548, หน้า 177-178)

...อหนึ่งผู้ว่าชื่อนี้ลักของในบ้านท่านก็ดี ลักข้าอันท่านผู้ใดผู้หนึ่งชวตนไป ลักข้าอัน ท่านใด ผู้หนึ่งชวตนไปลักท่านก็ดี ไปลักด้วยกันแล้วก็ดี แลรู้ว่าผู้หนึ่งลักเลียมสิ่งสินท่าน อันนาน พันในประมาณสิบปี อันลักในหนึ่งนัดนี้ก็ดี ในลักผู้หนึ่งอันหาผู้รู้ผู้เห็นบมิได้ ลักอัน ดั่งอันก็ดีไซ้ร้ คนผู้นั้นใส่ใจแลเอาใจรกลายมันออกไม่ทูลแก่เจ้าไทมาบอกแก่ประดาคณบดี ท่านไหมชัดั่ง มันคนลัก รังตมมันโดยชู่ในมัน อหนึ่งผู้นั้นเอาหนี่สินไหมผู้หนึ่ง ท่านจักแต่งให้ได้แก่มันโดยขนาด *ราชศาสตร์ธรรมศาสตร์*โสด ซึ่งท่านจักยก มั่นผู้นั้นมาถือลูกชายา ท่านแล

จากข้อความในจารึกกฎหมายลักษณะโจรข้างต้นเห็นได้ว่าบทลงโทษไม่รุนแรง เช่น ประหารชีวิต จำคุก มีเพียงโทษปรับเท่านั้น จึงสะท้อนว่าการตัดสินคดีในสมัยสุโขทัยอาจไม่นิยม บทลงโทษที่รุนแรง เนื่องจากในเวลานั้นอาจจะมีเพียงคดีแต่ลักขโมยทรัพย์สิ่งของ จริฎ โฆษณานันท์ (2547, หน้า 122) ได้กล่าวถึงศิลาจารึกกฎหมายลักษณะโจรว่า

เป็นกฎหมายลักษณะอาญาฉบับแรกของไทยหรืออาจเรียกเป็นกฎหมายอาญาสุโขทัย

อีกชื่อหนึ่งก็ได้ ...ปรัชญาของการลงโทษทางกฎหมายที่แฝงในจารีกดังกล่าววางอยู่บนพื้นฐานของ “อวิหิงสาธรรม” ที่ไม่นิยมใช้ความรุนแรงหรือความทารุณโหดร้ายในการลงโทษผู้กระทำผิด จารีกกฎหมายลักษณะโจรของสุโขทัยไม่มีบทลงโทษถึงขั้นประหาร ชีวิตต่อผู้กระทำผิดอาญาอีกทั้งไม่มีบทลงโทษขั้นจำคุกอีกด้วย หากมีเพียงโทษปรับเป็นสำคัญ แม้ว่าจารีกดังกล่าวพูดแต่ความผิดฐานประทุษร้ายต่อทรัพย์ไม่มีเรื่องการประทุษร้ายต่อชีวิตหรือร่างกายก็ตาม

จากหลักฐานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการใช้กฎหมายทั้งในศิลาจารึกหลักที่ 1 ซึ่งเป็นเอกสารที่บันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัยนี้ ซึ่งนับว่าเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะการปกครอง และการใช้กฎหมายที่สัมพันธ์กับสภาพสังคม ชีวิต ความเป็นอยู่ รวมถึงรูปแบบการพิจารณาคดี และจารีกกฎหมายลักษณะโจรที่แสดงให้เห็นการใช้กฎหมายซึ่งอิงกับหลักของพระราชศาสตร์ธรรมศาสตร์ ทำให้เห็นถึงวิธีการพิจารณาคดีสมัยสุโขทัย รวมทั้งบทลงโทษซึ่งเน้นโทษปรับที่ไม่ใช่บทลงโทษที่รุนแรง เพราะในสมัยนี้มีคติทางด้านพุทธศาสนาที่เข้มแข็ง อันมีส่วนช่วยให้ผู้คนในสังคมไม่กล้ากระทำผิดหรือประพฤติไม่ดี

วิธีการพิจารณาคดีสมัยอยุธยา

สมัยอยุธยามีระบบการปกครองที่ต่างจากสมัยสุโขทัย คือ จากระบบพ่อปกครองลูก เปลี่ยนเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยกษัตริย์เปรียบเสมือนสมมติเทพ ดังที่จรัญ โฆษณานันท์ (2536, หน้า 149) ได้อธิบายถึงระบบการปกครองสมัยนี้ว่าผลพวงสำคัญของการยึดถือลัทธิเทวราชเป็นอุดมการณ์พื้นฐานของอาณาจักรอยุธยา ส่งผลให้ฐานและอำนาจของพระมหากษัตริย์สูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ขึ้นอย่างมาก สถาบันกษัตริย์กลายเป็นสถาบันเทพเจ้า..ภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์อยุธยาในสายตาประชาชนจึงมีทั้งความศักดิ์สิทธิ์ ลึกลับและน่าสะพรึงกลัวแฝงเคลือบอยู่ สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นโดยผ่านการปรุงแต่งของแบบแผนพิธีกรรมต่าง ๆ ในทางศาสนา พราหมณ์ กฎเกณฑ์ต้องห้ามต่าง ๆ ในรูปของกฎหมาย

การปกครองมีระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้มีชั้นปกครองที่ชัดเจน เป็นระบบศักดินา แบ่งเป็นไพร่ ทาส เจ้าขุนมูลนาย อีกทั้งสมัยอยุธยานี้มีการปกครองที่ยาวนาน กฎหมายที่ออกมาบังคับใช้ในสังคมจึงมีผลมาจากระบบการปกครองของพระมหากษัตริย์ในแต่ละช่วงเวลาด้วยเช่นกัน โดยมีผู้แบ่งกฎหมายที่ปรากฏในสมัยอยุธยา ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2493, หน้า 7-12) ได้แบ่งกฎหมายครั้งกรุงเก่าที่มีบานแผนกและศักราชบอกไว้ ดังนี้

1. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1

ลักษณะพยาน ตั้งเมื่อปีขาลโทศก พ.ศ.1794 (จุลศักราช 712)

ลักษณะอาญาหลวง กำหนดโทษ 10 สถาน ตั้งเมื่อปีเถาะตรีศก พ.ศ. 1895
(จุลศักราช 713)

ลักษณะรับฟ้อง ตั้งแต่ปีมะแมสัปตศก พ.ศ. 1899 (จุลศักราช 717)

ลักษณะลักพา ตั้งแต่ปีมะแมสัปตศก พ.ศ. 1899 (จุลศักราช 717)

ลักษณะอาญาราชฎูร์ ตั้งแต่ปีระกานพศก พ.ศ. 1901 (จุลศักราช 719)

ลักษณะโจร ตั้งแต่ปีกุนเอกศก พ.ศ. 1903 (จุลศักราช 721)

ลักษณะเบ็ดเสร็จ ว่าด้วยที่ดิน ตั้งแต่ปีกุนเอกศก พ.ศ. 1903 (จุลศักราช 721)

ลักษณะฝ่าฝืน ตั้งแต่เมื่อปีชวดโทศก พ.ศ.1904 (จุลศักราช 722)

ลักษณะฝ่าฝืนอีกตอน 1 ตั้งแต่เมื่อปีฉลูตรีศก พ.ศ.1905 (จุลศักราช 723)

ลักษณะโจร ว่าด้วยสมโจร ตั้งแต่เมื่อปีมะเมียอัฐศก พ.ศ.1910 (จุลศักราช 728)

2. แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2

กฎหมายลักษณะอาญาศึก (อยู่ในลักษณะขบถศึก) ตั้งเมื่อปีขาลจุลศักราช 796
(สงสัยว่าจะเป็นปีขาล จุลศักราช 856 ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ด้วย
กล่าวถึงศักดิ์ดินามีนในกฎหมายนั้น)

3. แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ทำเนียบศักดิ์นาข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน ตั้งแต่เมื่อปีจอ พุทธศักราช 1998
(จุลศักราช 816)

ลักษณะขบถ (อยู่ในลักษณะขบถศึก) ตั้งแต่เมื่อปีฉลูมหาศักราช 1373 จุลศักราช 819

เพิ่มเติมลักษณะอาญาหลวง ไม่ปรากฏวัน

กฎหมายทัณฑ์บาลตั้งเมื่อปีขาล จุลศักราช 820

4. แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2

เพิ่มเติมลักษณะรับฟ้อง เมื่อปีวอก พุทธศักราช 1956 (จุลศักราช 874)

5. แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช

ลักษณะพิสูจน์ ตั้งเมื่อปีมะแม จุลศักราช 897 (ที่พระเทียรราชาเสียดิถี เห็นจะ
เป็นเวลากำลังนิยมกันด้วยเรื่องพิสูจน์ เสียดิถีอยู่ในวิธีพิสูจน์อย่าง 1)

6. แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

เพิ่มเติมลักษณะอาญาหลวง เมื่อปีระกา พุทธศักราช 2093 (จุลศักราช 912)

7. สมเด็จพระเอกาทศราช (ตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร)

พระราชกฤษฎีกาบำเหน็จศึก (อยู่ในลักษณะขบถศึก) ตั้งเมื่อปีมะเส็ง จุลศักราช 955

8. แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

พระธรรมนุญกระทรงศาล ตั้งเมื่อปีชวด ศักราชกฎหมาย 1244 (จุลศักราช 986)

9. แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

พิภักดิ์เกษมอายุ ตั้งเมื่อปีระกา จุลศักราช 995

ลักษณะอุทธรณ์ ตั้งเมื่อปีกุน มหาศักราช 1555 (จุลศักราช 997)

พระธรรมนุญตรากระทรง ตั้งเมื่อปีกุนสัปกศก มหาศักราช 1555 (จุลศักราช 997)

ลักษณะทาส ตั้งเมื่อปีฉลูนพศก มหาศักราช 1557 (จุลศักราช 999)

เพิ่มเติมลักษณะทาส เมื่อปีกุนเบญจศก ศักราชกฎหมาย 1263 (จุลศักราช 1005

ควรเป็นปีมะแม)

ในพระราชกำหนดเก่าบท 1 ปีมะแมเบญจศก จุลศักราช 1005

เพิ่มในลักษณะอาชญาหลวง ห้ามไม่ให้ยกลูกสาวให้ชาวต่างประเทศ เมื่อปีกุนนพศก

ศักราชกฎหมาย 1267 (จุลศักราช 1009)

ลักษณะกู่หนี่ ตั้งเมื่อปีชวดสัมฤทธิศก ศักราชกฎหมาย 1267 (จุลศักราช 1010)

พระราชกำหนดเก่าบท 1 ปีฉลูเอกศก จุลศักราช 1011 กฎหมาย 36 ข้อ บท 1 ปีชลาโทศก

จุลศักราช 1012

10. แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เพิ่มเติมลักษณะรับฟ้อง เมื่อปีกุนตรีศก มหาศักราช 1591 (จุลศักราช 1033)

ในกฎหมาย 36 ข้อ 12 บท ระวังปีมะโรงจุลศักราช 1026 จนปีเถาะ จุลศักราช 1049

พระราชกำหนดเก่า 4 บท ระวังปีจอ จุลศักราช 1032 จนปีเถาะ จุลศักราช 1034

11. แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา

มูลคดีวิวาท ว่าด้วยตัดสินปันหมู่ ตั้งเมื่อปีชวด จุลศักราช 1052

ในกฎหมาย 36 ข้อบท 1 ปีวอก จุลศักราช 1054

ลักษณะตุลาการ ตั้งเมื่อปีชวด จุลศักราช 1058

12. แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

ในกฎหมาย 36 ข้อ 18 บท ระวังปีฉลู จุลศักราช 1071 จนปีมะแม จุลศักราช 1089

เพิ่มเติมลักษณะตุลาการ เมื่อปีวอก จุลศักราช 1090

เพิ่มเติมมูลคดีวิวาท ว่าด้วยปันสมรส ตั้งเมื่อปีกุน จุลศักราช 1093

พระราชกำหนดเก่า 25 บท ระวังปีกุน จุลศักราช 1069 จนปีกุน จุลศักราช 1093

13. แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

เพิ่มเติมมูลคดีวิวาท ว่าด้วยจำนำเลข เมื่อปีฉลู จุลศักราช 1095

ลักษณะวิวาท ตั้งเมื่อปีมะเส็งเอกศก ศักราชกฎหมาย 1369 (จุลศักราช 1111)

เพิ่มเติมลักษณะทาส เมื่อปีกุนส์ปกศก ศักราชกฎหมาย(เข้าใจว่า 1375 จุลศักราช 1117)

ในกฎหมาย 36 ข้อ 5 บท ระวังปีฉลู จุลศักราช 1095 จนปีจอ จุลศักราช 116

พระราชกำหนดเก่า 26 บท ระวังปีฉลู จุลศักราช 1119 จนปีชาล จุลศักราช 1120

ส่วน ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (2510, หน้า 4) ได้แบ่งกฎหมายกรุงศรีอยุธยาโดยลำดับ
รัชกาล ดังนี้

1. ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 มีกฎหมายลักษณะพยาน กฎหมายลักษณะ
อาญาหลวง กฎหมายลักษณะรับฟ้อง กฎหมายลักษณะลักพา กฎหมายลักษณะอาญาราชฎี
กฎหมายลักษณะโจร กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จว่าด้วยที่ดินและสาเหตุ กฎหมายลักษณะ
ผ้าเมีย

2. ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีกฎหมายศักดินาข้าราชการฝ่ายพลเรือน
ทหารและข้าราชการหัวเมือง กฎหมายอาญาหลวงเพิ่มเติม กฎหมายลักษณะกบฏศึก และ
กฎหมายเทียรบาล

3. ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีกฎหมายลักษณะอุทธรณ์ กฎหมาย
พระธรรมนูญ กฎหมายลักษณะทาส พระราชกำหนดว่าด้วยค่าธรรมเนียมศาล กฎหมายลักษณะ
เบ็ดเสร็จว่าด้วยเช่าอิมทรัพย์ กฎหมายลักษณะอาญาหลวงเพิ่มเติม กฎหมายลักษณะมรดก
กฎหมายลักษณะกู้หนี้

4. ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีกฎหมายลักษณะรับฟ้องเพิ่มเติม
มีกฎ 36 ข้อว่าด้วยคดีความฟ้องร้อง พระราชกำหนดว่าด้วยการฟ้องคดี และพระราชกำหนด
ห้ามมิให้ช่องเสพเมถุนธรรมกับชาวต่างประเทศ

5. ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา มีกฎหมายลักษณะมูลคดีวิวาท กฎ 36 ข้อว่าด้วย
จารีตนครบาล กฎหมายลักษณะตระลาการเพิ่มเติม และพระราชกฤษฎีกาให้จัดคนสังกัดวัดใน
จังหวัดพัทลุง

6. ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ มีกฎ 36 ข้อเกี่ยวกับวิธีพิจารณาความใน
ศาล และพระราชกำหนดต่าง ๆ

7. ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ มีกฎหมายลักษณะมูลคดีวิวาท กฎหมาย
ลักษณะทาสเพิ่มเติม และพระราชกำหนดต่าง ๆ

ด้านมองซิเออ เดอ ลาลูแบร์ (2548, หน้า 248-249) กล่าวถึงกฎหมายของไทยไว้ว่า กฎหมายสยามเขียนลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษร กฎหมายสยามนั้น จารึกไว้เป็น ลายลักษณ์อักษรเป็นสมุด 3 เล่ม เล่มแรก คือ พระตำรา (Prà Tam Ra) ระบุนาม, ตำแหน่งและ หน้าที่ราชการของขุนนางทุกกรมกอง เล่มสองชื่อพระธรรมนูญ (Pra Tam Non) รวบรวม กฎหมายแลพระราชกฤษฎีกาของพระมหากษัตริย์ในอดีตเอาไว้ และเล่มที่สามชื่อว่า พระราชกำหนด (Prà Rayja Canmanot) รวบรวมกฎหมายและพระราชกฤษฎีกาครั้งแผ่นดิน พระชนกนาถกับพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันเอาไว้

เมื่อเป็นเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าสมัยอยุธยาได้มีการตรากฎหมายขึ้นใช้อย่างชัดเจน โดย คุชชินีพันธ์เล่มนี้ได้ใช้กฎหมายตราสามดวงฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นเอกสารหลักในการวิเคราะห์กฎหมายสมัยอยุธยา

เนื่องจากกฎหมายตราสามดวงเป็นการรวบรวมกฎหมายที่มีในสมัยอยุธยา ในช่วง รัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และเป็นกฎหมาย ที่ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดของคัมภีร์ดังกล่าวผ่านเนื้อหาของ กฎหมาย โดยมีหลักที่ปรากฏในพระธรรมศาสตร์อยู่ 4 ประการด้วยกัน คือ กฎหมายไม่ได้เป็น กฎเกณฑ์หรือคำสั่งของผู้ปกครองแผ่นดินที่อาจมีเนื้อหาอย่างไรก็ได้ตามอำเภอใจ กฎหมายต้อง สอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติหรือศีลธรรม จุดหมายแห่งกฎหมายต้องเป็นไปเพื่อความสุจริตภาพ หรือเพื่อประโยชน์ของราษฎร และการใช้อำนาจทางกฎหมายของพระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครอง ต้องกระทำบนพื้นฐานของหลักทศพิธราชธรรม (จรัญ โฆษณานันท์, 2547, หน้า 202)

ส่วนกฎหมายที่ออกในช่วงสมัยอยุธยานี้อ้างอิงจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เพื่อแสดงให้เห็นว่า กษัตริย์ทำเพื่อประโยชน์ของประชาชนอย่างแท้จริง ดังที่เสนีย์ ปราโมช (2510, หน้า 78) กล่าวว่า

การออกกฎหมายใช้บังคับสมัยอยุธยานั้น กฎหมายแต่ละฉบับยังต้องอ้างอิงจาก คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ที่มโนสราจารย์ไปได้มากจากขอบจักรวาล เป็นของขลัง และซึ่งโบราณ กษัตริย์ได้ทรงวินิจฉัยไว้เป็นแบบอย่างตามสาขาคติทั้งหลายเหล่านี้เพื่อแสดงว่า อันกฎหมายนั้น รัษฎาปัตย์ของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาหาได้ออกมาใช้บังคับแก่ประชาชนพลเมืองโดยอำเภอใจ ไม่ หากแต่ต้องออกมาใช้บังคับเพื่อดับทุกข์อันวุ่นวายสุขแก่ประชาชน หรือเพื่อประโยชน์ของ ประชาชนเอง

จากหลักฐานการใช้กฎหมายที่ปรากฏในสมัยอยุธยาสามารถแบ่งการพิจารณาคดีเป็น องค์ประกอบการพิจารณาคดี และวิธีการพิจารณาคดี ดังนี้

1. องค์ประกอบการพิจารณาคดีอยุธยา

องค์ประกอบการพิจารณาคดีสมัยอยุธยาที่มีอยู่ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งองค์ประกอบนี้หมายถึงมีผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาตัดสินคดีหรือรับเรื่องราวต่าง ๆ ได้แก่ ลูกขุน ผู้พิพากษา ตระลาการ ซึ่งมีการแบ่งบทบาทและหน้าที่อย่างชัดเจน ดังที่ กฤษฎา บุญยสมิต (2547, หน้า 34) อธิบายถึงบุคคลที่ทำหน้าที่พิจารณาและตัดสินคดีในกฎหมายตราสามดวงว่า บุคคลที่ทำหน้าที่พิจารณาและตัดสินคดี ประกอบด้วย

1. ตูลาการ (ตระลาการ) ของกระทรวงความ (ศาล) ที่รับผิดชอบไว้พิจารณาทำหน้าที่สอบสวนรวบรวมพยานหลักฐานและข้อเท็จจริงทั้งหมด (ที่ข้อเท็จจริง) แล้วส่งสำนวนไปให้ผู้พิพากษา
2. ผู้พิพากษาทำการชี้ข้อกฎหมายส่งให้ลูกขุน
3. ลูกขุนทำการชี้ขาด ฝ่ายใดชนะคดี และฝ่ายใดแพ้คดี เพราะเหตุใด ตูลาการนำคำชี้ขาดของลูกขุนส่งให้ผู้ปรับวางโทษตามกฎหมาย แล้วส่งให้ตูลาการบังคับศาลตามกฎหมาย ตราสามดวงไม่มีศาลสูง เช่น ศาลอุทธรณ์ฎีกาในปัจจุบัน คู่ความที่ไม่พอใจการพิจารณาและคำตัดสินของศาลตามกระทรวงความต่าง ๆ จะเป็นกรณีพิพาทกับผู้พิพากษาศาลาการ และต้องดำเนินการไปตามบทบัญญัติแห่งพระอัยการร้องทุกข์ต่อไป

อนึ่งสมัยอยุธยามีการติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นฮอลันดา ฝรั่งเศส อังกฤษ แวก หรือจีน ที่เข้ามาทั้งติดต่อค้าขายและมารับราชการ ดังนั้น หากมีกรณีที่เกิดขึ้นระหว่างชาวไทยกับชาวต่างประเทศการพิจารณาคดีจะไม่เหมือนกับระหว่างชาวไทยด้วยกันที่ลูกขุน ณ ศาลหลวงเป็นผู้ตัดสินชี้ขาด ดังที่ กฤษฎา บุญยสมิต (2547, หน้า 35) กล่าวถึงคดีที่มีลักษณะพิเศษบางประการว่า

กรณีพิพาทระหว่างชาวกรุงหรือชาวต่างประเทศฝ่ายหนึ่งกับชาวต่างประเทศด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นฝรั่ง อังกฤษ ฮอลันดา แวกชวา แวกมลายู แวกมกคะสัน ญวน จีน ที่เข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภาร หากเหตุฟ้องในกรุงให้ขุนพินิจไจราชปลัดกรมพระคลัง เป็นผู้พิจารณาคดี หากเป็นเหตุฟ้องในหัวเมืองให้ยกกระบัตรเป็นผู้พิจารณา

นอกจากนี้ในท้าว วรเนติวงศ์ และวนาศรี สามนเสน (2548, หน้า 108-109) ได้อธิบายถึงการแบ่งศาลและผู้พิพากษาในสมัยนี้ว่าประกอบด้วยข้าราชการผู้ใหญ่และมีศาลที่มีออกญาออกพระ และออกหลวงทำหน้าที่ในศาล

ศาลและการตั้งผู้พิพากษาสูงสุดว่าประกอบด้วย บรรดาข้าราชการผู้ใหญ่ทำหน้าที่พิจารณาคดีความทางอาญาและทางแพ่งอย่างเที่ยงธรรม ศาลในพระนครศรีอยุธยา มีสมาชิก 9 คน คือ ออกญา 5 คน ออกพระ 2 คน (ออกพระอาลักษณ์หัวหน้าราชเลขาการเป็นคนหนึ่ง

ในจำนวน 2 คนนี้) และออกหลวง 2 คน ในคณะที่ประชุมนี้มีออกญาอมราชซึ่งตามตำแหน่งอันทรงเกียรติของเขาเป็นประธานตลอดชีพ คณะกรรมการนี้เป็นศาลสูงสุดของขบวนการยุติธรรม

2. วิธีการพิจารณาคดีสมัยอยุธยา

วิธีการพิจารณาคดีสมัยอยุธยามีความสัมพันธ์กับผู้ที่ทำหน้าที่ในการพิจารณาคดีหรือเกี่ยวข้องกับคดี ดังที่กล่าวข้างต้นว่ามีลูกขุน ผู้พิพากษา และตุลาการ โดยมีการเริ่มพิจารณาคดีที่ศาล ซึ่งกฤษฎา บุญยสมิต (2547, หน้า 25-26) ได้แบ่งประเภทคดีที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงว่ามีคดีความแพ่ง คดีความอาชญา คดีความนครบาล คดีความอุทธรณ์ และคดีความมรดก ส่วนศาลที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงมีประเภทศาลกรมมหาดไทย ศาลกรมกลาโหม ศาลกรมวัง ศาลกรมพระคลัง ศาลกรมท่า ศาลกรมนา ศาลแพ่งกลาง ศาลแพ่งเกษม ศาลกรมแพทยา ศาลกรมธรรมการ ศาลกรมสังฆการี ศาลกรมพระคลังมหาสมบัติ ศาลกรมพระสุรัสวดี ศาลหัวเมือง และศาลรับสั่ง และจุฑารัตน์ เอื้ออำนวย (2556, หน้า 9) ได้กล่าวถึงศาลในสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนการปฏิรูปกฎหมายว่า

ภายหลังจากตั้งกรมรับฟ้องแล้ว กรมรับฟ้องจะเป็นผู้พิจารณาว่าจะต้องชำระที่ศาลไหน แล้วก็ย้ายไปยังศาลนั้น ซึ่งมี 6 ศาล คือ ศาลกรมท่า ศาลนครบาล ศาลแพ่งกลาง ศาลแพ่งกระเสม ศาลมหาดไทย (ประกอบด้วย ศาลหลวง ศาลราชฎ์และศาลตำรวจหรือศาลอาณานิกร) และศาลกลาโหม

การแบ่งศาลอย่างชัดเจนเช่นนี้แสดงให้เห็นว่ามีการวินิจฉัยคดีหรือข้อพิพาทที่เกิดขึ้นนั้นควรให้ศาลใดเป็นผู้ตัดสินพิจารณาคดี ซึ่งสะท้อนว่าคดีความหรือกรณีพิพาทที่เกิดขึ้นในสังคมเริ่มมีหลากหลายและมีจำนวนเพิ่มขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของบ้านเมืองและสังคมมีความซับซ้อนมากขึ้น

เมื่อมีระบบศาล หากเกิดกรณีหรือมีข้อพิพาทน่าจะมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน มีการสืบพยานเพื่อสอบถามข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น และมีการตัดสินคดีว่ามีผลเป็นแบบใดดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

มาตราหนึ่ง ผู้มีคดีอยู่ในระลาการ ฝ่ายข้างหนึ่งว่าผู้หนึ่งละระลาการเสียไปชักซ่อมพญาณ ถ้าจับหมีได้ อย่าให้พิพากษาคำมันเลย ให้เร่งว่าสำนวนเดิมสืบไป

ถ้าข้างผู้ละระลาการไปนั้นมันเป็นคำจกรรจ์ต่อหน้าสุภากระลาการว่ามันไปชักซ่อมอย่าเพื่อให้ฟังคำมันก่อน ให้สืบพญาณซึ่งมันทั้งสองอ้าง ถ้าพญาณสาบาลให้การว่าฝ่ายข้างหนึ่ง

ไปชักซ้อมพยานเปนสัจใช้ ให้ภูเอาคดีเปนแพ ถ้าพยานให้การหนีได้มาชักซ้อมบนบาลใช้
ให้ยกแต่ (พระอัยการลักษณะพยาน)

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, 2548, หน้า 318)

ตัวอย่างที่ 2

มาตราหนึ่ง ผู้มีคดีอ้างสักขีพยาน กระลาการคัดประเด็น คู่ความนำกระลาการไป
เผชิญท้าวคำโดยอ้าง แลกระลาการถามพยานโดยประเด็น พยานให้การขาดข้อเหลือข้อ
ประเด็นไม่แจ้งคดี พยานให้การแก้ค่าน พยานอิดเอื้อนนิ่งอยู่ } โจทก์ } แลก็ตี สอนแนะนำ
ข้อความให้พยานฟังให้ปรากฏออกข้อเนื้อความว่าข้อนี้เป็นจะนี้ข้อนั้นเป็นจะนั้นประการใด
เมื่อลักษณะกระลาการสืบเผชิญอยู่นั้น กระลาการได้ยินแกโสตประสาท ก็ให้เอาคดีข้างมันผู้สอน
แนะนำเปนแพแก้สำนวน

(พระอัยการลักษณะรับฟ้อง กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, 2548, หน้า 282)

จากตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าตัวอย่างแรกมีการสืบพยานว่าเหตุที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร
ซึ่งไม่ควรมีการนัดแนะหรือชักซ้อมกับพยานเพื่อให้การไม่เป็นจริง และตัวอย่างที่สองเป็นกรณี
ผู้ที่มีคดีอ้างพยาน มีตระลาการสอบถามเพื่อให้ได้ความจริงเป็นประเด็น ๆ ไป เช่นเดียวกันหากมี
การชักซ้อมหรือบอกแนวทางให้พยานให้ข้อมูลไม่ตรงกับความเป็นจริง ผู้ที่ชักซ้อมกับพยาน
ก็จะแพคดี

สำหรับบทลงโทษในสมัยอยุธยาแตกต่างจากสมัยสุโขทัยอย่างสิ้นเชิง เพราะสมัยอยุธยา
มีบทลงโทษที่รุนแรงและโทษเบา ทั้งประกัน ปรับไหม ประจาน ธิบทรัพย์ จำคุก ทรมานด้วยวิธีต่าง ๆ
และประหารชีวิต บทลงโทษที่รุนแรงขึ้นอยู่กับการกระทำผิดที่รุนแรงมีผลกระทบต่อความมั่นคง
ของการปกครอง ดังที่ จรัญ โฆษณานันท์ (2547, หน้า 103, 171) กล่าวถึงบทลงโทษที่รุนแรงว่า
เป็นกลไกสำคัญของชนชั้นปกครองในการกำราบหรือปราบกลุ่มอำนาจฝ่ายตรงข้ามที่คิดทำ
ทลายอำนาจรัฐ เพื่อคุ้มครองความเป็นเทวราชาหรือความมั่นคงของรัฐ ยังถูกใช้เพื่อกำ
ราบปรามผู้กระทำผิดเกี่ยวกับศาสนาด้วย อีกทั้งปรัชญาการลงโทษในสมัยอยุธยาที่มีอิทธิพล
ของฮินดู หรือลัทธิเทวราชต่าง ๆ เข้าครอบงำ กฎหมายในสมัยอยุธยาจึงมีบทลงโทษประหารชีวิตที่
ก่อปรด้วยวิธีการต่าง ๆ อันน่าสะพรึงกลัว ดังตัวอย่างบทลงโทษที่ปรากฏกฎหมาย
ที่มมีบทลงโทษผู้กระทำไม่เหมาะสม

ตัวอย่างที่ 1

ถ้าถึบประตวัง ให้ตัดตีนเสีย เอมือผลักประตวังเข้าไปเองให้ตีด้วยไม้หวาย 20 ที ถ้า ปีนกำแพงวังชั้นนอก ให้ตัดตีนเสีย ถ้าปีกำแพงชั้นใน ให้ฆ่าเสีย ถ้าถึอเครื่องศาสตราวุธเข้าไปใน พระราชวัง ให้นายประตวัตามดู ^{ดี} _{ร้าย} } ถ้าไชงานที่จะเอาเข้ามาให้ตัดมือผู้เอาเข้ามานั้นเสีย ถ้านาย ประตวัมิได้ว่าจะให้เอาเข้าไป ให้มีโทษแก่นายประตวัคนั้น

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, 2548, หน้า 72)

ตัวอย่างที่ 2

มาตราหนึ่ง สุภาเพชรดานายบ้านนายเมืองนายภูดาษทำมะรงอันท่านอายุได้ไว้ให้ พิจารณาพิภกษาคดี แลลูกความมันมีเต็มใจนพิภกษาบังคับบันชา แลมันโกรธต่อต่อว่า อุกอาจขาดเหลือแก่สุภาเพชรดานายภูดาษทำมะรงผู้บังคับบันชาพิภกษานั้น ท่านให้เอา ลูกความผู้ร้ายบังอาจนั้นลงโทษ แล้วใหม่โดยบันดาศักดิ์ ถ้ามันลูกความจับไม้ค้อนก่อนดินทั้ง ขว้างทุบตีทิ่มแทงผู้พิจารณาแลผู้บังคับบันชา ภูดาษ ทำมะรง เจบปวด ท่านให้ใหม่โดย ยศถาศักดิ์ทิวีคุณ เปนสินใหม่กึ่งพิไนยกึ่งแล้ว ส่วนคู่ความมันซึ่งหากันนั้น ให้เร่งพิจารณา พิกภกษาจงแล้ว

(พระไอยการลักษณะตระลาการ ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, 2548, หน้า 382)

ตัวอย่างที่ 3

มาตราหนึ่ง คนบ้าเข้าบ้านท่านตีฟันแทงคนตีตาย จะใหม่บ้าใช้ ท่านว่ามีชอบ เพราะว่ามีบ้านตำแหน่งแบ่งสัจมิได้ ท่านว่าให้พ่อแม่พี่น้องเผ่าพันธุ์บ้าใช้กึ่งเบี่ยงปลุกตัวผู้ตาย ให้ เวณบ้านนั้นไปให้แก่พ่อแม่พี่น้องเผ่าพันธุ์บ้านนั้นจึงชอบ ถ้ามันตีมีบาทเจ็บไข้ หาโทษมิได้ ถ้าเป็นที่ ไร่นาป่าดงพงแขมเปนที่อยู่แห่งคน ผู้สูงอายุศรมแลคนพิกลจริตบ้าใบ้ ผู้ใดเข้าไปในที่มันอยู่ มันฟัน แทงมีบาทเจ็บแลตายก็ดี ถ้าพบปะกันกลางถนนหนทางมิได้หลักแลมันฟันแทงบาทเจ็บถึงตายก็ ดี จะเอาโทษแก่มันมิได้เลย ให้โฆษณาแก่นครบาลให้จับเอาตัวมันจำจองไว้กว่าจะสิ้นกำม

(พระไอยการลักษณะวิवाद่าตีกัน ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, 2548, หน้า 247)

จากตัวอย่างบทลงโทษทั้งสามตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าตัวอย่างแรกมีบทลงโทษที่ รุนแรง คือ ตัดเท้าและประหารชีวิต เพราะเป็นการกระทำความผิดที่ร้ายแรง และอาจเกิดภัยกับ พระมหากษัตริย์ได้ การมีบทลงโทษที่เด็ดขาดและรุนแรง เพื่อไม่ให้มีผู้ที่จะคิดกระทำผิดหรือกล้า ที่จะกระทำความผิด ตัวอย่างที่สองมีบทลงโทษเพียงแค่ปรับไหม สินไหมหรือพินัยเท่านั้น เพราะ ไม่ได้เป็นความผิดที่ทำร้ายร่างกายให้เสียชีวิต และตัวอย่างสุดท้ายมีบทลงโทษให้จำคุกจน

เสียชีวิตหรือเรียกว่า ชังลืมนั่นเอง เพราะเป็นการกระทำให้ผู้อื่นได้รับบาดเจ็บจนเสียชีวิต แม้ว่าผู้ที่กระทำผิดจะเป็นผู้ที่วิกลจริตก็ตาม หากแต่ไปทำร้ายผู้อื่นก็ควรได้รับการบวชโทษเช่นกัน

ในสมัยอยุธยา มีการออกกฎหมายให้สอดคล้องกับการปกครองหรือบ้านของแต่ละช่วงเวลา ที่กษัตริย์แต่ละพระองค์ปกครอง แล้วยังคงนำคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมาย โดยกฎหมายมีความสัมพันธ์กับระบบการปกครองและแนวคิดของผู้นำที่มีอำนาจการปกครองสูงสุด เห็นได้จากการนำแนวคิดทางพุทธศาสนามาใช้เป็นส่วนหนึ่งของกฎหมาย เพื่อให้เห็นว่าคนทำผิดต้องได้รับการลงโทษหนัก-เบาเพียงใดและจากมูลคดีพระธรรมศาสตร์ถูกนำไปตราเป็นพระอัยการต่าง ๆ ที่เป็นสาขาคดีที่เรียกว่า “พระราชศาสตร์” (กฤษฎา บุญสมิต, 2554, หน้า 37) ด้านบวชโทษมีการลงโทษหนัก-เบาขึ้นอยู่กับกรณีที่เกิดขึ้น โดยผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดีมีทั้งตระลาการ ลูกขุน และผู้พิพากษา ทั้งนี้อาจจะมีผู้ที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ เช่น พระธรรมรงค์ ผู้ปรับ นอกจากนี้ยังมีผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินคดี ไม่ว่าจะเป็นโจทก์ จำเลย ญาติพี่น้องอีกด้วย

วิธีการพิจารณาคดีสมัยรัตนโกสินทร์

สมัยรัตนโกสินทร์มีการปกครองที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงได้แบ่งวิธีพิจารณาคดีสมัยรัตนโกสินทร์ออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่

1. ช่วงต้น คือ ช่วงแรกที่นับแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งยังมีการรับแนวคิดหรืออิทธิพลมาจากสมัยอยุธยา โดยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีการรวบรวมกฎหมายที่มีอยู่เป็นกฎหมายตราสามดวง

2. ช่วงที่สอง คือ ช่วงที่เริ่มมีการประกาศกฎหมายออกมาใช้เอง ซึ่งเกิดจากการเริ่มรับอิทธิพลจากตะวันตก และเป็นช่วงปฏิรูปกฎหมาย นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

3. ช่วงที่สาม คือ ช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน

การพิจารณาคดีแต่ละช่วงเวลามีรายละเอียดดังนี้

1. ช่วงต้นในสมัยรัตนโกสินทร์

ช่วงต้นของสมัยรัตนโกสินทร์นี้กฎหมายได้มีการรวบรวมกฎหมายเพื่อใช้เป็นกฎหมายของแผ่นดินและใช้เป็นหลักในการพิจารณาอรรถคดีต่าง ๆ นั่นคือ กฎหมายตราสามดวง ซึ่งในช่วงนี้บทบาทของพราหมณ์ในแง่การเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายประจำราชสำนักหรือผู้พิพากษาก็ปรากฏสืบเนื่องมาโดยตลอดก่อนหน้าการปฏิรูปทางด้านกฎหมายในสมัยรัตนโกสินทร์ (จรัญ โฆษณานันท์ 2536, หน้า 136) ช่วงนี้การพิจารณาคดีจึงไม่แตกต่างกับสมัยอยุธยาเท่าใดนัก

2. ช่วงที่สองในสมัยรัตนโกสินทร์

ช่วงที่สองของสมัยรัตนโกสินทร์นี้ สังคมไทยเริ่มรับอิทธิพลทางตะวันตกมากขึ้น เห็นได้จากการรับแนวคิดจากต่างประเทศ การติดต่อค้าขายกับตะวันตกมากขึ้นเช่นกัน รวมถึงเริ่มมีชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการเพิ่มขึ้น จึงส่งผลต่อกฎหมายที่ใช้อยู่ ณ ช่วงเวลานั้นว่าไม่ครอบคลุมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้น ดังที่ แสวง บุญเฉลิมวิภาส (2557, หน้า 140-147) อธิบายถึงกาลสมัยของกฎหมายไทยเดิม ว่า

กฎหมายเดิมของไทยไม่ได้บกพร่องหรือใช้ไม่ได้ไปเสียทั้งหมด หลักกฎหมายแม่บทคือ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นหลักกฎหมายที่สามารถใช้ได้ตลอดไปไม่ว่าเวลาใด แต่ในส่วนที่เป็นกฎหมายเฉพาะเรื่อง กฎหมายเหล่านี้อาจไม่เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป ในด้านศักดิ์ศรีและความเท่าเทียมกันของมนุษย์ การรับรองความศักดิ์สิทธิ์ของทรัพย์สินเอกชน ความคิดเกี่ยวกับกฎหมายอาญาและวิธีพิจารณาความ และความคิดทางด้านกฎหมายมหาชน

ก่อนที่จะรับแนวคิดกฎหมายของตะวันตกแบบเต็มรูปแบบ เริ่มสนธิสัญญากับชาวต่างประเทศในประเทศแถบเพื่อนบ้านรวมถึงการขยายดินแดนของชาวตะวันตกด้วย เมื่อสังคมและบ้านเมืองเริ่มขยายตัวมากขึ้น การติดต่อกับต่างประเทศเริ่มเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน การออกข้อบังคับบางอย่างจึงต้องมีการปรับให้เหมาะสมกับยุคสมัยและสภาพเหตุการณ์ ณ เวลานั้น นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ประเทศไทยมีการประกาศการใช้กฎข้อบังคับต่าง ๆ เอง ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีประกาศของพระองค์ลงในราชกิจจานุเบกษา ซึ่งการออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้พระองค์มีพระราชประสงค์ให้ข้าราชการและประชาชนได้รับทราบข่าวสารของบ้านเมืองไม่ว่าจะเป็นเรื่องประกาศ การตั้งตำแหน่ง แจ้งความต่าง ๆ เตือนสติเรื่องการใช้คำหยาบ คำถูก คำผิด การประสูติ ข่าวการเสียชีวิต ข่าวเพลิงไหม้ ปริมาณน้ำฝน ส่วนเหตุผลที่มีหนังสือ

ราชกิจจานุเบกษา คือ ประชาชนควรรู้ข้อกฎหมายที่ใช้บังคับตนและการใช้กฎหมายควรมีมาตรฐานเดียวกัน ดังที่ธงทอง จันทรางศุ* (2537, หน้า 24) กล่าวว่า

เข้าใจว่าเป็นเหตุผลดี ๆ ในการเกิดราชกิจจานุเบกษา คือ ความรู้สึกที่ว่า ประชาชนควรมีโอกาสที่จะได้รับสิทธิเสรีภาพ คนเราจะมีสิทธิเสรีภาพได้ต้องรู้ก่อนว่า กฎหมายที่บังคับใช้อยู่มีอะไรบ้าง และเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การพยายามทำให้มาตรฐานกฎหมายของไทยมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วราชอาณาจักร

ตัวอย่างประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ประกาศลงในราชกิจจานุเบกษา (2537, หน้า 223) ประกาศที่ 35 ว่าด้วยผู้ซึ่งเกี่ยวข้องกับทาสลูกหนีภรรยาของตัวหนีไปอยู่วังเจ้าบ้านขุนนาง แลทรงอนุญาตให้ผู้ซึ่งเป็นความผิดเมียทาสที่กรมวังไปเกาะมาชำระให้ร้องถวายฎีกา ดังข้อความ

“มีพระบรมราชโองการพระบัณเฑาะฐสุสังหนาท ประการแก่พระราชวงษานุวงษ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรทั้งปวง ให้รู้ทั่วกันว่า แต่ในแผ่นดินก่อน ๆ มาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมียหนีผิด ทาษหนีนายเงิน ลูกหนีหนี เจ้านี่ เข้าแอบแฝงอาไศรยอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง ในวังเจ้าต่างกรมแลยังไม่ได้ตั้งกรม แลในบ้านเสนาบดี ที่มียศบันดาศักดิ์ใหญ่ เจ้าของวังเจ้าของบ้านก็ไม่มีมืออยู่เนื่อง ๆ มิได้ขาด ฤพบตัวแล้วจะจับกุมก็ไม่ได้ เจ้าของวังเจ้าของบ้านก็ว่าจับคนนำวังนำบ้าน มักเกิดวิวาทเปนการยุ่งยักกันต่อไป จึงคิดเห็นว่าในเรื่องความที่ขัดขวางมืออยู่อย่างนี้แล้ว พระราชวังทั้งสองแลวังเจ้าบ้านเสนาบดี ก็เป็นที่หลบหลีกอาไศรยพึ่งพิงของคนเหล่านั้น ผู้เจ้าของจะไปเฝ้าทูลเจ้าของวัง แลร้องเรียนเจ้าของบ้านก็ยากเข้าไม่ถึง จึงได้ประกาศว่าผู้ที่มีความเกี่ยวข้องดังนี้ ให้มาร้องเรียนต่อพระยาเพชรพิไชย ให้พระยาเพชรพิไชยช่วยตาม ขอเอาตัวคนที่เกี่ยวข้องนั้นมาชำระตัดสินเสียให้แล้วได้สั่งแต่เท่านี้ เพื่อจะได้เป็นที่พึ่งแก่ราษฎรแต่ในข้าราชการผู้นองต่ำศักดิ์นา 3000 ลงมา ฤราษฎรสามัญเมื่อมีความผิดวิวาทกัน แลความบ่าวทาสลูกหนี เกี่ยวข้องประการใด ก็ควรจะว่ากล่าวตามกระทรวงณโรงศาล บัดนี้กรมล้อมพระราชวังทำการเกินไป รับเอาความผิดวิวาทกัน แลความทาสความลูกหนีที่ควรจะว่ากล่าวตามกระทรวง ไม่เกี่ยวข้องดังกล่าวแล้วนั้นมาชำระเปนหลายราย แลผู้ที่กรมล้อมพระราชวังไปเกาะครองต้องมาชำระในอันใช้ที่มีอยู่ชี่ราย ก็ให้ทำเรื่องราวมาร้องถวายฎีกา เมื่อวันเสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ก่อนแต่เบ็ยหัวัด

*อ้างใน “ราชกิจจานุเบกษา... วารสารฉบับแรกและฉบับเดียวของรัฐบาลไทยที่ยืนยงอยู่คู่ชาติไทยมานานนับเป็นเวลาถึง 136 ปี ในวันนี้,” ข่าวสารในวงการพิมพ์ 18(2), 24.

จะได้ยึดเงินเบี้ยหวัด กรมล้อมพระราชวังไว้ ให้เป็นเบี้ยปรับทำขวัญ แก่คนที่ต้องเกาะมาชำระหนี้
รายละสิบตำลึงทุกราย ประกาศมาณวันจันทร์เดือนสิบเอ็ดขึ้นสามค่ำ ปีมเสงนพศิก เป็นวันที่
2413 ในราชกาลปัจจุบันนี้ฯ”

จากประกาศดังกล่าวข้างต้นเห็นได้ว่าในช่วงต้นของสมัยรัตนโกสินทร์ประชาชนสามารถ
ร้องถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์ได้ กรณีหรือคดีความที่เกิดขึ้นพระมหากษัตริย์ยังเป็นผู้ที่
พิจารณาตัดสินอยู่ และการพิจารณาคดีว่ากันที่โรงศาล ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการจัดระบบวิธีการ
พิจารณาคดีความแล้ว อีกทั้งการประกาศให้ประชาชนรับรู้มีการระบุวัน เดือนและปีที่ชัดเจน

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงที่มีการส่งพระโอรส
หรือบุตรหลานไปศึกษาต่อต่างประเทศโดยเฉพาะประเทศตะวันตก เมื่อสำเร็จการศึกษากลับมาก็
ได้นำแนวคิดหรือวิธีการของทางตะวันตกเข้ามาด้วย ซึ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวนี้เองที่มีการปฏิรูปกฎหมายให้สอดคล้องกับการเมืองการปกครอง ณ สมัยนั้นด้วยที่
ความคิดของตะวันตกเข้ามาอย่างเต็มที่ทั้งฝรั่งเศส เดนมาร์ก สหรัฐอเมริกา โปรตุเกส และเยอรมัน
หรือประเทศทางฝั่งตะวันออก เช่น ญี่ปุ่น นอกจากนี้ยังมีการอ้างสิทธิขอทำสนธิสัญญาเพื่อมีสิทธิ
สภาพนอกอาณาเขต และเมื่อกระทำผิดไม่ต้องขึ้นศาลไทย รวมทั้งการเมืองภายในของกลุ่ม
ขุนนางบางกลุ่ม อีกทั้งในสมัยนี้มีการยกเลิกการปกครองแบบจตุสดมภ์ แล้วตั้งกรมขึ้นมาแทนมี
ด้วยกัน 12 กรม ได้แก่ กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า กรมวัง กรมเมือง กรมนา
กรมพระคลัง กรมยุติธรรม กรมยุทธนาธิการ กรมธรรมการ กรมโยธาธิการ และกรมมุขาทิการ
นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2417 มีการตราพระราชบัญญัติเคาน์ซิลออฟสเตต และพระราชบัญญัติ
ปรีวิเคาน์ซิล ซึ่งทำให้เกิดที่ปรึกษาราชการแผ่นดินหรือรัฐมนตรีสภาขึ้น และที่ปรึกษาในพระองค์
หรือองคมนตรีสภา โดยมีบทบาทสำคัญในการคานอำนาจเสนาบดี ส่วนเนื้อหาของการปฏิรูป
กฎหมายมีทั้งการจัดระเบียบศาลให้เป็นแบบตะวันตกโดยตั้งกระทรวงยุติธรรม การจัดและเลือก
ระบบกฎหมายตามแบบจำลองตะวันตก ตลอดจนการชำระสะสางกฎหมายโดยยกร่างตัวบทหรือ
ประมวลกฎหมายสมัยใหม่ ทำให้กระบวนการยุติธรรมและบทบาทของผู้พิพากษาหรือตุลาการที่มี
อำนาจทั้งการพิจารณาและพิพากษาคดีมาดังในปัจจุบัน และการสร้างโรงเรียนกฎหมายเพื่อผลิต
นักกฎหมายที่สามารถใช้กฎหมายในระบบใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (จรัญ ไขษณานันท์ 2547,
หน้า 352, 366) โดยมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นผู้ดูแล

อีกทั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการประกาศกฎหมาย
ที่ใช้ให้ประชาชนทั่วไปทราบ โดยประกาศลงในราชกิจจานุเบกษาดังประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรม
ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีเหตุผลในการตั้งกระทรวงยุติธรรมว่า

ด้วยเหตุเพราะมีคดีความคั่งค้างตามกระทรวงโรงเรียนเป็นจำนวนมาก เนื่องจากการพิจารณาคดีได้ส่งไปยังกระทรวงต่าง ๆ อีกทั้งผู้ที่ทำหน้าที่ก็อยู่ต่างที่กัน การพิจารณาก็อ่านแต่เอกสาร จึงเป็นช่องว่างให้เกิดความไม่ยุติธรรมได้ ส่งผลทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนเพราะต้องรอคดีความต่าง ๆ เป็นเวลานาน การแบ่งศาล โดยแบ่งเป็นศาลอุทธรณ์คดีหลวง ศาลอุทธรณ์คดีราษฎร์ ศาลพระราชอาญา ศาลแพ่งเกษม ศาลแพ่งกลาง ศาลสรรพากร และศาลต่างประเทศ พร้อมทั้งพิทักษ์ค่าธรรมเนียมศาลเรื่องฟ้อง ประกัน สืบ ตัดสิน ทูเลา ยอม คัดสำนวน ว่ามีค่าธรรมเนียมศาลเท่าใด ดังประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรมในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 9 แผ่นที่ 2 วันที่ 10 เมษายน รตนโกสินทร์ศก²⁵ 111 หน้า 9-12 ดังนี้

“มีพระบรมราชโองการ มานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าทุกวันนี้คดีของราษฎรซึ่งเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน อยู่ตามโรงเรียนต่าง ๆ ทั้งปวงนั้นมีมากขึ้นทุกวัน เพราะอาไศรย์ราษฎรพลเมือง มีการค้าขายเกี่ยวข้องพัวพันถึงกันมากขึ้น ประการหนึ่งศาลที่จะพิจารณาคดีของราษฎรนั้นก็แยกย้ายอยู่หลายกระทรวง ทั้งผู้พิจารณาและผู้พิพากษาก็อยู่ในที่ต่างกัน ผู้พิพากษาจะบังคับความชี้ขาดปรับสัดตัดสิน ก็อาไศรย์แต่ในถ้อยคำสำนวนที่ในกระดาศสมุด ไม่ได้เห็นด้วยจักชุกในการพิจารณาเลย จึงเปนของอุบายทางทุจริตของตระลาการแลคู่ความ แม้แต่อย่างต่ำก็เป็นทางที่จะชักประวิง ให้ความช้าไปได้ต่าง ๆ คดีของราษฎรจึงได้คั่งค้างทับถมอยู่ตามกระทรวงโรงเรียนนั้น ๆ มากขึ้นทุกที กว่าจะแล้วได้แต่ละเรื่องก็ช้านาน ได้ความลำบากในเรื่องนี้เป็นอันมากได้ทรงพระราชดำริห์ จะแก้ไขเหตุการณ์เหล่านี้ให้เรียบร้อยดีขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์แก่อาณาประชาราษฎร ท้าวพระราชอาณาจักรจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นได้บังคับบัญชา คดีความทั้งปวงตามที่กล่าวต่อไปนี้

ข้อ 1 กระทรวงยุติธรรมนี้ มีเสนาบดีเป็นประธาน เพื่อจะได้บังคับแลแก้ไขการขัดข้องในคดี แลรับผิดรับชอบให้การพิพากษาแลพิจารณาเปนไปโดยสะดวก แลเปนยุติธรรม มีหน้าที่แผนกหนึ่ง ต่างหากจากการพิพากษาแลพิจารณาคดีนั้น และมีเจ้าพนักงานสำหรับกระทรวงตามสมควร

ข้อ 2 สรรพคดีทั้งปวงได้พิจารณาอยู่ในกระทรวงต่าง ๆ คือ ศาลนครบาล 1 ศาลแพ่งเกษม 1 ศาลแพ่งกลาง 1 ศาลกรมวัง 1 ศาลอาญานอก 1 ศาลอุทธรณ์กรมมหาดไทย 1 ศาลกรมนา 1 ศาลกรมท่ากลาง 1 ศาลกรมท่าซ้าย 1 ศาลกรมท่าขวา 1 ศาลต่างประเทศ 1 ศาลราชตระกูล 1 ศาลมรฎก 1 ศาลสรรพากร 1 ศาลธรรมการ 1 รวมทั้งศาลฎีกาด้วย เปน 6 ศาล กับศาลฝ่ายพระราชวังบวรที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ได้พิจารณาคดีทั้งปวง แลที่ขึ้นอยู่แก่อธิบดีกรมต่าง ๆ

นั้น ให้ยกคดีเหล่านี้ กับผู้พิจารณาตระลาการในกระทรวงศาลทั้งปวง มารวมยังศาลสถิตยุติธรรม ที่ตั้งขึ้นเป็นกระทรวงใหญ่ ได้บังคับบัญชาคดีทั้งปวงเป็นแห่งเดียวกัน

ข้อ 3 ศาลทั้งปวงที่ได้พิจารณาคดี มาแต่เดิมนั้น มากกว่าที่สมควรแก่กาลปัจจุบันนี้ไป ให้แบ่งตัดศาลเหล่านี้เสียบ้าง รวมกันบ้าง ให้คงมีเป็นศาลใหญ่อยู่แต่ 7 ศาล คือ ยกศาลฎีกา เรียกเป็นศาลอุทธรณ์คดีหลวง 2 ศาลอุทธรณ์มหาดไทยเป็น ศาลอุทธรณ์คดีราษฎร 1 ศาลนครบาล กับศาลอาญานอก รวมกันเรียกว่าศาลพระราชอาญา 1 ศาลแพ่งเกษม ศาลกรมวัง ศาลกรมนา รวมกันเรียกว่า ศาลแพ่งเกษม 1 ศาลแพ่งกลาง ศาลกรมท่ากลาง ศาลกรมท่าซ้าย ศาลกรมท่าขวา ศาลธรรมการ ศาลราชตระกูล รวมกันเรียกว่าศาลแพ่งกลาง 1 ศาลสรรพากร ศาลมรฎก รวมกัน เรียกว่าศาลสรรพากร ศาลต่างประเทศคงตามเดิม 1 รวมเป็น 7 ศาลเท่านี้

ข้อ 4 จะโปรดเกล้าฯ ให้มีอธิบดีสำหรับผู้พิพากษาบังคับบัญชา ในการพิจารณาคดีใน ศาลนั้น ๆ เฉพาะศาล และมีผู้พิจารณาสำหรับศาลโดยระเบียบมาก แลน้อยตามสมควร ส่วนคดี เก่าที่ก้าวถ่ายไขว้กระทรวงกัน (เป็นต้นว่าความในศาลธรรมการ ที่เป็นนครบาล) นั้น ก็ให้จัดยก ไปว่าตามศาลที่เป็นเจ้านาที่ในศาลนั้น ๆ ให้เรียบร้อยตามรูปความ

ข้อ 5 ราษฎรที่มีอัธยาศัยทุกวันนี้ บางคนก็ไปฟ้องศาลหลวง บางคนก็ทำเรื่องรាយยื่น ต่ออธิบดี เจ้ากระทรวงต่าง ๆ เป็นการยุ่งก้าวถ่าย มีเหตุที่แยงกระทรวงกัน เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมรับฟ้องแลเรื่องราวทั้งปวงของราษฎรที่จะเกิดขึ้นใหม่ ให้ผู้ประทับฟ้อง ประทับไปยังศาลทั้ง 7 นั้น ให้ถูกต้องด้วยพระธรรมนูญแลตาม

รูปความที่เป็นแพ่ง ฤ็อาญามีให้ประทับตามความเป็นพิเศษแห่งบุคคล ดังเป็นมา แล้วแต่เดิม แลห้ามมิให้ราษฎรที่มีอัธยาศัย ไปทำเรื่องรាយยื่นอธิบดีเจ้ากระทรวงแลกรมอื่น ๆ เว้นไว้แต่เรื่องรวายร้องทุกข์ฤ็ร้องกล่าวด้วยเรื่องในกระทรวงนั้น ๆ

ข้อ 6 เมื่อยกศาลฎีกาไปเป็นศาลอุทธรณ์ คดีหลวงในกระทรวงยุติธรรม สำหรับ พิจารณาความอุทธรณ์คำพิพากษาคัดสินของศาลตํานั้นแล้ว ให้ยกฎีกาทั้งปวงที่ยังค้างอยู่ ไป พิจารณาทั้งสิ้นด้วย ความที่จะเป็นฎีกาต่อไปนั้น ให้ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้แต่ในการ กล่าวโทษ คำพิพากษาศาลอุทธรณ์คดีหลวงและศาลอุทธรณ์คดีราษฎรแลกล่าวโทษเสนาบตี เจ้ากระทรวงทั้งปวง ฤ็ในข้อความร้องทุกข์ ที่ไม่เกี่ยวในเรื่องเป็นความฎีกาชนิดนี้เป็นอย่างสูงสุด ที่ควรจะได้รับพระบรมราชวินิจฉัยในคดีนั้น ถ้ามีเหตุจะต้องพิพากษาพิจารณาไต่สวนต่อไป จะได้ โปรดเกล้าฯ ทรงตั้งองคมนตรีเป็นครั้งเป็นคราว ให้ชำระไต่สวนฤ็เรียงความเห็นทูลเกล้าฯ ถวาย เป็นกรพิเศษฤ็จะโปรดเกล้าฯ ให้ที่ประชุมเสนาบตีพิฤ็ษาคัดสินความอื่นนอกจากนี้ ห้ามมิให้ ราษฎรทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย

ข้อ 7 วิธีการเก็บค่าธรรมเนียมแลค่า 10 ลดความซึ่งใช้อยู่ในโรงศาลทั้งปวง มาแต่ก่อนนั้นให้เลิกเสีย ให้คงอยู่แต่ 10 ลด ความมรฎกนอกนั้นให้เก็บตามอัตราที่ได้ตั้งพิกัดไว้ใหม่ในตารางดังนี้

ชื่อค่าธรรมเนียม	ศาลหัวเมืองทั้งปวง	ศาลกองตระเวน	ศาลในกระทรวงยุติธรรมแลศาลข้าหลวง	ศาลอุธรณ์ในกระทรวงยุติธรรม	ศาลฎีกา
ฟ้อง	4 บาท	4 บาท	100 ละ 212 ตามรูปความ	100 ละ 4 ตามรูปความ	100 ละ 6 ตามรูปความ
ประกัน	2 บาท	2 บาท	2 บาท	2 บาท	4 บาท
สืบ	6 บาท	6 บาท	6 บาท	6 บาท	6 บาท
ตัดสิน	8 บาท	8 บาท	20 บาท	40 บาท	80 บาท
ทูลถามีคำ	4 บาท	4 บาท	4 บาท	4 บาท	4 บาท
ยอม	6 บาท	6 บาท	10 บาท	20 บาท	-----
คัดสำนวน	4 บาท	4 บาท	4 บาท	4 บาท	4 บาท

ข้อ 8 ค่าธรรมเนียมความซึ่งฝ่ายโจททย์ฝ่ายจำเลยต้องเสียนั้น แต่ต่อไปให้ผู้แพ้ต้องเสียฝ่ายเดียว

ประกาศ มา ณ วันที่ 25 เดือนมีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก²⁵ 110 เปนวันที่ 8536 ในรัชกาลปัตยุบันนี้”

ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯให้ดำเนินงานร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ต่อจากที่ทำไว้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ พ.ศ. 2466 ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมร่างกฎหมายขึ้น นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงสร้างเมืองจำลอง คือ เมืองดุสิตธานี เพื่อเป็นการจำลองวิธีการปกครองด้วย

3. ช่วงที่สามของสมัยรัตนโกสินทร์

ช่วงที่สามนี้เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน ในช่วงนี้ยังคงมีการดำเนินด้านความยุติธรรมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีผลจากการเมืองการปกครองอยู่หลายครั้ง เห็นได้จากรัฐประหารหรือการปฏิวัติที่มีการออกกฎหมายโดยกลุ่มคน ซึ่งกฎหมายที่ออกมานั้นเป็นกฎหมายเฉพาะคราว นอกจากนี้ยังมีการออกกฎหมายให้ครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมมากขึ้น

และมีการแต่งตั้งคณะกรรมการร่างกฎหมายอย่างชัดเจน ในปัจจุบันกฎหมายมีจำนวนมากและเป็นกฎหมายที่ใช้เฉพาะเรื่องมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงโดยเปิดกว้างขึ้น และมีเหตุการณ์เกิดขึ้นใหม่อยู่เสมอ

จากหลักฐานการใช้กฎหมายที่ปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์สามารถแบ่งการพิจารณาคดีออกเป็นองค์ประกอบการพิจารณาคดีและวิธีการพิจารณาคดีโดยสอดคล้องกับลักษณะของสังคมและกฎหมายที่มีอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าว

1. องค์ประกอบการพิจารณาคดีสมัยรัตนโกสินทร์

องค์ประกอบการพิจารณาคดีในช่วงแรกตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีองค์ประกอบการพิจารณาคดียังคงเหมือนกับในสมัยอยุธยา ซึ่งประกอบด้วยลูกขุน ตระลาการ ผู้พิพากษา ผู้ปรับ และมีการสืบพยานทั้งฝ่ายโจทก์และฝ่ายจำเลย พระมหากษัตริย์ยังคงพิจารณาคดี กล่าวคือ มีคดีที่พระมหากษัตริย์ทรงวินิจฉัยเองเพราะประชาชนยังมีโอกาสถวายฎีกาได้ โดยเฉพาะบางกรณีเท่านั้น ส่วนคดีอื่น ๆ พระองค์ทรงมอบหมายให้ตุลาการและลูกขุนในศาลต่าง ๆ เป็นผู้พิจารณาคดี แต่ช่วงหลังมีการปรับมีผู้พิพากษา ตระลาการ อัยการ ทนาย แล้วก็ยังมีการสอบถามคู่ความเหมือนเดิม

2. วิธีการพิจารณาคดีสมัยรัตนโกสินทร์

วิธีการพิจารณาคดีมีความชัดเจนตามผู้ที่ทำหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาคดีมีการแบ่งหน้าที่ความชัดเจนว่าฝ่ายใดเป็นฝ่ายโจทก์ และฝ่ายใดเป็นฝ่ายจำเลย มีทนายความและศาลที่พิจารณาคดี โดยในช่วงแรกยังคงเหมือนกับในสมัยอยุธยา ดังที่กฤษฎา บุญยสมิต (2554, หน้า 129) ได้สรุปขั้นตอนกระบวนการพิจารณาและอำนาจหน้าที่ของบุคคลที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดีความตั้งแต่สมัยอยุธยามาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนที่จะมีการปฏิรูปกฎหมายและขั้นตอนการฟ้องและพิจารณาคดี ดังนี้

1. โจทก์ ได้แก่ ผู้มีสิทธิฟ้องคดีตามกฎหมายซึ่งมีหลายกรณีทั้งดำเนินคดีเองและดำเนินคดีแทนกันประสงค์จะฟ้องความต้องไปร้องต่อเจ้าศาล
2. เจ้าศาลจัดถ้อยคำเป็นหนังสือมอบให้พนักงานประทับฟ้อง
3. พนักงานประทับฟ้องนำฟ้องปรึกษาลูกขุน ณ ศาลหลวงเพื่อตรวจและรับรองว่าฟ้องที่ถูกต้องและเป็นศาลกระทรวงใดพิจารณาคดีดังกล่าว
4. ส่งฟ้องกับตัวโจทก์ไปศาลกระทรวงนั้น

5. ตระลาการศาลนั้นหมายเรียกจำเลยมาถามคำให้การแล้วส่งคำฟ้องและคำให้การไปปรึกษาลูกขุนให้ชี้สองสถาน
 6. ลูกขุนตรวจคำฟ้องและคำให้การแล้วชี้สองสถานคือว่าข้อใดที่คู่ความรับกัน ข้อใดคู่ความยังโต้แย้งกันที่ต้องสืบพยานเพื่อพิสูจน์ ส่งให้ตระลาการสืบพยานตามคำลูกขุน
 7. ตระลาการสืบพยานเสร็จแล้วชี้ขาดข้อเท็จจริง แล้วส่งสำนวนไปยังลูกขุน
 8. ลูกขุนพิจารณาสำนวนอธิบายความผิดชี้ข้อกฎหมายและชี้ว่าฝ่ายใดชนะคดี หรือแพ้คดีเพราะเหตุใด
 9. ตระลาการนำคำชี้ขาดของลูกขุนไปส่งยังผู้รับเพื่อวางโทษตามที่กฎหมายกำหนด ถ้าเป็นคดีหัวเมืองเป็นหน้าที่ของแพ่ง
 10. ผู้รับ หรือแพ่ง วางโทษตามกฎหมายให้เหมาะกับคดีนั้น แล้วส่งให้ตระลาการไปบังคับให้เป็นไปตามคำตัดสิน
 11. คู่ความไม่พอใจการพิจารณาของตระลาการทำการฟ้องคดีอาญาหรือคดีอุทธรณ์ตระลาการ หรือถวายฎีกาต่อพระเจ้าอยู่หัวต่อไป
- ส่วนจารุณี สุวนรตากรณ์ (2545, หน้า 23) ได้อธิบายถึงการพิจารณาคดีก่อนการปฏิรูประบบศาลในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยทำเป็นแผนภูมิโดยสังเขป ดังนี้

ภาพที่ 3-1 การพิจารณาคดีก่อนการปฏิรูประบบศาลในสมัยรัชกาลที่ 5

ต่อมาเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองจนถึงปัจจุบัน ระบบศาลไทยมีการแบ่งหน้าที่กันชัดเจน กล่าวคือ ศาลยุติธรรม มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีโดยมีผู้พิพากษาทำหน้าที่ตัดสินคดีความ ศาลยุติธรรมมี 3 ชั้น คือ ศาลชั้นต้น ศาลอุทธรณ์ และศาลฎีกา แล้วประกอบด้วย ศาลแพ่งศาลอาญา ศาลจังหวัด ศาลแขวง ศาลแรงงาน ศาลภาษี ศาลเด็กและเยาวชน เป็นต้น มีศาลปกครองเป็นศาลที่มีอำนาจหน้าที่ในการพิจารณาพิพากษาคดีในทางปกครอง ข้อพิพาทระหว่างหน่วยงานราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชน ศาลปกครองมี 2 ชั้น คือ ศาลปกครองชั้นต้น และศาลปกครองสูงสุด ศาลทหารเป็นศาลที่มีอำนาจหน้าที่ในการพิจารณาพิพากษาคดีที่ทหารกองประจำการกระทำผิด ตามกฎหมายพระธรรมนูญศาลทหาร

ขั้นตอนการพิจารณาคดีเริ่มต้นเมื่อผู้ที่มีกรณีหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเรื่อง ซึ่งอาจจะให้ทนายเป็นผู้ดำเนินการแทนก็ได้ เรื่องจะเข้ามาสู่ศาลเพื่อพิจารณาคดีโดยมีตุลาการและอัยการ ส่วนบทลงโทษในสมัยนี้ช่วงแรกยังคงมีบทลงโทษเหมือนกันกับในสมัยอยุธยาที่มีบทลงโทษที่รุนแรง แต่ช่วงหลังมีการปรับเปลี่ยนบทลงโทษเพื่อให้สอดคล้องกับกฎหมายที่รับอิทธิพลจากประเทศตะวันตกมา แสดงว่าเป็นอารยะ และสอดคล้องกับหลักมนุษยธรรม โทษสูงสุด คือ ประหารชีวิต ส่วนบทลงโทษอื่น ๆ มีจำคุก ปรับ ยึดทรัพย์ แล้วแต่กรณีและความผิดที่ได้กระทำ ปัจจุบันเพื่อเป็นการลดจำนวนคดีความที่มีเพิ่มขึ้น จึงมีการไกล่เกลี่ยประนีประนอมยอมความกัน หรือประนอมข้อพิพาทในเบื้องต้นก่อน ซึ่งผู้พิพากษาจะเป็นผู้พิจารณาว่าคดีใดควรไกล่เกลี่ย

จากวิธีการพิจารณาคดีตามที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการวิธีการพิจารณาคดีตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการปรับปรุงกฎหมาย กล่าวได้ว่าในสมัยสุโขทัยผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีหรืออยู่ในกระบวนการพิจารณาคดี คือ พระมหากษัตริย์ และลูกขุน โดยการพิจารณาจากเรื่องราวร้องทุกข์ของประชาชน ซึ่งมีหลักฐานที่แสดงถึงกฎหมายคือ จารึกในศิลาจารึกหลักที่ 1 และจารึกกฎหมายลักษณะโจร ส่วนในสมัยอยุธยาผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีหรืออยู่ในกระบวนการพิจารณาคดี คือ ตระลาการ ผู้พิพากษา ลูกขุน ผู้รับพระท่ามระง โดยการพิจารณาจากการสอบสวน รวบรวมพยานหลักฐาน ส่งสำนวนให้ผู้พิพากษาเพื่อสืบพยาน ซึ่งมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าในสมัยของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ที่ปกครองในสมัยอยุธยาได้มีการออกกฎหมายให้มีผลบังคับใช้ ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น นอกจากนี้กฎหมายที่มีผลบังคับใช้ยังแผ่กระจายให้ประชาชนเกรงกลัวต่อการทำความผิดและให้ประพฤติปฏิบัติชอบ ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงต้นทั้งผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีหรืออยู่ในกระบวนการพิจารณาคดีวิธีการพิจารณา และกฎหมายที่ใช้ ยังคงเหมือนกับในสมัยอยุธยา สำหรับช่วงปลายที่เริ่มรับ

อิทธิพลทางความคิดมาจากตะวันตกได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการพิจารณาคดี โดยผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีหรืออยู่ในกระบวนการพิจารณาคดี คือ ผู้พิพากษา และอัยการ โดยมีวิธีการสอบสวนและสืบพยาน ด้านกฎหมายที่ใช้ มีประมวลกฎหมายและกฎหมายที่มีลักษณะเฉพาะขึ้นอยู่กับว่าเป็นคดีแบบใด

ผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาตัดสินคดีความแต่ละสมัยต่างกันไป กล่าวคือ เดิมทีพระมหากษัตริย์มีบทบาทในการพิจารณาตัดสินคดีความ ต่อมาเปลี่ยนเป็นผู้พิพากษาที่เปรียบประหนึ่งตัวแทนของผู้ปกครองทำหน้าที่เป็นผู้รับผิดชอบพิจารณาตัดสินคดีความแทน แต่ก็ยังมีการถวายฎีกาซึ่งพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้วินิจฉัยคดีความด้วยพระองค์เอง ส่วนผู้ที่นำเรื่องมาร้องทุกข์หรือฟ้องร้อง เดิมไม่มีการระบุชัดเจนว่าเป็นใคร เพียงแต่บอกว่าเป็นประชาชนทั่วไป ต่อมามีการระบุว่าฝ่ายโจทก์หรือฝ่ายจำเลย และมีผู้ที่เป็นตัวแทนในการดำเนินคดีความ คือ ทนายความ ด้านการวิธีการพิจารณาคดีมีการสอบถามพยานบุคคล

อย่างไรก็ตามวิธีการนำกฎหมายมาใช้ในสังคมยังถูกแฝงและแทรกแนวคิดของผู้ปกครองหรือมีนัยยะให้ประชาชนหรือผู้ได้ปกครองประพฤติปฏิบัติชอบ อีกทั้งเป็นการควบคุมประชาชนไปในตัว โดยผ่านวรรณคดี เช่น ไตรภูมิพระร่วง ลิลิตโองการแช่งน้ำ รามเกียรติ์ เป็นต้น วรรณคดีไม่ได้เป็นตัวบ่งชี้หรือเป็นเครื่องแสดงว่าส่วนใดเป็นข้อบังคับทางกฎหมาย เพียงแต่ผู้แต่งต้องการสอดแทรกแนวคิดของตนไว้ในตัวอักษร เมื่อใดที่วรรณคดีนั้นได้เผยแพร่และมีการเล่าต่อ ๆ กันไป เมื่อนั้นแนวคิด คติ และความเชื่อจะถูกถ่ายทอดและแทรกซึมไปกับผู้อ่านด้วย ผู้อ่านซึ่งก็คือบุคคลที่เป็นขุนนางทั้งหลายหรือประชาชนจะเกิดการตระหนักถึงเรื่องที่ได้อ่านได้ยักเป็นได้

ในสมัยสุโขทัยจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังไม่มี การแบ่งประเภทกฎหมายที่ชัดเจน แม้ว่าช่วงในสมัยอยุธยาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์จะมีการแบ่งคดีความเป็นคดีความแพ่งหรือคดีความอาญาก็ตาม แต่คดีความทั้งสองก็ไม่ได้มีลักษณะที่เข้าใจดังในปัจจุบัน ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ได้มีการปรับเปลี่ยนและปฏิรูปกฎหมายจึงได้มีการแบ่งประเภทกฎหมาย เช่น กฎหมายอาญา กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กฎหมายระหว่างประเทศ กฎหมายปกครอง และมีลำดับศักดิ์กฎหมายที่ชัดเจน ได้แก่ รัฐธรรมนูญ รองลงมา คือ พระราชบัญญัติและประมวลกฎหมาย พระราชกำหนด ประกาศ พระบรมราชโองการ พระราชกฤษฎีกา กฎกระทรวง และกฎและประกาศอื่นที่ออกโดยองค์ประกอบส่วนท้องถิ่นตามลำดับ ในปัจจุบันมีการตีความกฎหมายกว้างขึ้น เพราะเรื่องที่เกิดขึ้นมีความซับซ้อนและหลากหลาย การเขียนข้อบังคับในกฎหมายอาจจะทำให้ไม่ครอบคลุมในบางประเด็น ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่ข้อความในกฎหมายมีความชัดเจนว่าเป็นเรื่องใด โดยไม่ต้องอาศัยการตีความเหมือนปัจจุบัน

ไม่ว่าสังคมจะเปลี่ยนเป็นยุคสมัยใดก็ตาม วิธีการพิจารณาคดีความหรือตัดสินความยังมีความคล้ายคลึงกันอยู่ ต่างกันเพียงกฎหมายที่เป็นตัวบทบังคับใช้เท่านั้น อีกส่วนหนึ่งที่ไม่ต่างก็คือ ผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีตัดสินความทั้งหลาย ต้องยังคงยึดมั่นในหลักความเป็นธรรมของทั้งสองฝ่าย ซึ่งเป็นจุดหมายของการปกครอง อีกทั้งต้องออกกฎหมายเฉพาะเรื่อง แต่ก็ต้องสอดคล้องกับหลักธรรม ไม่เปลี่ยนไปเปลี่ยนมาเพื่อจะเข้าข้างใคร กฎหมายจึงไม่ลำเอียงถ้ายึดธรรมเป็นหลัก แต่ถ้ากฎหมายนั้นเป็นไปตามความรู้สึกของผู้ออกกฎหมาย กฎหมายก็มักเป็นไปตามความพอใจหรือผลประโยชน์ของผู้ออกกฎหมาย... แต่ถ้ากฎหมายออกตามธรรมแล้ว ธรรมจะช่วยเหลือควบคุมไม่ให้กฎหมายเปลี่ยนไปตามอำนาจและผลประโยชน์ได้มาก และกฎหมายก็จะเป็นหลักอีกอย่างหนึ่งที่คนฝ่ายต่าง ๆ ใช้ตรวจสอบความถูกต้องชอบธรรมของกันและกัน ความสมดุลทางอำนาจก็จะเกิดขึ้นได้ (ปรีชา ช่างขวัญยืน, 2557, หน้า 122-123) ส่วนการเปลี่ยนแปลงกฎหมายสมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบันเห็นได้ว่ากฎหมายคือคำสั่งของรัฐเมื่อไม่ปฏิบัติตามต้องได้รับโทษ ทำให้ความคิดเรื่องความยุติธรรมในสมัยกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาที่ยังฝากไว้กับความยึดมั่นตัวบุคคลหรือผู้นำเปลี่ยนมาเป็นระบบกฎหมาย กระบวนการยุติธรรม และรัฐแทน (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2556, หน้า 107) จึงกล่าวได้ว่าเมื่อสังคมมีการขยายตัวไม่ว่าจะเป็นยุคใดสมัยใด กฎหมายก็มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องและสอดคล้องกับสังคม ณ เวลานั้นด้วย เพื่อให้มีเนื้อหาครอบคลุมกับสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคม

บทที่ 4

สาระสำคัญของความในตำรากฎหมายหลักไชย

ในบทนี้จะกล่าวถึงสาระที่เป็นเนื้อหาหลักของตำรากฎหมายหลักไชยทั้ง 11 ฉบับ ในบทที่ 4 ผู้วิจัยได้แบ่งสาระสำคัญของความในตำรากฎหมายหลักไชยออกเป็นเนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับคติความที่ปรากฏในตำรากฎหมายหลักไชย รูปแบบและวิธีการพิจารณาคติความ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เนื้อหาสาระสำคัญที่เกี่ยวกับคติความในตำรากฎหมายหลักไชย

เนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับคติความที่ปรากฏในตำรากฎหมายหลักไชยทั้ง 11 ฉบับ พบว่าเนื้อหาที่ปรากฏส่วนใหญ่เป็นเรื่องตัวอย่างการพิจารณาคติความต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งคติความที่เป็นเนื้อหาสาระสำคัญโดยเรียงลำดับเรื่องที่ปรากฏมากที่สุดไปถึงน้อยที่สุดตามลำดับสามารถแบ่งได้ดังนี้

1. คติความเกี่ยวกับการลักทรัพย์

คติความเกี่ยวกับการลักทรัพย์ เป็นเรื่องที่น่าสังของของผู้อื่นมาเป็นของตนเอง โดยเจตนาหรือมีความตั้งใจที่จะกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อจะได้ครอบครองของผู้อื่น คติที่เกี่ยวกับการลักทรัพย์ที่ปรากฏในตำรากฎหมายหลักไชย มีเรื่องดังนี้

เรื่องที่ 1 ฝากแหวนหนัก 1 บาทไว้ในห่อขนมจีนก่อนลงอาบน้ำกับช่างเลื่อย แล้วทองหายไป พระเจ้าอยู่หัวนำช่างเลื่อยมาแยกถาม ช่างเลื่อยให้การไม่ตรงกัน ช่างเลื่อยจึงต้องให้ทอง

เรื่องที่ 2 ชายคนหนึ่งมาขอดูแหวนแล้วนำแหวนไปไม่คืน ไม่มีพยานเห็นเหตุการณ์ จึงมีการสืบพยาน ญาติหรือเสมียนได้ให้ชายที่เอาแหวนไปพาไปที่บ้าน ภรรยาชายผู้นั้นถามว่าไปไหนมาจึงได้แหวน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงรู้ว่าแหวนเป็นของผู้อื่น

เรื่องที่ 3 กู้เงิน 1 ชั่ง แล้ววานให้ผู้อื่นไปวางเป็นต้นในสภารมธรรม เงินนั้นหายไปจึงเรียกพยานมาแยกกันถาม พยานให้การไม่ตรงกัน จึงเรียกเอาเงินคืนแก่เจ้าเงิน

เรื่องที่ 4 ชายคนหนึ่งพายเรือมาจอดเพื่อหาพิน ส่วนชายอีกคนถือพายมาลงเรือแล้วพายไป จึงร้องให้คนช่วยจับ พิสูจน์ว่าเป็นเรือของผู้ใดโดยกรรมการผ่าเรือออกเป็นสองซีก แล้วให้พายไปบ้านคนละซีกเรื่องที่ 5 เรือใส่ประแจ (กุญแจ) ไว้ แล้วถูกลัก เสาะหากก็ไม่พบ จนมาพบที่ชายผู้หนึ่ง นำไปลดกระทงปลงแคมเรือแล้วชายคนหนึ่งเข้าเรือนคนอื่น แต่เจ้าของบ้านจับได้และมีคนเห็น แต่ชายผู้นั้นไม่รับจึงพิสูจน์

เรื่องที่ 6 ขโมยของบ้านผู้อื่น ชายเจ้าทรัพย์เป็นฝ่ายแพ้จึงต้องพิสูจน์ใหม่อีกครั้ง ซึ่งผลปรากฏว่าผู้ร้ายจึงเป็นฝ่ายแพ้เพราะคำให้การไม่ชัดเจนว่าไปขโมยของ(สิ่งของ)แต่หาว่าขึ้นบ้าน (สิ่งของ) ดังนั้นเมื่อหาว่าขึ้นบ้านจึงแล้วไม่รับ

เรื่องที่ 7 ชายคนหนึ่งขึ้นเรือนผู้อื่นซึ่งเจ้าของเรือนไม่อยู่ ของในเรือนหาย

เรื่องที่ 8 โคผูกไว้ให้กินหญ้า มีชายเดินมาโคที่ผูกไว้จึงขาดแล้วโคนั้นหายไป

เรื่องที่ 9 โคกินอยู่กับฝูงแล้วมีคนมาลักเอาไป เสาะหาที่ใดก็ไม่พบ จนมาพบว่าที่โรงของชายผู้หนึ่ง

เรื่องที่ 10 ผู้ร้ายคุมพวกมา 10 คน มาไล่เอาโคของผู้อื่นที่อยู่ในทุ่งไป ชายเจ้าของโคและชาวบ้านช่วยกันติดตามผู้ร้ายจนถึงโคแล้ววิ่งหนีไป แต่กลับมาจับชายเจ้าของโคซึ่งไม่ได้เป็นผู้ร้าย

เรื่องที่ 11 ผ้าของชายผู้หนึ่งตก มีคนเดินตามมาข้างหลัง เก็บผ้าไป เมื่อถามชายคนนั้น ชายคนนั้นไม่รับ แต่ชายเจ้าของผ้าเห็นว่าชายผู้นั้นนำผ้าของตนมาใช้หม

เรื่องที่ 12 ชายคนหนึ่งมาลักส้มปลาในน้ำของผู้อื่น

เรื่องที่ 13 ชายคนหนึ่งถือเคียวมาเกี่ยวข้าวในนาของผู้อื่น

จากคดีความข้างต้นทั้ง 13 เรื่องแสดงให้เห็นว่าการลักทรัพย์ที่มีในตำรากฎหมายหลักไชย มีสิ่งของประเภทเครื่องประดับ คือ แหวน สิ่งมีชีวิตประเภทสัตว์เลี้ยง คือ โค ทรัพย์สินที่ใช้เพื่อเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน คือ เงิน พาหนะที่ใช้ในการเดินทาง คือ เรือ ของใช้ คือ ผ้าหม อุปกรณ์จับสัตว์น้ำ คือ สุ่ม อาหารหรือของกิน คือ ข้าว ทรัพย์ที่ลักหรือขโมยเอาไปเป็นของตนเองนี้เป็นทรัพย์ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตหรือที่ใช้ในชีวิตประจำวัน

ส่วนสถานที่ที่ลักทรัพย์หรือที่เกิดเหตุ ได้แก่ บ้านเรือน ที่นา ซึ่งเป็นที่ส่วนบุคคล สถานที่สาธารณะ ได้แก่ ในน้ำ และทางเดิน

เรื่องแต่ละเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการลักทรัพย์มีรายละเอียดไม่เหมือนกัน บางเรื่องมีรายละเอียดของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น บางเรื่องกล่าวเพียงว่าเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้นเท่านั้นเรื่องจึงค่อนข้างสั้น ในเรื่องข้างต้นผู้พิพากษาคดี น่าจะใช้กฎหมายตราสามดวงเรื่อง พระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จ ในมาตรา 61 มาตรา 62 มาตรา 65 มาตรา 68 และมาตรา 136 ให้สอดคล้องและสัมพันธ์กับเรื่องนั้น ๆ ดังนี้

ในที่นี้ผู้พิพากษาคดี อาจหมายรวมถึง ผู้พิพากษา สุภาภระลาการ หรือบุคคลอื่นที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการพิพากษาคดีความนั้น ๆ

“61 หนึ่งผู้ใดต่อทุกข์ท่านว่าเหมือนทุกข์แห่งตน ทาษท่านเหมือนทาษแห่งตน แลเกาะกุมเอาทาษท่านไว้ ให้ใหม่ตามต่อท่านนั้น

62 ผู้ใดกล่าวแก่ท่านว่าลักทุกข์ แลมาจับเอาเย่าเรือนท่านแลทุกข์เข้าของไปด้วย ให้ใหม่ตามกล่าวแก่ท่านนั้น ถ้าแลทุกข์เข้าคนมิได้อยู่ แลว่าอยู่แก่ท่าน ให้ใหม่ตามกล่าวแก่ท่านนั้น ถ้าแลทุกข์เข้าคนเขาอยู่ด้วย แลว่ามีได้อยู่ด้วยตัว ให้ใหม่ทวิคุณ

หนึ่งทุกข์ของท่านอยู่แก่ตัวนั้นมากแลบอกว่ำน้อย ถ้าพิจารณาเป็นสัจ ให้ใช้ทุกข์แก่ท่านจงถ้วน แลระวางอำพรางให้ใหม่ทวิคุณ ถ้าทุกข์อยู่แก่ท่านน้อยกว่ามาก ให้ใหม่ลดลงเอากิ่ง หนึ่งทุกข์เข้าคนได้ฝากแก่ท่านแลขึ้นชื่อว่าฝากแก่ท่าน ว่าแต่เท่าใด ให้ควรใหม่แต่เท่านั้น หนึ่งท่านมิได้บลบาลว่าจะให้ทุกข์ ๆ เท่าใด ให้ใหม่ตามว่านั้น หนึ่งบลบาลว่าจะให้ทุกข์แก่ท่านแลกลับว่ามีได้บล ให้ใหม่ทวิคุณ

65 มาตราหนึ่ง ท่านฝากผ้าผ่อนเงินทองแก้วแหวนเพชรพรรณไว้ ถ้าเจ้าของจะเอา ให้คืนให้อย่าได้ประบัดสินท่าน ถ้าผู้รับฝากนั้นเอาไปนุ่งห่มขาดเศร้าหมองก็ดี แลแหวนเอาไปถือเบาดราซ่งไปก็ดี ให้ใช้ของท่าน

หนึ่งผู้รับฝากนั้นเอาทุกข์อื่นมาประมาณเปลี่ยนให้แก่ท่าน ทุกข์ท่านใหญ่เอาทุกข์อันน้อยเปลี่ยนให้แก่ท่าน ของท่านก็ควรส่งให้แก่ท่าน แลทุกข์อันเปลี่ยนให้แก่ท่านนั้นก็ควรให้เสียแก่ท่านด้วย

68 มาตราหนึ่ง ผู้ใดฝากของไปให้แก่กันแลผู้รับเอาของฝากนั้นมีได้ไปถึงที่ท่านฝากไปนั้น แลทุกข์นั้นมีผู้ชิงเอาไปก็ดี โจรชิงเอาก็ดี เพลิงไหม้ก็ดี เรือล่มเสียก็ดี เมื่อพิจารณาเป็นสัจ บมิให้ผู้รับของฝากนั้นใช้ทุกข์นั้นเลย ถ้าผู้รับฝากหากอำพรางไว้ ควรให้ใหม่เท่าค่าทวิคุณ

136 มาตราหนึ่ง ผู้ใดมาหาสู้อย่างเย่าเรือนท่าน ไปมิได้บอกแก่ท่านเจ้าถิ่นถานบ้านเรือน ของท่านเจ้าเรือนหาย ท่านว่ามีพันตัวผู้มาหา ถ้าผู้ไปหานั้นสบาลตัวให้แลหาพิรุณีมิได้ บพึงใส่โทษแก่ผู้ไปมาหานั้นเลย ถ้าไม่ยอมสบาล ให้ใช้ของท่านจงเต็ม หนึ่งถ้าผู้มาหานั้นยังอยู่ เจ้าเรือนหาของว่าของหาย แลผู้มาหานั้นลุกขึ้นสลัดผ้า นุ่ง } ให้เจ้าเรือนดูในทันใดนั้น ท่านว่าอย่าพึงใส่โทษแก่ผู้มาหานั้นเลย” ห่ม }

ส่วนเรื่องที่ 13 ผู้พิจารณาคดีน่าจะใช้กฎหมายตราสามดวงเรื่อง พระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จ ในมาตรา 13 ดังข้อความ

“13 มาตราหนึ่ง เข้าจะใกล้ออกรวงทั้งห้อง แลเข้าออกรวงแล้ว มีผู้ลักเกี่ยวเอาไป ท่านให้ใหม่ฟอนละ 11000 ถ้าลักเข้าฟอนในนาเมื่อท่านเกี่ยวแล้ว ให้ใหม่ฟอนละ 22000 ถ้าลักเข้าฟอนในลาน ท่านลากไปลอมไว้ ให้ใหม่ฟอนละ 33000 ฟอนหนึ่งให้ใหม่เป็น 3 ฟอน ถ้าลักถึง

100 } ฟอนก็ดี ให้ใหม่แต่ 150 ฟอนลงมา แล้วเอาขึ้นขาหย่าง 3 วัน ให้ร้องว่าคนทั้งหลาย
1000 }

อย่าดูเยี่ยงข้า ๆ เป็นผู้ร้ายลักเข้า แล้วปลงลงทวนด้วยลวดหนังฟอนละทีจงทุกฟอน ถ้าลักมากขึ้น
ไปกว่า 1000 ฟอน ให้ตัดสิ้นสิ้นมือเสีย”

นอกจากพระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จแล้ว ผู้พิจารณาคดีน่าจะใช้กฎหมายตราสามดวง
เรื่อง พระไอยการลักษณะโจร มาตรา 18 ดังข้อความ

“18 มาตราหนึ่ง ผู้ร้ายลักทรัพย์สิ่งของสิ่งใดไป ถ้าเจ้าสินไหม้ได้ทำฎีกาตราสินขึ้นไว้แก่
เจ้ากรมแลแขวง ท่านว่าเจ้าสินเบาแก่ความเมือง ให้เอาสินซึ่งจับได้ตั้งใหม่”

2. คดีความเกี่ยวกับเรื่องขู้

คดีความเกี่ยวกับเรื่องขู้ เป็นคดีที่ฝ่ายชายไปสัมพันธ์หรือเกี่ยวพันทางร่างกายกับภรรยา
ผู้อื่น การแสดงกริยาต่าง ๆ ที่สื่อถึงเจตนาไม่เหมาะสมแก่ฝ่ายหญิง หรือหญิงที่มีสามีแล้วนอกใจ
สามีของตน มีเรื่องดังนี้

เรื่องที่ 1 นายเทษหาว่าหมื่นจงสรยุทธมาหาตนเองแต่พบภรรยาของตน ภรรยาบอกว่า
นายเทษไม่อยู่ หมื่นจงสรยุทธไม่ฟังขึ้นทับภรรยา ภรรยา นายเทษได้รับความอับอาย หมื่นจงสรยุทธ
กล่าวว่าตนเองมาพบนายเทษ ภรรยา นายเทษบอกว่าไม่อยู่ ตนจึงกลับเรือน เมื่อพิพากษาเห็นว่า
นายเทษฟ้องหมื่นจงสรยุทธเป็นการลับและนายเทษรับคำให้การของหมื่นจงสรยุทธซึ่งเป็น
ใจความหลายข้อ นายเทษจึงแพ้ และมีระวางโทษไปปรับ

เรื่องที่ 2 ชายชาวเรือเป็นเพื่อนกับชายชาวบ้าน ชายชาวเรือนั้นมาผัดเมียชายชาวบ้าน
ด้วยวิธีตอนกลางคืนจึงเอาไฟเผาเรือนชายชาวบ้าน ทำให้ชายชาวบ้านเข้าใจว่าภรรยาตนเองนั้น
ตายในกองไฟแล้ว จึงนิมนต์พระมาบังสุกุล ชายชาวเรือก็มาช่วยงาน แต่ที่จริงชายชาวเรือนำ
ภรรยาชายชาวบ้านไปฝากไว้กับตายายนานแล้ว โดยให้ผู้เฒ่าผู้แก่ไปสู้ออก ซึ่งมีพยานรู้เห็นและ
เข้าใจว่าเป็นหลานยายกับตา และปลุกหอยอยู่ด้วยกัน เมื่อถามพยานชายขู้ที่เป็นชายชาวเรือ
ยอมรับ

เรื่องที่ 3 ชายอื่นมาทำขู้กับภรรยาผู้อื่น ซึ่งสามีภรรยาคู่นี้ไม่ได้อยู่ด้วยกัน จึงว่าภรรยา
นอกใจสามีไม่ได้เพราะไม่ได้อยู่กับภรรยาแล้ว

เรื่องที่ 4 ชายสองคนเป็นเพื่อนกัน คนหนึ่งหาภรรยาไม่ได้ คนหนึ่งมีภรรยาแล้ว แต่
ผู้หญิงรักกันกับชายที่ยังไม่มีภรรยา ชายไม่มีภรรยาจะไปสู้ออกผู้หญิงซึ่งเขาเรียกทูน 1 ซัง สิ้นสอด
5 ตำลึง โดยจะกลับไปหาพ่อแม่และบอกว่าตนเองมีเมียแล้ว พ่อแม่จะให้เงินแต่งงานละ 1 ซัง ซึ่งจะ
ยืมภรรยาเพื่อนไป เมื่อได้เงินแล้วจะเอาภรรยาามาคืน เป็นการให้ภรรยาตัวเองเป็นภรรยาของผู้อื่น
ชายทั้งสองรับคำทั้งคู่ กระลาการพิจารณาว่าผู้หญิงคนนั้นนอกใจสามี

เรื่องที่ 5 ชายคนหนึ่งมีทรัพย์สินโคกระบือมาสู่ขอผู้หญิง และอยู่กินด้วยกัน ผู้หญิงนั้น ผู้หญิงนั้นวิวาทกับสามี และพาพี่น้องมาอยู่ด้วย แล้วคิดเอาทรัพย์สินไปเป็นของตัวเองและคิด นอกใจสามี นายบ้านนายเมืองรับคดีนี้ไว้จึงไปนำตัวผู้หญิงมาถาม ผู้หญิงนั้นไม่รับ

เรื่องที่ 6 ชายคนหนึ่งยกขันหมากมาสู่ขอผู้หญิงเป็นภรรยา และมีชายอีกคนซึ่งยังไม่มี ภรรยา แต่มาทำชู้กับภรรยาของผู้อื่น ชายชู้ไม่รับบอกว่ามีขันหมากไปสู่ขอ ผู้หญิงจะหว่านเป็น ภรรยาของชายผู้นั้นไม่ได้

เรื่องที่ 7 ชายคนหนึ่งมาหาชายอีกคนที่ทับหรือกระท่อม แล้วไม่พบ จึงขึ้นทับเมียชายผู้นี้

เรื่องที่ 8 ภรรยาของชายคนหนึ่งไปตลาด แล้วมีชายอื่นเอามือมายึดปากกระท่ายและ หยอกภรรยาของชายผู้นั้นกลางทางเดิน

เรื่องที่ 10 สามีไม่อยู่บ้านแล้วมีชายอื่นมาทำชู้กับภรรยาของตนเอง ชายที่ทำกล่าวว่า สามีไม่อยู่ แต่รู้ว่าตนเองมาทำชู้กับภรรยา ซึ่งหาความผิดไม่ได้เพราะเป็นความผิดของสามี

จากคดีความข้างต้นทั้ง 10 เรื่อง การเป็นชู้มีทั้งกรณีที่ฝ่ายชายกระทำกับฝ่ายหญิง ขณะที่สามีของฝ่ายหญิงไม่อยู่ และฝ่ายหญิงคิดนอกใจสามีหรือมีใจให้กับชายอื่น อนึ่งมีประเด็น ที่ว่าในบางเรื่องหากสามีภรรยาไม่ได้อยู่ด้วยกันแล้ว การที่มีชายอื่นมาสัมพันธ์กับฝ่ายหญิงถือว่า ฝ่ายภรรยาไม่ได้นอกใจสามี เนื่องจากไม่ได้มีความสัมพันธ์ฉันท์สามีภรรยาแล้ว

คดีความทั้ง 10 เรื่อง มีการกระทำที่แสดงเจตนาและวิธีการต่างกันออกไป ส่วนผลของ การกระทำนั้นเป็นไปในทำนองเดียวกัน ดังนี้

เรื่องที่ 1 และเรื่องที่ 7 มีลักษณะคล้ายกัน คือ ชายคนหนึ่งไปหาชายอีกคนที่เรือนแล้ว ชายเจ้าของเรือนไม่อยู่ อยู่แต่ภรรยา ชายที่มาจึงขึ้นเรือนชายเจ้าของเรือน แต่ต่างกันตรงที่เรื่องที่ 1 เป็นเรื่องที่มีคู่กรณีระหว่างนายเทศกับหมื่นจงสรยุทธ ซึ่งทั้งสองคนให้ข้อมูลไม่ตรงกัน กล่าวคือ นายเทศให้ข้อมูลว่าหมื่นจงสรยุทธมาหาตนเองแต่พบภรรยาของตน ภรรยาบอกว่านายเทศไม่อยู่ หมื่นจงสรยุทธไม่ฟังขึ้นทับภรรยา จนภรยานายเทศได้รับความอับอาย ส่วนหมื่นจงสรยุทธกล่าวว่า ตนจึงกลับเรือน เมื่อพิพากษาแล้วพิจารณา ข้อมูลแล้วเห็นว่านายเทศฟ้องหมื่นจงสรยุทธเป็นการลับลับ และนายเทศรับค่าให้การของหมื่นจง สรยุทธซึ่งเป็นใจความหลายข้อ นายเทศจึงแพ้และมีระวางโทษไปปรับ การพิจารณาเช่นนี้เห็นได้ ว่าผู้พิจารณาคดีตามข้อมูลที่ได้จากทั้งสองฝ่ายและตัดสินว่าใครเป็นผู้ที่ผิด

ส่วนเรื่องที่ 7 ไม่ได้ให้รายละเอียดของเรื่องที่เกิดขึ้นมากนัก มีเพียงว่าไปที่กระท่อมแล้ว ไม่พบ จึงขึ้นทับภรรยา

เรื่องที่ 2 และเรื่องที่ 4 มีลักษณะคล้ายกัน คือ ชายทั้งสองเป็นเพื่อนกัน และต้องการได้ภรรยาเพื่อนมาเป็นภรรยาของตนเอง จึงมีวิธีการในการได้มาซึ่งภรรยาของตนเอง แต่ต่างกันตรงที่เรื่องที่ 2 สร้างสถานการณ์โดยการวางเพลิง ทำให้เพื่อนเข้าใจผิดว่าภรรยาเสียชีวิตในกองไฟแล้ว จากนั้นได้สร้างสถานการณ์ว่าภรรยาเพื่อนเป็นหลานตายาย มีปลุกหอบอยู่ด้วยกันและมีพยานรู้เห็นแล้วเข้าใจตามสถานการณ์ที่สร้าง ส่วนเรื่องที่ 4 ยืมภรรยาเพื่อนเป็นภรรยาของตนเอง แต่ภรรยาเพื่อนนั้นผูกสมักรักใคร่กับเพื่อนสามีตนเอง ผลกลับเป็นว่าฝ่ายหญิงนอกใจสามี

เรื่องที่ 3 และเรื่องที่ 10 มีลักษณะคล้ายกัน คือ สามีไม่ได้อยู่บ้าน และมาทำชู้กับภรรยาผู้อื่น แต่ต่างกันตรงที่เรื่องที่ 3 สามีภรรยาไม่ได้อยู่ด้วยกันแล้ว ภรรยาจึงไม่ได้นอกใจสามี ส่วนเรื่องที่ 10 สามีไม่อยู่บ้านแต่รู้ว่ามีชายอื่นมาทำชู้กับภรรยาตนเอง ชายชู้ไม่มีความผิด แต่เป็นความผิดของสามี

ด้านเรื่องที่ 5 เรื่องที่ 6 และเรื่องที่ 8 นั้น เป็นกรณีที่แตกต่างกัน กล่าวคือ เรื่องที่ 5 เป็นกรณีที่หญิงคิดนอกใจสามีแต่ยังไม่รับ แม้ว่าจะอยู่กินด้วยกันมานานแล้วก็ตาม เรื่องที่ 6 เป็นเรื่องทำชู้กับภรรยาคนอื่น แต่หญิงนี้ยังไม่ใช้ภรรยาเนื่องจากยังไม่มีชั้นหมากมาสู่ขอ จึงไม่ใช่ภรรยาของใคร และเรื่องที่ 8 มีชายอื่นมาหยอกภรรยาของผู้อื่นกลางทางเดิน

ในเรื่องข้างต้นเรื่องที่ชายทำชู้กับภรรยาของผู้อื่น ผู้พิจารณาคดีน่าจะใช้กฎหมายตราสามดวงเรื่อง พระไอยการลักษณะผิดเมีย ในมาตรา 4 มาตรา 13 และมาตรา 25 ดังนี้

“4 มาตราหนึ่ง ชายใดทำชู้ด้วยเมียท่านไซ้ ให้ไหมโดยปรถมผิดเมีย ถ้ามีผู้ชักสื่อ ให้ไหมผู้ชักสื่อ ให้ไหมผู้ชักสื่อถึงผู้ผิดเมีย ถ้าผู้ใดเปนใจสมรู้ให้ทำชู้ด้วยเมียท่าน ให้ไหมถึงผู้ชักสื่อ ถ้าเจ้าใช้ให้เข้าชักสื่อท่านว่าเข้าเถียงจำมิได้ อย่าให้ไหมทาชั้นนั้นเลย ให้ไหมเจ้ามันนั้นโดยชักสื่ออีกลาหนึ่ง

13 มาตราหนึ่ง ชายใดทำชู้ด้วยเมียท่าน ท่านจับได้ทั้ง ชาย } ถ้าจเอาสินไหม
หญิง }

ให้เอามายังแพ่งให้พิจารณา ถ้าเจ้าผิดเห็นว่าสินไหมนั้นน้อย จขอพันแพงเสีย ท่านมิให้ฟัง

25 มาตราหนึ่ง ผู้ใดทำชู้ด้วยเมียท่าน แลชายชู้นั้นจะเอาเมียท่านเปนเมียตน ท่านว่าอย่าฟังให้ ให้ส่งหญิงนั้นให้แก่ผู้มันจงได้ เข้าเมียแลบาดเบียด ให้ไหมท่านนั้นให้แก่เจ้าผู้จงสิ้น”

ส่วนเรื่องที่ภรรยาอกใจสามี พิจารณาคดีน่าจะใช้กฎหมายตราสามดวงเรื่อง ลักษณะผิดเมีย ในมาตรา 10 ดังข้อความ

“10 มาตราหนึ่ง หญิงใดทำชู้นอกใจผู้ พิจารณาเปนสัจให้ปรับไหมชายหญิงโดยพระราชกฤษฎีกา แลโคกระปือช่างม้าเรือเกวียนแลทาสกามกรชายหญิงสิ่งสรรพทรัพย์ทั้งปวงมีมากน้อยเท่าใดก็ดี ท่านว่าให้แก่ชายผู้เจ้าจงสิ้น ถ้าชายผู้ไม่สมักเลี้ยงหญิงต่อไปไซ้ ให้หญิงนั้นไปแต่ผ้าถุงผืนหนึ่งผ้าห่มผืนหนึ่ง”

3. คดีความเกี่ยวกับการทะเลาะวิวาท

คดีความเกี่ยวกับการทะเลาะวิวาท เป็นคดีที่มีการโต้เถียง กล่าวคำหยาบคาย หรือเป็นปากเป็นเสียงกันด้วยความโกรธ ซึ่งอาจมีการทำร้ายร่างกายให้บาดเจ็บด้วย มีเรื่องดังนี้

เรื่องที่ 1 นายมีเห็นว่านายจันเดินเหยียบแดงของนายมี นายมีเห็นเข้าจึงด่านายจัน นายจันชกนายมีจนนายมีล้มและฟกช้ำดำเขียว นายจันให้การว่าและรับว่าแดงของนายมีเสียอยู่แล้ว เมื่อพิพากษาเห็นว่านายมีสับปลับ พุดไม่เป็นความจริงที่ว่าแดงเสียอยู่แล้วนายจันจึงเหยียบ

เรื่องที่ 2 นายจันประยาว่านายอินประยาตำสุนัขขี้หมาเย็ดแม่ขบให้ลูกโคตาย เมื่อพิพากษานายอินประยาแก้และให้การตามฟ้อง นายจันประยาไม่รับและหนีหนังสือ จึงมีระวางไปปรับนายจันประยา

เรื่องที่ 3 ชายสองคนเดินมาพบกันระหว่างทางจึงทะเลาะกัน และฟุ้งไม่ถูกหัวชวยอีก คนที่กกลางถนน หัวแตกหาพยานไม่ได้ เมื่อกุมตัวมาถาม ชายคนนั้นรับแต่ว่าวิวาทไม่ได้เอาไม้ตีหัว ชายคนนั้นแตก ชายคนนั้นเอาไม้มาเอง วิวาทแล้วหัวนั้นแตกเอง

เรื่องที่ 4 ชายสองคนวิวาทกัน โดยชายคนหนึ่งคุมพวกประมาณ 20 คนไล่ตีจนชายอีกคนบาดเจ็บ ฟกช้ำหลายแห่ง

เรื่องที่ 5 ชายคนหนึ่งวิวาทกันกับชายอีกคนหนึ่งแล้วคุมพวกมาประมาณ 10 คนรวมจะมาชกตีชายผู้นั้น แต่ชายผู้นั้นกลัวจึงวิ่งหนีแล้วล้มลงหัวแตก

เรื่องที่ 6 ชายสามคนกินเหล้าอยู่ด้วยกัน แล้วเกิดวิวาทชกกันโดยไม่มี การห้ามปราม

เรื่องที่ 7 ชายสองคนวิวาทกัน และมีผู้ร้ายมาที่เรือน เจ้าของเรือนด่าผู้ร้าย แต่ไม่ได้ร้องให้ชาวบ้านช่วยจับผู้ร้ายให้ได้ ชายผู้นี้ด่าเปรียบ ไม่ได้ด่าผู้ร้าย

จากคดีความข้างต้นทั้ง 7 เรื่อง แสดงให้เห็นว่าการทะเลาะวิวาทมีหลายกรณีด้วยกัน กล่าวคือ มีเหตุแห่งการทะเลาะวิวาท ได้แก่ เรื่องที่ 1 ทำทรัพย์สินของผู้อื่นเสียหายจึงใช้ถ้อยคำหยาบคายว่าและชกต่อยจนบาดเจ็บ เรื่องที่ 3 เดินมาพบและทะเลาะกัน แล้วโดนไม้ตีหัวแตก เรื่องที่ 6 ดื่มเหล้าแล้วทะเลาะกัน ส่วนเรื่องที่ไม่มีความสาเหตุกับการทะเลาะ ได้แก่ เรื่องที่ 2 กล่าวคำหยาบคาย ซึ่งคำนี้ในปัจจุบันไม่ถือว่าเป็นคำหยาบคายแล้ว เรื่องที่ 4 และเรื่องที่ 5 เกิดการวิวาทกัน โดยชายคนหนึ่งคุมพวกไล่ตีหรือรวมชกจนบาดเจ็บฟกช้ำหลายแห่งหรือกลัววิ่งหนีแล้วบาดเจ็บ

ส่วนเรื่องที่ 7 เกิดการวิวาทกันแต่ต่างจากเรื่องที่ 4 และเรื่องที่ 5 ตรงที่มีผู้ร้ายมาที่เรือน ในเรื่องข้างต้นผู้พิจารณาคดีน่าจะใช้กฎหมายตราสามดวงเรื่อง พระไอยการลักษณะวิวาทตี ต่ำกัน ในมาตรา 1 มาตรา 6 และมาตรา 22 ดังนี้

“1 มาตราหนึ่ง วิวาท ต่ำ } กัน โทษ 9 } กทง มิให้เรียงกทงใหม่ โทษสิ่งใดหนัก
 ดี } 10 } เจบ }
 ให้เอาแต่ส่งหนึ่งตั้งใหม่ ต่ำนา ๔๐๐ ลงมา ให้เอาบันดาศักดิ์ผู้ ได้ } ตั้งใหม่ ต่ำนา 400 ขึ้นไป
 ให้เอาบันดาศักดิ์สูงนาฝ่ายเดียวตั้งใหม่ให้แก่ผู้ชนะ ถ้อยทีถ้อยดำตีกัน ให้ใหม่กอลบกัน เหลือนั้น
 เปน สิ้นใหม่ } กิ่ง
 พิไ নয় }

6 มาตราหนึ่ง ผู้ใดวิวาทตีต่ำกัน แลผู้ใดอยู่ใกล้รู้เหนมิได้ห้ามปราม ถ้าตีกันถึงมรณภาพ
 ใช้ ให้ใหม่ผู้มีได้ห้ามปรามนั้นเป็นข้อเลมิตพระราชอาชา เหตุตัวรู้เหนแล้วนิ่งเสีย จึงเสียไพร่ฟ้า
 ข้าแผ่นดินท่าน ถ้าผู้มีได้ห้ามปรามนั้นเป็นญาติพี่น้องภักพวกผู้ตีใช้ ให้ใหม่ญาติพี่น้องภักพวกนั้น
 ทำ 3 ส่วน ยก 2 ส่วน เอาส่วนหนึ่ง

22 มาตราหนึ่ง สองชกตีกัน แลข้างหนึ่งมีบาทเจบเอามาให้กระลาการตราบาทเจบไว้
 ข้างหนึ่งหาบาทเจบมิได้สักอันสาระพะทำเอาให้มีบาทเจบ แล้วจึงเอามาให้ตราบาทเจบไว้ด้วยว่า
 มีบาทเจบบ้าง เมื่อพิจารณามิสมอ้างก็ดี แลมันต่อถึงพิสูดแพ้แก่บนจนแก่พิจารณาก็ดี ท่านให้ใหม่
 มันเท่าใส่โทษท่าน แลส่วนบาทเจบข้างผู้บาทเจบจริงนั้น สิ่งใดหนักเอาแต่สิ่งหนึ่งตั้งใหม่มันผู้ชกตี
 ให้แก่ผู้เจบนั้นอีกโสดหนึ่งโดยขนาด”

ส่วนการวิวาทที่มีการนำสมัครพรรคพวกมารุมทำร้ายผู้อื่น ผู้พิจารณาคดีน่าจะใช้
 กฎหมายตราสามดวงเรื่อง พระไอยการลักษณะวิวาทตี ต่ำกัน ในมาตรา 2 ดังข้อความ

“2 มาตราหนึ่ง 10 คนตีคนเดียวบาทเจบก็ดี คนเดียวตี 10 คนบาทเจบก็ดี ไซ้มันจตีแต่
 ที่เดียวหามิได้ มันยอมตีละคนที่ให้ใหม่มันผู้เดียวให้แก่เขาจทุกคนโดยยศถาบันดาศักดิ์ 10 คนตี
 มันคนเดียวบาทเจบ ท่านให้ใหม่ 10 คนให้แก่มันผู้เดียว ถ้ามัน 10 คนตีมันคนเดียวแตกข้า
 บาทเจบหลายแห่ง ให้ใหม่มันผู้บันดานโกรธเป็นต้นเหตุมันไว้แห่งแตก แลบาทเจบทั้งนั้นให้ใหม่
 รายตัวผู้ตี ถ้าบาทเจบแต่แห่งหนึ่ง ๒ แห่ง ให้เอาคนทั้งนั้นเป็นแต่พวกมิได้ลงมือ ถ้ามันคนเดียวตี
 10 คนบาทเจบหลายแห่ง ให้ใหม่ผู้เดียวให้แก่เขาจทุกคนตามมากแลน้อย”

4. คดีความเกี่ยวกับการพุดบหรือกล่าวเท็จ

คดีความเกี่ยวกับการพุดบหรือกล่าวเท็จ เป็นคดีที่มีการจงใจกล่าวหรือให้ข้อมูลที่ไม่
 เป็นความจริงของผู้หนึ่งผู้ใดแล้วทำให้ผู้อื่นได้รับความเสียหาย มีเรื่องดังนี้

เรื่องที่ 1 นายเพงหาว่าหมื่นศรีรักษาขออี่มาเลี้ยงเป็นลูก แล้วอี่มาท้อง เมื่อพิพากษา ซึ่ง
 นายเพงแก้คำให้การว่าอี่มาท้องกับชายคนอื่น ไม่ใช่กับหมื่นศรีรักษา จึงมีระวางไปปรับนางเพง

เรื่องที่ 2 ขุนแสงหาว่าขุนเดโชยืมเรือไป เมื่อเอาเรือมาส่งได้พาเมียมาด้วยและได้ชำระ
 สมรสกันที่เรือขุนแสง ซึ่งเรื่อนั้นยังไม่ได้ทำขวัญเรือ ขุนแสงจะให้ขุนเดโชต้องปรับใหม่และทำขวัญ

เรือ เมื่อสอบถามพยานแล้วพบว่าขุนแสวงฟ้องขุนเดโชไม่เป็นความจริง ขุนเดโชไม่ได้ทำเรื่องดังกล่าวในเรื่องขุนแสวง จึงมีระวางปรับขุนแสวง

เรื่องที่ 3 หมื่นแก้วหาว่านายจืดขอไม้ไผ่ลำหนึ่ง นายจืดตัดไปแล้วไม่นั้นล้มลงปะทะบนหลังคาเรือนลูกหมื่นแก้วที่เป็นไข้อยู่จึงเสียชีวิต เมื่อพิพากษาลูกหมื่นแก้วเป็นไข้อย่างก่อนแล้ว นายจืดขอไม้และไม่ล้มปะทะเรือนหมื่นแก้วแล้ว หมื่นแก้วจึงให้ตัด หมื่นแก้วเอาเท้ามาฟ้องนายจืด จึงระวางไปปรับโทษหมื่นแก้ว

เรื่องที่ 4 นายหมอคความไปบ้านนายรู้ความขอไม้ลำหนึ่ง แต่นายหมอคความตัดไม้ไป 4 ลำ โดยให้การว่าขอลำหนึ่ง ให้ลำหนึ่ง ตัดลำหนึ่งและเอามาลำหนึ่ง

จากคดีความข้างต้นทั้ง 4 เรื่องเป็นเรื่องการให้ข้อมูลไม่เป็นเรื่องจริงหรือกล่าวโทษผู้อื่นว่าพูดหรือทำผิด ซึ่งการพิจารณาเห็นได้ว่าผู้ที่พิจารณาคดีพิจารณาว่าคนที่ฟ้องนั้นพูดไม่เป็นความจริง ผู้ที่ถูกกล่าวหาเป็นฝ่ายถูก

5. คดีความเกี่ยวกับการทำร้ายผู้อื่น

คดีความเกี่ยวกับการทำร้ายผู้อื่น เป็นคดีที่ทำให้สิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์ได้รับบาดเจ็บหรือเสียหายจนถึงแก่ชีวิต ซึ่งมีเจตนาหรือความตั้งใจมุ่งทำร้ายเป็นสำคัญ มีเรื่องดังนี้

เรื่องที่ 1 โคนินข้าวเปลือกแล้วไล่ชนเรือนคนอื่น จึงถูกหอกแทงตายที่ประตูบ้าน ชายที่เป็นเจ้าของโคมาเห็นโคตัวเองตายอยู่ที่ประตูบ้านผู้แทง ผู้แทงกล่าวว่าแทงในบ้าน

เรื่องที่ 2 เมียน้อยหาความเมียหลวงว่าขอลูกมาเลี้ยงแล้วฆ่าลูกตาย เมียหลวงไม่รับกระลาการจึงพิจารณาให้เห็นจริงโดยให้เมียน้อยและเมียหลวงเอาผ้าห่มทั้งสองข้างให้ไกลกัน แล้วให้ทั้งสองแก้ผ้า จากนั้นให้เอาผ้าห่มนั้นมา ถ้าฝ่ายใดแก้ผ้าห่มนั้นมาได้ฝ่ายนั้นไม่ได้เป็นผู้ทำ

เรื่องที่ 3 ยิงแม่ผู้อื่นตาย เนื่องจากแม่ชายนี้นินแม่ตนเองที่ได้สั่งไว้ว่าเมื่อแม่ตายไปแล้วจะมาเป็นนกยาง นายถ่อเรือหาความ นายคางคกปากบ่อให้การว่าเป็นเช่นนี้จริง และเมื่อแม่จะตาย สั่งไว้ว่าจะมาเป็นปลา จึงพายเรือตามหาแล้วเห็นแม่ชายนี้นินแม่ตัวเองอยู่

เรื่องที่ 4 หลวงตาเดินมาถึงกลางสะพาน หลวงตาไม่มีความผิด แต่มีคนมาฟันหลวงตาดกน้ำ

จากคดีความข้างต้น 4 เรื่อง เป็นการทำร้ายทั้งคนและสัตว์จนเสียชีวิตหรือถึงแก่ความตาย ในเรื่องที่ 1 โคนินถูกแทงตายด้วยเหตุเพราะไล่ชนเรือนคนอื่น ส่วนเรื่องที่ 2 เรื่องที่ 3 และเรื่องที่ 4 คนเสียชีวิตซึ่งเป็นการฆ่าคนตายทั้งเด็ก ผู้หญิงและพระ เรื่องที่ 2 เรื่องที่ 3 มีเหตุจงใจให้เกิดการฆ่า กล่าวคือ เรื่องที่ 2 เมียน้อยกับเมียหลวงแล้วไม่ทราบว่าเป็นคนฆ่าเด็ก เพราะต่างฝ่ายต่างโทษกันว่าเป็นคนลงมือทำ จนต้องมีการพิสูจน์หาผู้กระทำผิดตัวจริง ส่วนเรื่องที่ 4 ผู้ที่เสียชีวิตหรือถูกฆ่าไม่ได้กระทำความผิดใด แต่ถูกฟันจนตกน้ำตาย

6. คดีความเกี่ยวกับหนังสือประกัน

คดีความเกี่ยวกับหนังสือประกัน เป็นคดีที่เกี่ยวกับการค้าประกันผู้อื่น หรือไพร่หรือทาส หนังสือประกัน ซึ่งจะเอาความผิดกับผู้ค้าหรือนายประกัน มีเรื่องดังนี้

เรื่องที่ 1 ชายคนหนึ่งประกันชายอีกคนซึ่งรับเอาเงินหลวงไปจึงทำหนังสือประกันไว้ โดยในหนังสือระบุว่าชายที่รับเงินหลวงหนีหายตายไשר ให้เอาต้นเงินและดอกเบี้ยแก่ชายที่ค้าประกัน ต่อมาลูกหนีตาย จึงมาเอาเงินแก่ชายผู้นี้ แต่ในหนังสือประกันนั้นว่าเมื่อพิจารณามรดกหลวงของผู้ตายไม่ได้ให้คิดมาเอาเงินแก่ชายผู้นี้ ให้มีระวางไปปรับผู้ที่กู้เงินหลวง 9 ปี 10 ปีให้ สืบสาวเอาจากญาติพี่น้องผู้ตายนั้น ชายผู้นี้ไม่ได้เป็นหนี้หลวงเป็นเพียงแต่นายประกันและสิ่งของผู้ตายอยู่ในพระคลังหลวงหมดแล้ว

เรื่องที่ 2 ทาสหลบหนีหาย ให้จับนายประกันตามหนังสือประกัน

เรื่องที่ 3 เมื่อทาสหลบหนีหายและมีผู้ทักท้วงว่าหากเป็นบ่าวไพร่ของผู้ใดให้จับผู้ที่เป็นนายประกัน

เรื่องที่ 4 ชายผู้หนึ่งทำหนังสือประกันว่าทาสได้หลบหนีหายและมีผู้ทักท้วงว่าเป็นบ่าวไพร่ของผู้ใดให้คิดเอาต้นเงินและดอกเบี้ยกับผู้เป็นนายประกัน โดยทำแกงได้ไว้เป็นสำคัญ เหตุเกิดที่ว่าชายคนหนึ่งรู้ว่าทาสของตนเองเป็นไพร่หลวง แต่แกงให้ชายผู้อื่นประกันหวังจะเอาเงินผู้ที่เป็นนายประกัน เพราะชายผู้นี้ได้ให้ชายผู้อื่นประกันไว้

จากคดีความข้างต้นทั้ง 4 เรื่องเป็นเรื่องเกี่ยวกับไพร่หรือทาสที่หนีหนังสือประกันหรือหลบหนีหายไป และไม่สามารถตามตัวกลับมาได้ จึงไปเอาผิดหรือจับผู้ที่เป็นนายประกันหรือคิดเอาเงินต้นกับดอกเบี้ยจากนายประกัน เพราะถือว่านายประกันนั้นเป็นนายหรือเป็นผู้ดูแลไพร่และทาสในสังกัดของตน

ในเรื่องข้างต้นผู้พิจารณาคดีน่าจะจะใช้กฎหมายตราสามดวงเรื่องพระไอยการลักษณะทาส ในมาตรา 10 และมาตรา 11 ดังนี้

“10 มาตราหนึ่ง ทาสลูกนี้หลบหนีไปแห่งใด ๆ เจ้าทาสเจ้านี้เสียบำเหน็จแลค่าจ้างแก่ผู้ได้มานั้น ให้นายเงินคิดเอาแก่ทาสลูกนี้ตามซึ่งเสียต่างนั้น

12 มาตราหนึ่ง ประกันผู้คนท่าน ใส่เกล้าว่าคนนั้นหนี อยู่มาเจ้าคนไปพบตัวคนซึ่งเปนเรือนเบี้ยนั้น เอามายังกระลาการพิจารณาเปนสัจว่า ผู้ประกันเอาไปขายแลเรือนซ้อณอำพรางไว้ให้ใหม่ผู้ประกันทวิคุณ เปนสินไหมกึ่งพิไนยกึ่ง แลเรือนเบี้ยนั้นให้ทวนด้วยลวดหนัง 10 ที แล้วส่งตัวมันเรือนเบี้ยให้แก่เจ้าเงิน”

นอกจากเรื่องพระไอยการลักษณะทาส แล้วผู้พิจารณาคดีน่าจะใช้กฎหมาย

ตราสามดวง เรื่องพระไอยการลักษณะตระลาการ มาตรา 26 ดังข้อความ

“26 มาตราหนึ่ง คำประกันข้าคนท่าน ข้าคนท่านหลักหนีใช้ ให้ผู้ค้ำประกันใช้ข้าท่านจง
เต็ม ถ้าแลนายประกันคนหลายคน ให้มันช่วยกันใช้ข้าคนท่านนั้นโดยมากแลน้อย”

7. คดีความเกี่ยวกับการขู่โก่ง

คดีความเกี่ยวกับการขู่โก่ง เป็นคดีที่มีการหลอกลวงทรัพย์สินของผู้อื่นหรือปกปิด
ความจริงที่ควรจะบอกหรือแจ้งให้อีกฝ่ายหนึ่งรับรู้ มีเรื่องดังนี้

เรื่องที่ 1 นายจงฟ้องว่าหมื่นยศศรีราชคิดเอาเงินไพร่ที่ชาตราชการ เมื่อสอบถามพยาน
ของทั้งสองคนตามข้ออ้างแล้ว พิพากษาว่านายจงแพ้และจนในสำนวน จึงมีระวางไปปรับโทษ
นายจง

เรื่องที่ 2 นายบุญมีว่านายอุฎาษัฎฐราชฎี เมื่อมีการสอบถามพยานตามที่อ้างแล้ว
พิพากษาแล้วเอาคำมาสอบกับนายบุญมีพบว่านายบุญมีแก้คำให้การที่ว่านายอุฎาษัฎฐราชฎีและหนี
หนังสือฟ้อง มีระวางไปปรับนายบุญมี

เรื่องที่ 3 นายอากรเรียกอากรชาวบ้านและขู่เงินคนละสิบบาทบ้าง สามตำลึงบ้าง
ราษฎรชาวบ้านหนีไปอยู่ที่อื่น

จากคดีความข้างต้นทั้ง 3 เรื่อง เป็นเรื่องที่ข้าราชการหรือขุนนางขู่ราษฎรไปเอาเบรียบ
ชาวบ้าน หรือไพร่ในสังกัดมูลนายตน ซึ่งการกระทำดังกล่าวทำให้ผู้ที่ต้องยกว่าถูกเอาเบรียบ และ
ชาวบ้านไม่สามารถขัดขืน ต้องทำตามที่ข้าราชการหรือขุนนางสั่งหรือต้องการ อาจจะเป็นเพราะไม่
ต้องการมีปัญหากับคนของหลวงและคิดว่าข้าราชการเหล่านี้มีอำนาจมากอาจจะข่มเหงตนเอง
ภายหลังก็เป็นได้

ในเรื่องข้างต้นผู้พิจารณาคดีน่าจะใช้กฎหมายตราสามดวงเรื่องพระไอยการอาชญา
หลวง ในมาตรา 22 ดังข้อความ

“22 มาตราหนึ่ง มีผู้ไปกันโซกราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อนก็ดี แลเลมิดพระราชอาชญา
ก็ดี แลเบียดบังสารบาญชีชื่อคนไพร่หลวงไว้ก็ดี แลคดีสามประการนี้ ผิดแต่ประการใดประการหนึ่ง
ท่านให้ลงโทษ 6 สถาน ๆ

ให้พันคอริบเรื่อน	1	}	6
หนึ่งคือ ให้ริบราชบาต แล้วเอาตัวลงหน้าข้าง	1		
ให้จำไว้เดือนหนึ่ง แล้วเอาตัวออกจากราชการ	1		
ให้ประจาร์ แล้วให้ไหมทวิคุณ	1		

ให้หมาลาหนึ่ง	1 }
ให้ภาคทัณฑ์ไว้	1 ” }

8. คดีความเกี่ยวกับทรัพย์สินเสียหาย

คดีความเกี่ยวกับทรัพย์สินเสียหาย เป็นคดีที่ทำให้ทรัพย์สินหรือสิ่งของมีค่าของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียหาย ชำรุด หรือมีสภาพไม่สมบูรณ์โดยเปลี่ยนไปจากสภาพเดิมที่เป็นอยู่ มีเรื่องดังนี้

เรื่องที่ 1 ชายสองคนพายเรือชนกันกลางน้ำ เรือแตกทั้งคู่ เมื่อแตกเท่ากัน เรือก็เท่ากัน คนก็เท่ากัน จึงพิจารณาให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแพ้

เรื่องที่ 2 ผู้หญิงสองคนพายเรือมาคนละลำ คนหนึ่งพายล่องลงมา อีกคนพายวนขึ้นไป แล้วเรือนั้นบรรทุกสิ่งของมาเต็มลำ ส่วนคลองก็แคบจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ หญิงที่พายลงมาจึงชนเรือหญิงที่พายขึ้นไป ทำให้ชนเรือแตกทั้งสองข้าง

จากคดีความข้างต้นทั้ง 2 เรื่อง เป็นเรื่องทรัพย์สินของผู้เสียหาย ทั้งสองเรื่องทรัพย์สินที่เสียหายเหมือนกัน คือ เรือ เรื่องที่ 1 มีการพิสูจน์ว่าใครเป็นฝ่ายแพ้ ส่วนเรื่องที่ 2 เป็นเพียงการเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเท่านั้น

9. คดีความเกี่ยวกับการบุกรุก

คดีความเกี่ยวกับการบุกรุก เป็นคดีที่ผู้ใดผู้หนึ่งเข้าไปกระทำความผิดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือการถือเอาอสังหาริมทรัพย์ โดยเป็นการรบกวนการครอบครองสถานที่หรือบริเวณของผู้อื่นด้วยความตั้งใจหรือไม่มีเหตุผลอันสมควรมาเป็นของตนเอง มีเรื่องดังนี้

เรื่องที่ 1 นายใจกับนายสาทำนาเคียงไร่นานานายใจกล่าวโทษนายสาว่าเอาจอบฟันคันนาแล้วไค้เข้าไปในนีนานายใจ เมื่อพิพากษาและนำสู่ฎการระลาการไปเพชชัญดูไม่เห็นรอยจอบฟันเข้ามาถึงนายนายใจ เห็นว่ามีรอยไค้แต่ยังไม่ถึงนีนานายใจ พินักษาวานายใจและนายสาสับปลับ จึงระวางไปปรับทั้งคู่

เรื่องที่ 2 ชายชาวบ้านปล่อยโคมากินข้าวในนาของผู้อื่น

จากคดีความข้างต้นทั้ง 2 เรื่อง คือ เรื่องที่ 1 เป็นคดีความคิดว่าเป็นการบุกรุกหรือต้องการที่ดินของผู้อื่น ซึ่งเมื่อฟังความทั้งสองข้างผู้พิพากษาเห็นว่าให้ข้อมูลกลับไปมา และเรื่องที่ 2 เป็นการปล่อยสัตว์ให้เข้าไปในที่นาของผู้อื่น ซึ่งเจ้าของอาจจะไม่ได้อนุญาตก็ได้

ในเรื่องที่ 1 ผู้พิจารณาคดีน่าจะใช้กฎหมายตราสามดวงเรื่องพระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จ ในมาตรา 39 และมาตรา 40 ดังนี้

“39 มาตราหนึ่ง ถ้ารู้ว่าคาบ แลหาผู้เฝ้าผู้แก่ไปเวนที่ไร่นาเรือกสวนนั้นแล้ว แลว่าควายข้างฆ่าคนทำนตายดังนี้ ทำนว่าเป็นก้ามเขาแต่ก่อน จะโทษผู้ทำกินที่ไร่นาเรือกสวนนั้นหมีได้

40 มาตราหนึ่ง ทำไร่นาเรียกสวนคาบท่าน ๆ ให้ผู้เฝ้าผู้แก่มาห้ามปรามว่ากล่าวตน ๆ หมี่พืงทงศักดิ์สำหาวมีเวนแก่กัน ถ้าวัควายข้างม้าข้ามคนมีอนเปนทวนเวทนาอยู่ใช้ ท่านให้ไหม เปนข้อเลมิด”

ส่วนเรื่องที่ 2 ผู้พิจารณาคดีน่าจะใช้กฎหมายตราสามดวงเรื่องพระไอยการลักษณะ เบ็ดเสร็จในมาตรา 3 ดังข้อความ

“3 มาตราหนึ่ง ข้างม้าโคกระบือผู้ใดกินแต่ใบเข้า ต้นเข้าหมี่ได้เสีย ท่านว่าอย่าให้มีโทษ แก่เจ้าข้างม้าโคกระบือนั้นเลย

อนึ่งถ้าข้างม้าโคกระบือกินเข้าในนาผู้ใด เจ้าเข้าตีข้างม้าโคกระบือแล้ว อย่าให้ใช้เข้าซึ่ง ข้างม้าโคกระบือนั้นเลย ถ้าเจ้าเข้าตีข้างม้าโคกระบือถึงพิกาลด้วยประการใด ๆ ให้เวนสัตว์นั้น แก่มันผู้ตี ให้มันผู้ตีใช้สัตว์ท่าน ให้เจ้าข้างม้าโคกระบือใช้โทษซึ่งสัตว์กินนั้นแก่เจ้าโทษตามมาก แลน้อย”

10. คดีความเกี่ยวกับอุบัติเหตุ

คดีความเกี่ยวกับอุบัติเหตุ เป็นคดีความที่เกิดจากเหตุที่ขึ้นโดยไม่คาดคิด และเป็นความ บังเอิญที่เกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัวหรือไม่ได้คาดหมายมาก่อน อาจจะทำให้ผู้หนึ่งผู้ใดที่ในเหตุการณ์ถึงแก่ ชีวิตได้ มีดังนี้

เรื่องที่ 1 ชายสองคนอุ้มมารดาที่เป็นไข้ทั้งคู่ข้ามคลองคนละฟากเพื่อพาไปหาหมอ แล้ว ชนกันกลางคลอง มารดาจึงพลัดตกลงมา ค่าเผาศพจะเรียกจากใคร พิจารณาว่าปีเดือนข้างหนึ่ง ร้ายจึงชนชายคนหนึ่ง ให้เอาค่าทำศพแก่ชายที่เคราะห์ดี

เรื่องที่ 2 ชายคนหนึ่งเป็นความกับพี่ชายของชายอีกคนหนึ่ง แล้วพี่ชายเกิดอุบัติเหตุจน เสียชีวิต จึงเอาศพไปเผาแต่ไม่ได้เนื้อ แต่กลับมีคนบอกว่าเนื้อใหม่ที่เผานี้เป็นของข้าพเจ้า

จากคดีความข้างต้นทั้ง 2 เรื่อง เป็นเหตุที่เกิดขึ้นจากความอุบัติเหตุไม่ได้เกิดจากความ ตั้งใจให้เกิดเหตุการณ์จนเสียชีวิต เรื่องที่ 1 มารดาพลัดตกลงมาเพราะบุตรอุ้มมารดาแล้วชนกัน และเรื่องที่ 2 พี่ชายเกิดอุบัติเหตุจนเสียชีวิตแล้วเมื่อนำศพไปเผาก็เกิดการเข้าใจผิดกัน

11. คดีความเกี่ยวกับการกู้เงิน

คดีความเกี่ยวกับการกู้เงิน เป็นคดีที่เกี่ยวกับการยืมเงินโดยมีการให้ดอกเบี้ยตาม สารกรมธรรม์ได้แก่

ชายคนหนึ่งมากู้เงิน 5 ตำลึง ตามธรรมเนียม และการให้ต้นเงินรวมถึงดอกเบี้ยตาม สารกรมธรรม์ได้ไม่คุ้ม ในสารกรมธรรม์กู้เงิน 5 ตำลึง ให้เงิน 5 ตำลึง จะเรียกอีก 5 ตำลึง

จากคดีความข้างต้นเรื่องกู้เงินซึ่งมีการคิดเงินและเรียกเงินเพิ่มจากที่กำหนดหรือตกลงกันไว้

ในเรื่องข้างต้นผู้พิพากษาคดีน่าจะใช้กฎหมายตราสามดวงเรื่องพระไอยการลักษณะกู้หนี้ หมวด 2 มาตรา 9 ดังข้อความ

“1 มาตราหนึ่ง ทวยราษฎรกู้หนี้ถือสินแก่กันแต่ $\frac{1}{1}$ ขึ้นไปให้มีกรมพันแกงใดเป็นสำคัญ ให้ผูกดอกเบี้ยเดือนละ $\frac{1}{1}$ ถ้าหาเอกสารสำคัญมิได้ มาร้องฟ้อง ท่านว่าอย่าให้รับไว้บังคับปันษา”

12. คดีความเกี่ยวกับการทำผิดสัญญา

คดีความเกี่ยวกับการทำผิดสัญญา เป็นคดีที่บุคคลฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ทำตามสัญญาที่ได้ตกลงกันไว้ว่าต้องทำอย่างไรอย่างหนึ่งตั้งแต่แรก ได้แก่

มีคนมาเช่าเรือ แต่ตอนนำเรือมาคืน ผู้เช่าปล่อยให้เพรียงกินเรือ ซึ่งจากเจ้าของเรือไม่รับเรือที่เพรียงกิน

จากคดีความข้างต้นเกิดจากที่เจ้าของเห็นว่าของที่ยืมไปนั้นกลับมาในสภาพที่ไม่เหมือนเดิม เนื่องจากไม่ดูแลและเอาใจใส่กับของที่ยืมไป คล้ายเป็นการทำผิดสัญญา

ในเรื่องข้างต้นผู้พิพากษาคดีน่าจะใช้กฎหมายตราสามดวงเรื่องพระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จ ในมาตรา 74 ดังข้อความ

“74 มาตราหนึ่ง ผู้ใดเช่าเรือท่านไปว่าจะให้ค่าเช่าแก่ท่านแลเอาเรือท่านไปถึงท่าเรือที่จะไปนั้น อยู่มาเรือนั้นหาย เจ้าเรือจะทวงเอาเรือแลค่าเช่านั้น ควรให้ผู้เช่าใช้ค่าเรือแลค่าเช่านั้น ควรให้คิดให้แต่ใน $\frac{1}{1}$ วัน } เรือยังมีได้หายนั้น แลเมื่อเรือหายแล้วนั้น ค่าเช่าเอามิได้เลย”

13. คดีความเกี่ยวกับการพนัน

คดีความเกี่ยวกับการพนัน เป็นคดีที่บุคคลสองฝ่ายเล่นเพื่อเอาเงินในการคาดเดาหรือทายว่าสิ่งที่เห็นหรือสิ่งที่จะเกิดขึ้นเป็นอะไร ใช่หรือไม่ จริงหรือไม่ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง คดีความนี้อาจมีการทำเป็นหนังสือเพื่อไว้เป็นหลักฐานด้วยก็ได้ ได้แก่

ชายสองคนไปป่า ระหว่างทางที่กลับมา โกล้งจะถึงกลางบ้าน ชายทั้งสองพนันกันโดยทำหนังสือว่าต้นไม้ที่เห็นอยู่นั้นใช่ต้นตาลหรือไม่ เมื่อเดินมาถึงเป็นต้นตาลจริง ชายที่แพ้พนันไม่ให้เงินตามที่ตกลงกันไว้ เมื่อกระลาการมาบริเวณดังกล่าวก็พบต้นตาล กระลาการจึงเรียกเอาเงินตามหนังสือสัญญา

จากคดีความข้างต้นเป็นเรื่องการพนันเพื่อให้เกิดผลแพ้ชนะที่ชัดเจน โดยมีการทำหนังสือตกลงกันชัดเจน แต่เมื่อผลออกมาแล้วฝ่ายที่แพ้กลับไม่ทำตามข้อตกลงที่กำหนดเอาไว้

ในเรื่องข้างต้นผู้พิจารณาคดีน่าจะใช้กฎหมายตราสามดวงเรื่องพระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จ หมวด 5 ลักษณะพนัน ดังข้อความ

“อันว่าลักษณะพนันขึ้นต่อกันด้วยใจอันซึ่งโกรธนั้น แลจะเอาทรัพย์สิ่งอันพนันนั้นมิได้ เหตุว่าโกรธแล้วหาความพินิจพิจารณามิได้ อนึ่งเมื่อพนันขึ้นต่อกันนั้นมิได้มีใจซึ่งโกรธ สิ่งสรรพอันพนันนั้นเอาได้ เหตุว่ามีความคิดอ่านแล้วจึงเอาทรัพย์นั้นได้”

จากคดีความที่ปรากฏในตำรากฎหมายหลักไชยทั้ง 13 คดีความ ในแต่ละคดีความมีเรื่องที่ตั้งอยู่ในคดีความนั้น ๆ ซึ่งผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีความมีตัวบทกฎหมายประกอบในการพิจารณาคดี อย่างไรก็ตามบางคดีความไม่ปรากฏตัวบทกฎหมายที่ประกอบในการพิจารณาคดีเนื่องจากเรื่องที่เกิดขึ้นนั้นอาจจะไม่มีตัวบทกฎหมายที่ระบุถึงอย่างชัดเจน แต่อาจจะพิจารณาตัดสินจากหลักฐานหรือข้อมูลที่ปรากฏเป็นหลัก

เนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับคดีความทั้ง 13 คดีความที่มีในตำรากฎหมายหลักไชยนี้อยู่ในเรื่องหลักที่ปรากฏในตำราดังกล่าว กล่าวคือ เนื้อหาที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดี เนื้อหาที่มีลักษณะคล้ายกับกฎหมายตราสามดวงและเนื้อหาที่ต่างจากกฎหมายหรือการพิจารณาคดีดังต่อไปนี้

1. เนื้อหาที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดี

เนื้อหาที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดีนี้ประกอบด้วยเนื้อหาสำคัญซึ่งเป็นตัวอย่างคดีความ ลักษณะความแบบต่าง ๆ เนื้อหาสาระในส่วนนี้จะเป็นเรื่องของคดีหรือเรื่องราวต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับกฎหมายหรือกระบวนการพิจารณาความยุติธรรมโดยปรากฏอยู่ในตำรากฎหมายหลักไชยแต่ละฉบับ ในที่นี้ผู้วิจัยได้เรียงลำดับสารัตถะที่ปรากฏมากที่สุดจนถึงน้อยที่สุดตามลำดับดังนี้

1.1 กระทงความแก้ความแก้กัน 9 คู่ กระทงความแก้กัน 9 คู่ ที่มีในตำรากฎหมายหลักไชยเป็นการกล่าวถึงข้อพิพาทระหว่างคู่กรณีในเรื่องต่าง ๆ 9 คู่ ปรากฏทุกฉบับยกเว้นฉบับกฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-17 ตู๋ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 ที่ไม่ปรากฏเรื่องนี้ กระทงความแก้กัน 9 คู่ มีดังนี้

1. การเหยียบแดง คู่กรณีระหว่างนายมีฝ้ายใจทักกับนายจันฝ้ายจำเลย โดยนายมีหาว่านายจันเดินเหยียบแดงตนเอง จึงเข้าไปด่า นายจันจึงเข้าชกจนนายมีล้มฟกเข้าดำเขียว
2. การเรียกเอาเงินไพร่ คู่กรณีระหว่างนายจงฝ้ายใจทักกับหมื่นยศศรีราชฝ้ายจำเลย โดยนายจงหาว่าหมื่นยศศรีราชคิดเอาเงินไพร่ที่ขาดราชการ

3. ภูตาดข้อราชฎ์ คู่กรณีระหว่างนายบุญมีฝ่ายโจทก์กับนายคู้ผู้เป็นภูตาดฝ่ายจำเลย โดยนายบุญมีหาว่านายคู้ข้อราชฎ์

4. การขอผู้หญิงมาเป็นลูกแล้วผู้หญิงท้องกับชายอื่น คู่กรณีระหว่างนายเพ็งฝ่ายโจทก์กับหมื่นศรีรักษาฝ่ายจำเลย โดยนายเพ็งหาว่าหมื่นศรีรักษาขออีมามาเลี้ยงเป็นลูก แล้วอีมามีท้องกับหมื่นศรีรักษา

5. การยืมเรือ คู่กรณีระหว่างขุนแสงฝ่ายโจทก์กับขุนเดโชฝ่ายจำเลย โดยขุนแสงหาว่าขุนเดโชยืมเรือแล้วเอาเรือมาส่งพร้อมกับภรรยา และทำชำเราสมรสกันที่เรือ ซึ่งเรือลำดังกล่าวยังไม่ได้ทำขวัญเรือ

6. การด่าว่าคำหยาบกัน คู่กรณีระหว่างนายจันปัญญาหรือนายจันประยาฝ่ายโจทก์กับนายอินปัญญาหรือนายอินประยาฝ่ายจำเลย โดยนายจันปัญญาหาว่านายอินปัญญาด่าตนเองว่าสุนัขอ้ายหมาเย็ดแม่ขบให้ลูกโคกูตตาย

7. การเอาจอบฟันคั้นนา รุ่ง คู่กรณีระหว่างนายใจฝ่ายโจทก์กับนายสาหรือนายซาฝ่ายจำเลย โดยนายใจหาว่านายสาทำนาเรียงไร่กับตนแต่เอาจอบฟันคั้นนา รุ่ง เป็นคั้งเข้าถึงเนื้อนาตนเอง

8. การตัดไม้แล้วล้มไปทับหลังคาเรือน คู่กรณีระหว่างหมื่นแก้วฝ่ายโจทก์กับนายจิตรหรือหมื่นจิตฝ่ายจำเลย โดยหมื่นแก้วหาว่านายจิตรขอไม้ไผ่ลำหนึ่งแล้วไม้ล้มปะทะหลังคาเรือนจนทำให้ลูกหมื่นแก้วที่เป็นไข้อยู่เสียชีวิต

9. การไปยุ่งกับภรรยาของผู้อื่นขณะที่สามีไม่อยู่ คู่กรณีระหว่างนายเทษฝ่ายโจทก์กับหมื่นจงศรียุคหรือหมื่นจงสรยุทธฝ่ายจำเลย โดยนายเทษหาว่าหมื่นจงศรียุคมาหานายเทษ แต่นายเทษไม่อยู่ ภรรยา นายเทษบอกว่านายเทษไม่อยู่ หมื่นจงศรียุคไม่ฟังขึ้นทับภรรยา นายเทษจนได้รับความอับอาย

จากเรื่องกระทรวงความแก่ความแก่กัน 9 คู่ สามารถสรุปเป็นตารางแสดงการปรากฏคดีความในแต่ละฉบับ ได้ดังตารางต่อไปนี้ โดยในที่นี้จะกำหนดตัวเลขเพื่อใช้แทนตำรากฎหมายหลักไชยแต่ละฉบับในตารางสรุปเนื้อหาตำรากฎหมายหลักไชยแต่ละฉบับ ดังนี้

ฉบับที่ 1 คือ หลักไชยฉบับสยามสมาคม

ฉบับที่ 2 คือ หลักไชยฉบับวัดแจ้ง ตำบลอ่างทอง อำเภอกะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ฉบับที่ 3 คือ กฎหมายชาวบ้านภาคใต้ : หลักอินทภาษและหลักชัย

ฉบับที่ 4 คือ หลักไชย ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา

ฉบับที่ 5 คือ หลักไชยฉบับ จ.ศ. 1082 (พ.ศ. 2263)

ฉบับที่ 6 คือ กฎหมายหลักไชย ฉบับวัดพิกุลทอง สิงห์บุรี

ฉบับที่ 7 คือ กฎหมายหลักไชย ลักษณะประวิง อุทธรณ์ ตุลาการ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ

ฉบับที่ 8 คือ ลักษณะหลักไชย กบิลข้อความ ตัดฟ้องฯลฯ กุนี้ขายคน เลขที่ 806

543 มัดที่ 96

ฉบับที่ 9 คือ กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-17 คู่ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86

ฉบับที่ 10 คือ กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-19 คู่ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86

ฉบับที่ 11 คือ กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-13 คู่ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86

ตารางที่ 4-1 กระบวนการแก้ความแก่กัน 9 คู่

		เรื่อง								
ฉบับ	เรื่องที่ 1	เรื่องที่ 2	เรื่องที่ 3	เรื่องที่ 4	เรื่องที่ 5	เรื่องที่ 6	เรื่องที่ 7	เรื่องที่ 8	เรื่องที่ 9	
ฉบับที่ 1	นายจันเดิน	หมื่นยศศรี	นายบุญมี	นายเพงหา	นายจัน	นายใจหา	หมื่นแก้วหา	นายเพงหา	นายเทศหา	
	เหยียบแดง	ราชคิดเอา	หาว่านายอุ	ว่าหมื่นศรี	ปัญญาหา	นายสาวว่า	ว่านายจิต	ว่าหมื่นจงสร		
	นายมี	เงินโพ	ภูดา	รักษาขอ	นายอิน	ทำมาเอา	ดัดไม้แล้ว	ดัดไม้แล้ว		
			จือราชภู	ชิมเลี้ยง	ปัญญาดา	จอบฟันคั้น	หงศาเรือน	ทำให้อุก		
ฉบับที่ 2	นายจันเดิน	หมื่นยศศรี	นายบุญมี	นายเพงหา	นายจันประ	นายใจหา	นายใจหา	นายใจหา		
	เหยียบแดง	ราชคิดเอา	หาว่านายอุ	ว่าหมื่นศรี	ยาหาว่า	นายสาวว่า	นายสาวว่า			
	นายมี	เงินโพ	ภูดา	รักษาขอ	นายอิน	ทำมาเอา	ทำมาเอา			
			จือราชภู	ชิมเลี้ยง	ปัญญาดา	จอบฟันคั้น	หงศาเรือน	ทำให้อุก		

ตารางที่ 4-1 (ต่อ)

เรื่อง									
ฉบับ	เรื่องที่ 1	เรื่องที่ 2	เรื่องที่ 3	เรื่องที่ 4	เรื่องที่ 5	เรื่องที่ 6	เรื่องที่ 7	เรื่องที่ 8	เรื่องที่ 9
ฉบับที่ 3	นายจันเดิน	หมื่นยศศรี	นายมีหว่า	นายแพงหา	นายจัน	นายใจหา	หมื่นแก้วหา	นายเทศหา	ว่าหมื่นจต
	เหยียบแดง	ราชคิดเขา	นายมีหว่า	ว่าหมื่นศรี	ประหยหา	นายชาว่า	ว่าหมื่นจต	ว่าหมื่นจต	ว่าหมื่นจต
	นายมี	เงินโพพร้าว	นายอุภูดา	รักษาขออี	ชิมประหยหา	ทำนาเอา	ตัดไม้แล้ว	ว่าหมื่นจต	ว่าหมื่นจต
ฉบับที่ 4	เหยียบแดง	เงินโพพร้าว	จ้อราชภูรี	มาเลี้ยงเป็น	ด่าว่าสุโขเอี	จอบพันคิน	หตั้งคาเรือน	ภรรยา นาย	ภรรยา นาย
	นายมี	ขาด	จ้อราชภูรี	ลูกแล้วท้อง	หมากเย็ดแม่	นารุ่งให้คั่ง	ทำให้ลูก	เทศ	เทศ
					ขบจูโกโคกู	เข้าไปถึงเรือ	หมื่นแก้วที่	เป็นใช้ตาย	เป็นใช้ตาย
ฉบับที่ 3	นายจันเดิน	หมื่นยศศรี	นายบุญมี	นายแพงหา	นายจันประ	นายจันหา	หมื่นแก้วหา	นายเทศหา	ว่าหมื่นจต
	เหยียบแดง	ราชคิดเขา	หว่านา นายอุ	ว่าหมื่นศรี	ยาหว่า	ว่านายลา	ว่าหมื่นจต	ว่าหมื่นจต	ว่าหมื่นจต
	นายมี	เงินโพพร้าว	ภูดา	รักษาขออี	นายชิมประ	เอาจอบพัน	ตัดไม้แล้ว	ว่าหมื่นจต	ว่าหมื่นจต
ฉบับที่ 4	เหยียบแดง	เงินโพพร้าว	จ้อราชภูรี	มาเลี้ยงเป็น	ยาคว่าข้า	คินนารุ่งไป	หตั้งคาเรือน	ภรรยา นาย	ภรรยา นาย
	นายมี	ขาด	จ้อราชภูรี	ลูกแล้วท้อง	สุโขหมา	ถึงเรือมา	ทำให้ลูก	เทศ	เทศ
					เย็ดแม่ขบให้	นายจัน	หมื่นแก้วที่	เป็นใช้ตาย	เป็นใช้ตาย

ตารางที่ 4-1 (ต่อ)

ฉบับ	เรื่อง								
	เรื่องที่ 1	เรื่องที่ 2	เรื่องที่ 3	เรื่องที่ 4	เรื่องที่ 5	เรื่องที่ 6	เรื่องที่ 7	เรื่องที่ 8	เรื่องที่ 9
ฉบับที่ 5	นายจันเดิน	หมื่นยศศรี	นายบุญมี	นายเพชรหา	นายแสงหา	หมื่นแก้วหา	ว่าหมื่นจิต	ว่าหมื่นจิต	นายเทศหา
	เหยียบแดง	ราชคิดเอา	หาว่านายอุ	ว่าหมื่นศรี	ขุนแสงหา	ตัดไม้แล้ว	ตัดไม้แล้ว	ตัดไม้แล้ว	ว่าหมื่นเจงสร
ฉบับที่ 6	นายมี	เงินโพพร้าว	ภูดาดชื่อ	รักษาขออี	ขุนเคโหว่า	หลังคาเรือน	ล้มปะทะ	ล้มปะทะ	ยุคดีทับ
		ขาด	ราชบุรี	มาเลี้ยงเป็น	ยืมเรือไป	คั้นนาเข้าไป	ทำให้ลูก	หลังคาเรือน	ภรรยา นาย
				ลูกแล้วท้อง		ใหม่	หมื่นแก้วที่	ทำให้ลูก	เทศ
							เป็นใช้ตาย	หมื่นแก้วที่	
								เป็นใช้ตาย	
ฉบับที่ 6	นายจันเดิน	หมื่นยศศรี	นายบุญมีว่า	นายแพง	ขุนแสงหาว่า	นายใจหาว่า	หมื่นแก้วหา	ว่าหมื่นจิต	นายเทศหา
	เหยียบแดง	ราชเรียงเอา	นายอุภูดาด	ท้าวหมื่นศรี	ขุนเคโหว่า	นายสาทำ	ว่าหมื่นจิต	ตัดไม้แล้ว	ว่าหมื่นเจงสร
ฉบับที่ 6	นายมี	เงินแก่โพพร้าว	ชื่อราชบุรี	รักษาขออี	ขุนเคโหว่า	นางเคียงใจ	ล้มปะทะ	ล้มปะทะ	ยุคดีทับ
				มามาเลี้ยง	ขุนเคโหว่า	แล้วนายสา	หลังคาเรือน	หลังคาเรือน	ภรรยา นาย
				เป็นลูกแล้ว	เรือไป	เอาจอบฟัน	ทำให้ลูก	ทำให้ลูก	เทศ
				ท้อง		คั้นนาวิ่งเข้า	หมื่นแก้วที่	หมื่นแก้วที่	
						มา	เป็นใช้ตาย	เป็นใช้ตาย	

ตารางที่ 4-1 (ต่อ)

เรื่อง									
ฉบับ	เรื่องที่ 1	เรื่องที่ 2	เรื่องที่ 3	เรื่องที่ 4	เรื่องที่ 5	เรื่องที่ 6	เรื่องที่ 7	เรื่องที่ 8	เรื่องที่ 9
	นายจันเดิน	หมี่กะลีส ราช/หมี่นยศ	นายอุ้มดา จ้อราชภู	นายเพงหา ว่าหมี่ลี รักษาเอออี มาเลี้ยงเป็น ลูกแก้วทอง	ขุนแสงหา ว่าขุนเดโช ยืมเรือไป	นายจันท ปัญญาหา ว่านายอินท ปัญญาค่า ขุนชควาย หมาเย็ดแม่ ขบลูกโค ตาย	หมื่นแก้ว โทษนาย จิตรว่าตัดไม้ ไม่คุ้มกับ เรือรทำให้ ลูกหมื่นแก้ว ตาย	นายเพงหา ว่าหมี่นยศ จ้อราชภู รักษาเอออี มาเลี้ยงเป็น ลูกแก้วทอง	นายเทศหา ว่าหมี่นยศ จ้อราชภู รักษาเอออี มาเลี้ยงเป็น ลูกแก้วทอง
ฉบับที่ 7	หมี่กะลีส ราช/หมี่นยศ สรีราชเรียก เอาเงินไปพร	นายจันเดิน เหยียบแดง นายมี	นายอุ้มดา จ้อราชภู	นายเพงหา ว่าหมี่ลี รักษาเอออี มาเลี้ยงเป็น ลูกแก้วทอง	ขุนแสงหา ว่าขุนเดโช ยืมเรือไป	นายจันท ปัญญาหา ว่านายอินท ปัญญาค่า ขุนชควาย หมาเย็ดแม่ ขบลูกโค ตาย	หมื่นแก้ว โทษนาย จิตรว่าตัดไม้ ไม่คุ้มกับ เรือรทำให้ ลูกหมื่นแก้ว ตาย	นายเพงหา ว่าหมี่นยศ จ้อราชภู รักษาเอออี มาเลี้ยงเป็น ลูกแก้วทอง	นายเทศหา ว่าหมี่นยศ จ้อราชภู รักษาเอออี มาเลี้ยงเป็น ลูกแก้วทอง
ฉบับที่ 8	นายจันเดิน เหยียบแดง นายมี	นายจ้งพ้อง หมี่นยศศรี ราชเรียกเอา เงินไปพร	นายบุญมี หาว่านายอุ ภูดา จ้อราชภู	นายเพงหา ว่าหมี่นยศ รักษาเอออี มาเลี้ยงเป็น ลูกแก้วทอง	ขุนแสงหา เดโชยืมเรือ ไป	นายจันท ปัญญาหา ว่านายอินท ปัญญาค่า ขุนชควาย หมาเย็ดแม่ ขบลูกโค ตาย	หมื่นแก้วหา ว่านายจิตร ตัดไม้ไปแล้ว คุ้มปะทะ หลังคาเรือน ทำให้ลูก หมื่นแก้ว ตาย	นายเทศหา ว่าหมี่นยศ จ้อราชภู รักษาเอออี มาเลี้ยงเป็น ลูกแก้วทอง	นายเทศหา ว่าหมี่นยศ จ้อราชภู รักษาเอออี มาเลี้ยงเป็น ลูกแก้วทอง
ฉบับที่ 9									

ตารางที่ 4-1 (ต่อ)

		เรื่อง								
ฉบับ	เรื่องที่ 1	เรื่องที่ 2	เรื่องที่ 3	เรื่องที่ 4	เรื่องที่ 5	เรื่องที่ 6	เรื่องที่ 7	เรื่องที่ 8	เรื่องที่ 9	
	นายจันเดิน	นายบุญมี	นายเพงหา	ขุนแสนหา	นายจันประ	นายใจหา	หมื่นแก้วหา			
	เหยียบแดง	หาว่านายอุ	ว่าหมื่นศรี	ขุนแสนหา	ยาด่านาย	นายษาทำ	ว่านายจิต	นายเพงหา		
ฉบับที่ 10	นายมี	ภูดาษ	รักษาชออี	ว่าขุนเดโช	ชินประยาว่า	นาเอาจอบ	ดีดไม่แฉแล้ว	นายจงสอน		
		จ้อรภาพุรี	มากมาเสียง	ยี่มเรือ	ย้ายสุ่งข	มากพินคี่รุ่ง	ตั้งหมั่งเรือน	ชินทับ		
			เป็นลูกแล้ว	เหี้ยดแมงขบ	เหี้ยดแมงขบ	เข้าถึงเนื้อ	ทำให้ลูก	ภรรยา		
			ท้อง	ให้ลูกโคตาย	ให้ลูกโคตาย	นา	หมื่นแก้ว			
							ตาย			
	นายจันเดิน	หมื่นยศศรี	นายเพงหา	นายเพงหา	นายจันประ	นายจันประ	นายใจหาว่า	หมื่นแก้วหา		
	เหยียบแดง	ราชเรียกเอา	นายอุผู้ดาษ	รักษาชอ	ยาด่านาย	ยาด่านาย	นายษาเอา	นายจิตตัด		
ฉบับที่ 11	นายมี	เงินแก่ไฟเร	จ้อรภาพุรี	ชีมาเตียง	ขุนเดโชยี่ม	ชินประยาว่า	จอบพินคี่น	ไม่แล้วล้ม		
				เป็นลูกแล้ว	เรือไป	สุ่งขให้หมา	นารุ่งให้เป็น	โดนเรือน		
				ท้อง		เย็ดแมงขบ	ตั้งที่มายใจ			
						ลูกโคตาย				

จากตาราง 4-1 ดังกล่าว สรุปได้ว่า กระทงแก้ความแก้กัน 9 คู่ ในตำรากฎหมายหลักไชยแต่ละฉบับ ได้แก่ หลักไชยฉบับสยามสมาคม ปราบกฏเรื่องกระทงแก้ความแก้กัน 9 คู่ จำนวน 9 เรื่อง หลักไชยฉบับวัดแจ้ง ตำบลอ่างทอง อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี ปราบกฏเรื่องกระทงแก้ความแก้กัน 9 คู่ จำนวน 7 เรื่อง กฎหมายชาวบ้านภาคใต้: หลักอินทภาษและหลักชัยปราบกฏเรื่องกระทงแก้ความแก้กัน 9 คู่ จำนวน 9 เรื่อง หลักไชย ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยาปราบกฏเรื่องกระทงแก้ความแก้กัน 9 คู่ จำนวน 9 เรื่อง หลักไชยฉบับ จ.ศ. 1082 (พ.ศ. 2263) ปราบกฏเรื่องกระทงแก้ความแก้กัน 9 คู่ จำนวน 7 เรื่อง กฎหมายหลักไชย ฉบับวัดพิกุลทอง สิงห์บุรี ปราบกฏเรื่องกระทงแก้ความแก้กัน 9 คู่ จำนวน 9 เรื่อง กฎหมายหลักไชย ลักษณะประวิง อุทธรณ์ ตุลาการ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ปราบกฏเรื่องกระทงแก้ความแก้กัน 9 คู่ จำนวน 8 เรื่อง ลักษณะหลักไชย กบิลข้อความ ตัดฟ้องฯลฯ ฎนี้ชายคน เลขที่ 543 มัดที่ 96 ปราบกฏเรื่องกระทงแก้ความแก้กัน 9 คู่ จำนวน 9 เรื่อง กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-19 ตู๋ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 ปราบกฏเรื่องกระทงแก้ความแก้กัน 9 คู่ จำนวน 8 เรื่อง และกฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-13 ตู๋ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 ปราบกฏเรื่องกระทงแก้ความแก้กัน 9 คู่ จำนวน 8 เรื่อง

1.2 คำมูลหลักไชย 8 ประการ คำมูลหลักไชย 8 ประการลักษณะหนังสือฟ้องแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องประกัน การสมคบเมียน้อยหรือมรดก โดยอธิบายลักษณะคำมูลทั้ง 8 พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบได้ชัดเจน ได้แก่ หางพันหัว หนังสือฟ้องไม่ได้ประกันและหาเอง วัวพันหลัก ผู้ประกันให้หนังสือฟ้อง วัวเลื้อยเชือก หากันว่าสมคบด้วยเมียน้อย จะเข้าแฝงต่อ หากันว่าข้างเนื้อความของตัวก็ฟ้องด้วย พระรามแผลงศร หากันว่าด้วยกรรมธรรม์ นัทธิโสต หากันว่าด้วยอาญาอุทธรณ์ สวาสน หากันว่าด้วยมรดกฝ่ายแม่ และกบเดิน หากันว่าด้วยมรดกฝ่ายพ่อ คำมูลหลักไชย 8 ประการนี้ ปราบกฏจำนวน 7 ฉบับ ได้แก่ หลักไชยฉบับวัดแจ้งฯ กฎหมายชาวบ้านชาวใต้: หลักอินทภาษและหลักชัย หลักไชย ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา กฎหมายหลักไชย ลักษณะประวิง อุทธรณ์ ตุลาการ กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-17 ตู๋ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-19 ตู๋ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 และกฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-13 ตู๋ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86

จากเรื่องคำมูลหลักไชย 8 ประการ สามารถสรุปเป็นตารางแสดงการปราบกฏในแต่ละฉบับ ดังตารางที่ 4-2

ตารางที่ 4-2 คำมูลหลักไทย 8 ประการ

คำมูลหลักไทย 8 ประการ							
ฉบับที่ 1	หางพันทิว	วิวพันทิว	วิวพันทิว	วิวพันทิว	วิวพันทิว	วิวพันทิว	วิวพันทิว
ฉบับที่ 2	ผู้ได้ห้องผู้ได้ ประกันแลหา เอง	ผู้ประกันให้ ห้องหนังสือ	ผู้ประกันให้ ห้อง	ผู้ประกันให้ ห้อง	ผู้ประกันให้ ห้อง	ผู้ประกันให้ ห้อง	ผู้ประกันให้ ห้อง
ฉบับที่ 3	หนังสือห้องมิได้ ประกันหาเอง	หนังสือห้องมิได้ ประกันให้	หนังสือห้องมิได้ ประกันให้	หนังสือห้องมิได้ ประกันให้	หนังสือห้องมิได้ ประกันให้	หนังสือห้องมิได้ ประกันให้	หนังสือห้องมิได้ ประกันให้
ฉบับที่ 4	หนังสือห้องมิได้ ประกันหาเอง	หนังสือห้องมิได้ ประกันให้	หนังสือห้องมิได้ ประกันให้	หนังสือห้องมิได้ ประกันให้	หนังสือห้องมิได้ ประกันให้	หนังสือห้องมิได้ ประกันให้	หนังสือห้องมิได้ ประกันให้
ฉบับที่ 5							
ฉบับที่ 6							

ตารางที่ 4-2 (ต่อ)

คำมูลหลักไทย 8 ประการ								
ฉบับ	หางพันทัว	วัพันทหลัก	วัพเลอยเขือก	จระเข้แฝงตอ	พระรามแฝงศร	นิตทีไต่ต	สวาสบ	กบเตน
ฉบับที่ 7	หนังสือพ้องผู้ได้มีประกัน		หากินว่าสมคบด้วยเมียน้อย	หากินว่าพึงความของตัวกึ่งพ้อง	กรมธรรม์	ข้ออาชญาอุทธรณ์พ้อง	หากินด้วยมรดกฝ่ายแม่	มรดกข้างพ้อง
ฉบับที่ 8								
ฉบับที่ 9	หามิได้ประกันเอง	มีผู้ประกัน	สมคบคาคนของเมียน้อย	เนื้อความของตัวพ้อง	หนังสือกรมธรรม์	อาญาอุทธรณ์	มรดกฝ่ายแม่	มรดกฝ่ายพ้อง
ฉบับที่ 10	หางพันทัว	วัพันทหลัก	วัพเลอยเขือก	จระเข้แฝงตอ	พระรามแฝงศร	นิตทีไต่ต	สวาสพ	กบเตน
	มิได้ประกันเอง	มีผู้ประกันให้หนังสือพ้อง	น้อยพ้อง	เนื้อความของตัวพ้อง	กรมธรรม์	อุทธรณ์พ้อง	ข้างแม่พ้อง	พ้อง
ฉบับที่ 11	หางพันทัว	วัพันทหลัก	วัพเลอยเขือก	จระเข้แฝงตอ	พระรามแฝงศร	นิตทีไต่ต	สวาสท	กบเตน
	หนังสือพ้องผู้ได้รับกรรม	มีผู้ประกันให้พ้อง	หากินว่าสมคบด้วยข้าเมียน้อยพ้อง	หากินว่าข้างเนื้อความของตัวพ้อง	สวาทอาชญา	อุทธรณ์พ้อง	มรดกฝ่ายแม่พ้อง	มรดกฝ่ายพ้อง

จากตารางดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า คำมูล 8 ประการ ปรากฏในตำรากฎหมายหลักไชยแต่ละฉบับมีชื่อเรียกที่คล้ายกันหรือเหมือนกันต่างกันไปที่รูปเขียนตัวสะกด แต่มีชื่อเรียกต่างไปบ้างในบางชื่อที่มีชื่อเรียกที่หลากหลายคือ “ว้วเรื่อยเชือก” เรียกเป็น “ว้วเลื่อยเชือก” “ว้วเลียวเชือก” “พระรามแผลงศร เรียกเป็น “พรานแผลงศร” “พระรามแปลงศร” “สวาสบ” มีชื่อเรียกหลากหลาย เรียกเป็น “สอภอสบ” “สารสบ” “สู้อาสบ” “สวาสท” ถึงกระนั้นชื่อเรียกกับเนื้อหาหรือเรื่องยังคงเหมือนกันในฉบับที่ปรากฏอยู่เช่นเดิม

1.3 พระชินสีห์ตั้งอำนวยการ พระชินสีห์ได้ตั้งอำนวยการโดยไม่ได้อธิบายว่าชื่อเรียกอำนวยการ แต่ละคนที่กำหนดไว้ว่ามีความหมายหรือมีลักษณะเช่นใด ได้แก่ คางคกปากบ่อ หรือคางคกปากเบี้ยว ถ่อเรือหาความ นามระวี หอมสินไวกลัวเอาทรัพย์ รู้ความ เต่าพุดสดตะเบาคน และทางสะเมาะ โดยชื่อเรียกบางเล่มเรียกต่างไปและมีจำนวนอำนวยการไม่เท่ากัน พระชินสีห์ในที่นี้ น่าจะเป็นการเปรียบเทียบหรือสื่อถึงผู้มีปัญญาความรู้ เพราะการอ้างถึงบุคคลที่เป็นที่ยอมรับและให้ความเคารพจะทำให้มีความน่าเชื่อถือ ประเด็นหรือเรื่องที่เขียนมีน้ำหนักและมีเหตุผล เมื่อมีการกล่าวถึงผู้มีปัญญาอิงกับพระพุทธรูปแสดงให้เห็นว่าสังคมไทยที่นับถือและตระหนักถึงความสำคัญของพระพุทธรูปศาสนา

นอกจากนี้มีเนื้อหาประกอบหรือเรื่องประกอบซึ่งเป็นการกล่าวถึงกรณีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และมีคำให้การและยอมรับสิ่งที่เกิดขึ้น เช่น ขอไม้ไผ่ เซ้าเรือจนเพรียงกินเรือ ลูกเป็นไข้ พันหลวงตาตักน้ำ ผู้ร้ายลักเรือหน้าบ้าน ผู้ร้ายลักโค การกู้เงิน 5 ตำลึง นายอากรเรียกอากรจากชาวบ้านแล้วซื้อราษฎร ลักส้มปลา ขโมยผ้า เกี่ยวข้าวในนา ทะเลาะวิวาทกัน เป็นต้น พระชินสีห์ตั้งอำนวยการ ปรากฏจำนวน 6 ฉบับ ได้แก่ หลักไชยฉบับสยามสมาคม มีเรื่องประกอบ จำนวน 27 เรื่อง หลักไชยตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา มีเรื่องประกอบ จำนวน 27 เรื่อง กฎหมายหลักไชย ฉบับวัดพิบูลทอง มีเรื่องประกอบ จำนวน 4 เรื่อง กฎหมายหลักไชย ลักษณะประวิงอุทธรณ์ ตุลาการ มีเรื่องประกอบ จำนวน 22 เรื่อง กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-19 คู่ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 มีเรื่องประกอบ จำนวน 25 เรื่อง กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-13 คู่ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 มีเรื่องประกอบ จำนวน 20 เรื่อง

จากเรื่องพระชินสีห์ตั้งอำนวยการ สามารถสรุปเป็นตารางแสดงการปรากฏในแต่ละฉบับ ดังตารางที่ 4-3

ตารางที่ 4-3 พระชินสีห์ตั้งอำมาตย์

ฉบับ	จำนวนเรื่อง	พระชินสีห์ตั้งอำมาตย์						
ฉบับที่ 1	27 เรื่อง	คางคกปากบ่อ	ถ้อยเชื้อหาความ	นามระรัว	ถอนศร	รู้ความ	เตาผูก สุดเมา	ถางตะ
ฉบับที่ 2								
ฉบับที่ 3								
ฉบับที่ 4	27 เรื่อง	คางคกปากบ่อ	ถ้อยเชื้อหาความ	นามระรัว	ถอนศรในชัยในตัว เอาทรัพย์	รู้ความ	เตาผูกสุดพะ เมา	ถางตะเมา
ฉบับที่ 5								
ฉบับที่ 6	4 เรื่อง	คางคกปากบ่อ	ถ้อยเชื้อหาความ	นามระรัว	หอมเส็นไปทั่ว เอาทรัพย์	รู้ความ	เตาผูกสุด เคาะเบาะ	ทางตะเมา
ฉบับที่ 7	เรื่อง	คางคกปากบ่อ	ถ้อยเชื้อหาความ	เตาผูกถักจะตะ	ทั้งตะเมาเกกล้า			
ฉบับที่ 8								
ฉบับที่ 9								
ฉบับที่ 10	25 เรื่อง	คางคกปาก เปี้ยว	ถ้อยเชื้อหาความ	นามระรัว	รู้ความ	เตาผูก สุพเมา		ถางตะเมา
ฉบับที่ 11	20 เรื่อง	คางคกปากบ่อ	ถ้อยเชื้อหาความ	เตาผูกหลัง ตะเมา	ตะเมาภาผา			

จากตารางดังกล่าว สรุปได้ว่า พระชินสีห์ตั้งอำนวยการ ปราบปรามในตำรากฎหมายหลักไชย แต่ละฉบับมีชื่อเรียกต่างกันออกไป และจำนวนเรื่องประกอบมีจำนวนไม่เท่ากัน โดยจำนวนเรื่อง ที่มากที่สุด คือ 27 เรื่อง ปราบปรามในหลักไชยฉบับสยามสมาคม และหลักไชย ตำรากฎหมายครั้ง กรุงศรีอยุธยา ส่วนจำนวนเรื่องที่รองลงมา คือ 25 เรื่อง 22 เรื่อง และ 20 เรื่องตามลำดับ และ ฉบับที่ปรากฏจำนวนเรื่องน้อยที่สุดเพียง 4 เรื่อง คือ กฎหมายหลักไชย ฉบับวัดพิบูลทอง จังหวัด สิงห์บุรี

1.4 ลักษณะความ 6 สถาน ลักษณะความนี้อธิบายลักษณะความแต่ละชนิด ได้แก่ แสนกบ นทีโสต มนโทคดี สารถีชักรถ ปลากรายแฝงตอ วัวพันหลัก และมีวิธีแก้หรือชนะความ ในลักษณะความแต่ละแบบว่ามีวิธีอย่างไร บางฉบับมีตัวอย่างลักษณะความแต่ละแบบว่ามี ลักษณะอย่างไร ซึ่งช่วยให้เข้าใจลักษณะความได้ชัดเจนขึ้น แต่ละฉบับมีชื่อเรียกต่างกันไปบ้างแต่ ลักษณะเนื้อหายังคงเหมือนกัน

ลักษณะความดังกล่าวปรากฏจำนวน 6 ฉบับ ได้แก่

1. หลักไชยฉบับวัดแจ้ง ปรากฏลักษณะความแสนกบ นทีโสต มนโทคดี สารถีชักรถ ปลากรายแฝงตอ และวัวพันหลัก

2. กฎหมายชาวบ้านภาคใต้ หลักอินทภาษและหลักไชย ปรากฏลักษณะความ เสนาบทสถาน มนโทคดีสถาน สติญาติสถาน วัวพันหลักสถาน และปลายแฝงตัวสถาน

3. กฎหมายหลักไชย ลักษณะประวิง อูทธรณ์ ตุลาการ ปรากฏลักษณะความเสนาบท นทีโสต มนโทคดี สารถีชักรถ ปลายแฝงตอ และวัวพันหลัก

4. ลักษณะหลักไชย กบิลข้อความ ตัดฟ้องฯลฯ ฎนัชายคน ปรากฏลักษณะความ เสนาบท นทีโสต มนโทคดี สารถีชักรถ ปลากรายแฝงตอ และวัวพันหลัก

5. กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-17 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 ปรากฏลักษณะ ความเสนาบท นทีโสต มนโทคดี สารถีชักรถ ตะเฒ่าแฝตอ โจรพันหอก วัวพันหลัก และฟักพันร้าน

6. กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-13 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 ปรากฏลักษณะ ความเสนาบท มนโทคดี สารถีชักรถ ปลากรายแฝงตอ ฟักพันร้าน นทีโสต และปลาสร้อยขมหาด

จากเรื่องลักษณะความ สามารถสรุปเป็นตารางแสดงการปรากฏในแต่ละฉบับ ดังตารางที่ 4-4

ตารางที่ 4-4 ลักษณะความ

ฉบับ	ลักษณะความ				หมายเหตุ
ฉบับที่ 1					
ฉบับที่ 2	แผนกบ	นิติไต่สวน	มนตรีคดี	สารบัญชักรรณ	ปลากราย แจ้งต่อ วุฒิปันหลักฐาน
ฉบับที่ 3	เสนาบท สถาน	มนตรีคดี สถาน	มติอนุญาตสถาน	วุฒิปันหลักฐาน สถาน	ปลากราย แจ้งต่อ สถาน
ฉบับที่ 4					
ฉบับที่ 5					
ฉบับที่ 6					
ฉบับที่ 7	เสนาบท	นิติไต่สวน	มนตรีคดี	สารบัญชักรรณ	ปลากราย แจ้งต่อ จรัลพินหลักฐาน
ฉบับที่ 8	เสนาบท	นิติไต่สวน	มนตรีคดี	สารบัญชักรรณ	ปลากราย แจ้งต่อ วุฒิปันหลักฐาน มีตัวอย่าง
ฉบับที่ 9	เสนาบท	นิติไต่สวน	มนตรีคดี	สารบัญชักรรณ	ตะแคงแจ้ง ต่อ โจรสืบพินหลักฐาน ที่กพั้นร้าน มีตัวอย่าง
ฉบับที่ 10					
ฉบับที่ 11	เสนาบท	มนตรีคดี	สารบัญชักรรณ	ปลากรายแจ้ง ต่อ	ปลากราย นิติไต่ พินหลักฐาน ชยพาด มีตัวอย่าง

จากตารางดังกล่าว สรุปได้ว่า ลักษณะความปรากฏในตำรากฎหมายหลักไชยในแต่ละฉบับมีชื่อเรียกลักษณะความต่างกันไป และจำนวนลักษณะความมีจำนวนต่างกัน นอกจากนี้บางฉบับมีตัวอย่างเรื่องประกอบ โดยฉบับที่มีเรื่องประกอบ ได้แก่ กฎหมายหลักไชย ลักษณะประวิง อุทธรณ์ ตลาการ ลักษณะหลักไชย กบิลข้อความ ตัดฟ้องฯลฯ กฎหมายหลักไชย เลขที่ 37-17 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 และกฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-13 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86

1.5 การพิจารณาพิสูจน์พยาน การพิจารณากระทงความต่าง ๆ โดยใช้วิธีการพิจารณาพิสูจน์ พยาน และพิสูจน์หลักฐานต่าง ๆ ประกอบการพิจารณาคดีความ เช่น กรณีฝากทองไว้ในหอขนมเงิน กรณีกู้เงินมีในสารกรมธรรม์ กรณีขอดูแลแล้วแหวนหาย กรณีพายเรือชนกลางน้ำ กรณีอุ้มมารดาชนกันระหว่างข้ามคลอง กรณีพายเรือมาจอดเพื่อหาฟืนแล้วพายเรือมาส่ง กรณีชายชาวเรือผิดเมียผู้อื่น กรณีโคกินข้าวเปลือกและไล่ชนไก่ กรณีโคชนคนเสียชีวิต กรณีเมียน้อยและเมียหลวงที่ขอลูก มาเลี้ยง กรณีพนันกันเรื่องต้นตาล กรณีหนังสือประกัน เป็นต้น การพิจารณาพิสูจน์พยานปรากฏจำนวน 6 ฉบับ ซึ่งแต่ละฉบับมีจำนวนเรื่องไม่เท่ากัน ดังนี้

1. หลักไชยฉบับสยามสมาคม มีจำนวนเรื่อง 15 เรื่อง
2. หลักไชยตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา มีจำนวนเรื่อง 15 เรื่อง
3. กฎหมายหลักไชย ฉบับวัดพิภุลทอง จังหวัดสิงห์บุรี มีจำนวนเรื่อง 12 เรื่อง
4. กฎหมายหลักไชย ลักษณะประวิง อุทธรณ์ ตลาการ มีจำนวนเรื่อง 11 เรื่อง
5. กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-19 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 มีจำนวนเรื่อง 14 เรื่อง
6. กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-13 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 มีจำนวนเรื่อง 10 เรื่อง

จากเรื่องการพิจารณาพิสูจน์พยาน สามารถสรุปเป็นตารางแสดงการปรากฏในแต่ละฉบับ ดังตารางที่ 4-5

ตารางที่ 4-5 การพิจารณาพิสูจน์พยาน

ฉบับ		การพิจารณาพิสูจน์พยาน														
เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง
1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
ผู้ต้องหา เงินเป็น เงินห่อ ผ้า	แหวน หนัก 1 บาทสี่ ในห่อ ขนมจีน	ตู้เงิน 1 ซึ่งไปวาง ในสาร กรรมธรรม์	ขอดู แหวน แล้วเอา แหวน ไป	พายเรือ ชนกัน กลางน้ำ เรือแตก	อุ้ม มารดา ข้าม คลอง ผลัดตก	ขโมย เรือ	เผาเรือน แล้วเอา เมียไป	โคก หอก แทงโค ตาย	ดั่งเรือ เสียดวง	เมียขอย หาความ เสียดวง	ทำชู้กับ ภรรยา ผู้อื่น	โคผูกไว้ แล้วโค หาย	พนัน เรื่องต้น ตาย	พนัน เรื่องต้น ตาย	หนี เรื่องต้น ตาย	
ฉบับที่ 2																
ฉบับที่ 3																
แหวน หนัก 1 บาทสี่ ในห่อ ขนมจีน	ตู้เงิน 1 ซึ่งไปวาง ในสาร กรรมธรรม์	เอาแหวน ของผู้อื่น ไป กรรมธรรม์	พายเรือ ชนกัน กลางน้ำ เรือแตก	อุ้ม มารดา ผลัดตก	ขโมย เรือ	เผาเรือน แล้วเอา เมียไป	โคก ถูกหอก แทง ตาย	ดั่ง เรือ	เมียขอย หาความ เสียดวง	ทำชู้กับ ภรรยา ผู้อื่น	โคผูกไว้ แล้วโค หาย	พนัน เรื่องต้น ตาย	พนัน เรื่องต้น ตาย	หนี เรื่องต้น ตาย	เอาเมีย เพื่อน เป็นเมีย ตัวเอง	

ตารางที่ 4-5 (ต่อ)

การพิจารณาพิสูจน์พยาน														
ฉบับ	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่องที่	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
ฉบับที่ 5														
	ผู้เงินไป	แหวน	แหวน	มารดา	เผา	เมีย	น้อยหา	เมีย	พุ่ม	เอาเมีย				
	วางใน	ในหอ	พายเรือ	เป็นไข้	เรือน	โคกหิน	ลง	ความ	เรื่องดื่ม	หนี	เพื่อน			
ฉบับที่ 6	สาร	ไปคืน	ชนกัน	เอาค่า	ชายขาว	ข้าวเปลือก	เรือน	เมีย	ศาล	ประกัน	เป็นเมีย			
	กรรมธรรม์			เผาผี	เกดอ			หลวง			ตัวเอง			
	ผู้เงินไป	แหวน	แหวน	ทำขี้เมีย	คนอื่น	ชายขึ้นมา	โคกไม้	พุ่ม	หนี	เอาเมีย				
ฉบับที่ 7	วางใน	ในหอ	พายเรือ	ผ่าเรือ	และเผา	ทำขี้กับ	หาย	เรื่อง	หมั่งสือ	เพื่อน				
	สาร	ไปคืน	ชนกัน	เมียตนเอง	เรือน			ต้นศาล	ประกัน	เป็นเมีย				
	กรรมธรรม์													
ฉบับที่ 8														
ฉบับที่ 9														

ตารางที่ 4-5 (ต่อ)

การพิจารณาพิชิตปัญหา															
เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง	เรื่อง
ฉบับที่ 1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	เรื่อง
ฝาก															
แหวนเงิน	ตู้เงิน 1	เอา	พายเรือ	เผาเรือน	โคกกิน	ลวงเรือ	เมียน้อย	หาความ	ทำสู้กับ	โคกที่ถูก	พุ่ม	เอาเสีย	เอาเสีย	เอาเสีย	เรื่อง
ห่อ	ซึ่งไปวาง	แหวน	ชนกัน	แล้วเอา	ซุกบ่ลือก	แล้วเอา	วัวหาย	เสีย	ภรรยา	ไม่รู้หาย	เรื่องตั้ง	หนี	เพื่อน	เพื่อน	เรื่อง
ขนมเงิน	ในสาร	ของตู้เงิน	กลางนา	เมียบ่ไป	ถูกหอก	ทรัพย์ไป		หลง	คนอื่น		ศาล	ประกัน	เป็นเสีย	เป็นเสีย	เรื่อง
แล้วแหวน	กรมธรรม์	ไป			แทงตาย										
หาย															
ฉบับที่ 11	ผ่านเงิน	แหวนเงิน	พายเรือ	ทำสู้เสีย	ทำสู้กับ	โคกที่ถูก	พุ่ม	หนี	เอาเสีย	เอาเสีย	เอาเสีย	เอาเสีย	เอาเสีย	เอาเสีย	เอาเสีย
2 ตัก	ห่อ	แหวนไป	ชนกัน	คนอื่นแล้ว	เสียคนอื่น	ไม่รู้หาย	เรื่อง	หนังสือ	เพื่อน	เพื่อน	เพื่อน	เพื่อน	เพื่อน	เพื่อน	เพื่อน
ขนมเงิน	คืน	คืน	กลางนา	เผาเรือน	เผาเรือน		ต้นศาล	ประกัน	ประกัน	ประกัน	ประกัน	ประกัน	ประกัน	ประกัน	ประกัน

จากตารางดังกล่าว สรุปได้ว่า การพิจารณาพิสูจน์พยานปรากฏในตำรากฎหมายหลักไชยในแต่ละฉบับ มีจำนวนเรื่องต่างกัน โดยฉบับที่มีจำนวนเรื่องมากที่สุด ได้แก่ หลักไชยฉบับสยามสมาคม และหลักไชยตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา มีจำนวนเรื่อง 15 เรื่อง รองลงมา 14 เรื่อง 12 เรื่อง และ 11 เรื่อง ตามลำดับ น้อยที่สุดคือ 10 เรื่อง ในกฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-13 ตู๋ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 มีจำนวนเรื่อง 10 เรื่อง เรื่องที่ปรากฏเหมือนกันทุกฉบับ ได้แก่ แหวนในห่อขนมจีน กู้เงิน พายเรือชนกัน ล้วงเรือน และโคหาย

1.6 ประตุความ ประตุวิตก และประตุให้การทั้งสี่ เนื้อหาที่ราษฎรจะฟ้องหาแก้กัน มี 4 ประตุ เพื่อให้พิจารณาคดีความ ได้แก่ ประตุวิตกอากรรม ประตุอุตุอากรรม ประตุสิงคาลอากรรม ประตุมิกสัญญ์อากรรม ประตุความนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับหนังสือประกัน โดยกล่าวถึงระยะเวลาการพิจารณาคดีความ

นอกจากนี้ประตุทั้ง 4 ที่กล่าวแล้ว ยังมีประตุ 4 ชื่ออื่นอีกที่สัมพันธ์กับลักษณะความด้วย ได้แก่ วิตกมหาไชย สัมพันธ์กับหางพันหัว อากรรมฤาไชยสัมพันธ์กับวัวพันหลัก มรดกมหาไชย สัมพันธ์กับวัวร้อยเชือก กสิติมฤาไชยสัมพันธ์กับจระเข้แฝงตอ รูปวิภพสัมพันธ์กับพระรามแฝงศร นามวิตกสัมพันธ์กับนทีโสต สันยาวิทยาอากรรมสัมพันธ์กับสวาสบ และรูปขันธ์สัมพันธ์กับกบเต็น ประตุความนี้ปรากฏจำนวน 6 ฉบับ ได้แก่ หลักไชยฉบับวัดแจ้ง กฎหมายชาวบ้านภาคใต้ หลักอินทภาษและหลักชัย หลักไชยตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา กฎหมายลักษณะหลักไชย ลักษณะประวิง อุทธรณ์ ตูลาการ กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-19 ตู๋ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 และกฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-13 ตู๋ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86

จากเรื่องประตุทั้ง 4 สามารถสรุปเป็นตารางแสดงการปรากฏในแต่ละฉบับ ดังตารางที่ 4-6

ตารางที่ 4-6 ประเด็นทั้ง 4

ระดับที่		ประเด็นความทั้ง 4				ประเด็นให้เการทั้ง 4			
		ประเด็น 1	ประเด็น 2	ประเด็น 3	ประเด็น 4	ประเด็น 1	ประเด็น 2	ประเด็น 3	ประเด็น 4
ฉบับที่ 1									
ฉบับที่ 2						วิเทศกมหา ไทย	อาหารณ์ ไทย	มรดก มหาไทย	กตติเมธา ไทย
ฉบับที่ 3	วิเทศกมหา ระยะ	อัครอาม ระยะ	สิงขอน มระยะ	มิดส์บัญญัติ อามระยะ					
ฉบับที่ 4	วิเทศ อาหารณ์	อุตริ อาหารณ์	สิงคลา อาหารณ์	มิดส์บัญญัติ อาหารณ์	วิเทศกมหา ไทย	อาหารณ์ ไทย	อาหารณ์ ไทย	อาหารณ์ ไทย	สัณยา วิยา อาหารณ์
ฉบับที่ 5									
ฉบับที่ 6									
ฉบับที่ 7	วิเทศ อาหารณ์	อุตริ อาหารณ์	สิงคลา อาหารณ์	มิดส์บัญญัติ อาหารณ์	วิเทศกมหา ไทย	อาหารณ์ ไทย	อาหารณ์ ไทย	อาหารณ์ ไทย	สัณยา วิยา อาหารณ์
ฉบับที่ 8									
ฉบับที่ 9									
ฉบับที่ 10						วิเทศกมหา ไทย	อาหารณ์ ไทย	มรดก ไทย	กตติเมธา ไทย
ฉบับที่ 11	วิเทศ อาหารณ์	อุตริ อาหารณ์	สิงคลา อาหารณ์	มิดส์บัญญัติ อาหารณ์	วิเทศกมหา ไทย	อาหารณ์ ไทย	อาหารณ์ ไทย	อาหารณ์ ไทย	สัณยา วิยา อาหารณ์

จากตารางดังกล่าว สรุปได้ว่า ลักษณะความปรากฏในตำรากฎหมายหลักไชยในแต่ละฉบับ ประตู่ทั้ง 4 แต่ละฉบับ มีประตู่ทั้ง 4 ต่างกันไป ได้แก่หลักไชยฉบับวัดแจ้ง มีประตู่ให้การทั้ง 4 กฎหมายชาวบ้านภาคใต้ หลักอินทภาษและหลักชัย มีประตู่ความทั้ง 4 หลักไชยตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา มีประตู่ความทั้ง 4 ประตู่วิตกทั้ง 4 และประตู่ให้การทั้ง 4 ซึ่งเป็นฉบับที่ปรากฏเพียงฉบับเดียวที่มีประตู่ทั้งสี่ 3 อย่าง กฎหมายลักษณะหลักไชย ลักษณะประวิง อุทธธรรณ ตุลาการ มีประตู่ความทั้ง 4 กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37 -19 ตู้ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 มีประตู่วิตกทั้ง 4 และประตู่ให้การทั้ง 4 และกฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37 -13 ตู้ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 มีประตู่ความทั้ง 4

2. เนื้อหาที่ลักษณะคล้ายกับกฎหมายตราสามดวง

เนื้อหาในลักษณะคล้ายกับกฎหมายตราสามดวง กล่าวคือ เนื้อหาตรงกับกฎหมายที่รวมไว้ในกฎหมายตราสามดวง เนื้อหาที่เหมือนกับในกฎหมายตราสามดวง ได้แก่ การฟ้องร้อง คดีความต่าง ๆ คดีตามบทพระอัยการ คดีความในพระราชกฤษฎีกา ลักษณะลักชีหรือตัดพยาน ลักษณะโจทก์หรือคดีตัดฟ้อง ลักษณะตัดฟ้อง ตัดสำนวน ลักษณะประวิงและลักษณะอุทธธรรณ พระราชกำหนดเก่า เมื่อเป็นเช่นนี้บ่งบอกได้ว่าเนื้อหาบางส่วนของตำรากฎหมายหลักไชยกับกฎหมายตราสามดวงที่เหมือนกันหรือคล้ายกันนั้น เนื่องจากผู้บันทึกหรือผู้เขียนอาจจะเห็นว่าเนื้อหาส่วนนี้เป็นเนื้อหากฎหมายสำคัญที่ควรมี หรือเป็นเรื่องที่ผู้อ่านควรมีความรู้ความเข้าใจ เพราะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นประจำย่อมเป็นได้ แล้วยังเป็นหลักในการพิจารณาตัดสินคดีความด้วย ซึ่งเป็นเรื่องที่ทำหน้าที่พิจารณาความยุติธรรมควรรู้ การที่เนื้อหาบางส่วนของกฎหมายหลักไชย เหมือนกับกฎหมายตราสามดวงอาจเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ากฎหมายหลักไชยกับกฎหมายตราสามดวงอาจเป็นตำรากฎหมายในยุคเดียวกันนั่นเอง เนื้อหาที่มีลักษณะเดียวกับกฎหมายตราสามดวงนี้ปรากฏมีจำนวน 7 ฉบับ ได้แก่ หลักไชยฉบับวัดแจ้ง กฎหมายชาวบ้านภาคใต้: หลักอินทภาษและหลักชัย หลักไชย ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา กฎหมายหลักไชย ฉบับวัดพิกุลทอง กฎหมายหลักไชย ลักษณะประวิง อุทธธรรณ ตุลาการ ลักษณะหลักไชย กบิลข้อความ ตัดฟ้อง ฯลฯ กุณีชายคน และกฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37 -17 ตู้ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86

3. เนื้อหาที่ต่างจากกฎหมายหรือการพิจารณาคดี

เนื้อหาต่างจากกฎหมายหรือการพิจารณาคดี เป็นเนื้อหากล่าวถึงเรื่องเนื้อหาในส่วนนี้เป็นหนังสือที่ไม่เกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับการพิจารณาคดีความ การที่มีเนื้อหาไม่สัมพันธ์กับการพิจารณาคดีความ อาจเป็นเพราะผู้ที่จับบันทึกหรือผู้เขียนอาจจะเห็นว่าควรมีเนื้อหาอื่นที่นอกเหนือไปจากการพิจารณาความเพื่อเป็นการบันทึก ซึ่งเรื่องที่บันทึกเป็นเรื่องเกี่ยวกับคาถา

ยันต์ อักษรเลข อักษรไทย นัยหนึ่งแสดงให้เห็นว่าสังคมไทยให้ความสำคัญเกี่ยวกับยันต์และอักษรซึ่งเป็นเรื่องของผู้ชายควรสนใจ สะท้อนให้เห็นว่าผู้ที่อ่านตำราเล่มนี้เป็นผู้ชาย สะท้อนถึงการศึกษาล่าเรียนได้เป็นอย่างดีว่าผู้ชายจะอ่านหนังสือออกและเข้ารับราชการ พบเพียงฉบับเดียวที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับคาถาและยันต์ คือ หลักไชย ฉบับวัดแจ้ง ส่วนเรื่องตัวอักษรพบในฉบับกฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-17 มัดที่ 86 และกฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-13 มัดที่ 86

รูปแบบและวิธีการพิจารณาความยุติธรรม

ในที่นี้จะกล่าวถึงเนื้อหาในตำรากฎหมายหลักไชยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับคดีความเท่านั้น เพราะเนื้อหาดังกล่าวจะแสดงให้เห็นถึงกระบวนการพิจารณาความยุติธรรมที่เกิดขึ้นได้ชัดเจนว่าคู่กรณีเป็นใคร มีการพิสูจน์ข้อเท็จจริงอย่างไร และผลของการพิจารณาคดีเป็นเช่นไร กระบวนการพิจารณาความยุติธรรมในตำรากฎหมายหลักไชยพบว่าการพิจารณาและตัดสินคดีความโดยอยู่บนพื้นฐานหลักความจริงที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมแก่คู่กรณีทั้งโจทก์และจำเลย การพิจารณาคดีตัดสินเรื่องราวนั้นไม่มีการกล่าวถึงบทลงโทษว่ามีการลงโทษเช่นไร เพียงแต่มีการกล่าวถึงว่ามีการปรับผู้ใดอย่างไร และคดีความหรือเรื่องราวที่เป็นคู่กรณี มีทั้งข้าราชการกับข้าราชการ ข้าราชการกับชาวบ้าน และชาวบ้านกับชาวบ้าน ดังนี้

1. ผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องในการพิจารณาคดี

ในบทที่ 2 กล่าวถึงผู้ทำหน้าที่ในการพิจารณาในกระบวนการทางยุติธรรมในเบื้องต้นแล้ว ซึ่งในหัวข้อนี้กล่าวถึงในตำรากฎหมายหลักไชยว่าผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องและอยู่ในกระบวนการพิจารณาคดีที่ปรากฏในตำรากฎหมายดังกล่าว ได้แก่ ผู้พิพากษา สุภาพระกลางการ โจทก์ จำเลย พยาน ซึ่งไม่ค่อยกล่าวถึงลูกขุนเท่าใดนัก ด้านโจทก์กับจำเลยนั้นเป็นคู่กรณีกันทั้งข้าราชการกับข้าราชการ ข้าราชการกับชาวบ้าน และชาวบ้านกับชาวบ้าน ผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับคดีต่าง ๆ โดยมีหน้าที่พิจารณาคดีตัดสินคดีความ คือ “ผู้พิพากษา” ซึ่งผู้พิพากษานั้นต้องมีบาทและหน้าที่สำคัญในการพิจารณาคดีตัดสินคดีความให้เกิดความยุติธรรม โดยให้ความเป็นธรรมซึ่งจะต้องมีการสอบสวนไต่สวนหรือสืบความเพื่อให้ได้ข้อมูลอันเป็นหลักฐานประกอบการพิจารณาคดี ซึ่งผู้ทำหน้าที่นี้จะต้องมีบทบาทและหน้าที่อันแสดงให้เห็นถึงว่ามีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะทำหน้าที่ตัดสินแทนพระมหากษัตริย์ที่ได้มอบหมายภาระหน้าที่และยังเป็นการลดพระราชกรณียกิจในการตัดสินคดีความต่าง ๆ และ “กระลาการ” ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ชำระความและพิสูจน์หลักฐานที่เกี่ยวกับเรื่องราว ซึ่งในส่วนนี้กระทรวงความแก่ความแก่กันได้กล่าวถึงผู้ทำหน้าที่ในการพิจารณาเป็นหลัก

เนื่องจากเป็นส่วนที่เกี่ยวกับวิธีการดำเนินสืบเรื่องราวและมีการพิจารณาว่าใครถูกหรือผิดด้วย
ดังเรื่องการเอาจอบฟันคันทนาแล้วเข้าไปในทีนาของผู้อื่น

ตัวอย่างที่ 1

ข้าฯ ทำนาเคียงกันกับนายแสง จริง และแขมงออกขึ้นริมคันทนาต่อเนื้อ หามีได้ ต่อ เอา
จอบขุดรากแซมเสีย หามีได้ ต่อ และกล่าวโทษ ข้าฯ ว่าฟันคันทนารุกเข้าไปถึงเนื้อนายนายแสงอีกแล้ว
จริง เมื่อพิพากษาสองสถาน ท่านผู้พิพากษาว่าข้อซึ่งโจทก์จำเลยรับกันในสำนวนนั้น ฟังเอาคำ
โจทก์จำเลยได้ และข้อซึ่งโจทก์หาจำเลยมิรับ เอาคำมิรับมาสอบโจทก์ ๆ ชั้นพิสูจน์ต่อกันนั้น ก็
ชอบให้ยกไว้ก่อน และข้อซึ่งโจทก์หาจำเลยมิรับ เอาคำมิรับสอบโจทก์ ๆ อ่างสักขีพิพยานนั้นก็ชอบ
ให้นำสุภาภระลาการไปเผชิญพยานตามข้ออ้าง เมื่อพิพากษาขาด ท่านผู้พิพากษาพิพากษาให้
โจทก์จำเลยนำสุภาภระลาการไปชั้นสูตรดูเนื้อหา มิได้เห็นรอยจอบฟันเข้ามาถึงนายนายแสง เห็นแต่
รอยจอบขุดคันทนาเป็นคั้งโคโนอยู่ พิพากษาเห็นว่านายแสงหากินเนื้อนา เห็นว่านานั้นเป็นเท็จ
สับปลับของนายแสงอยู่ และนายแสงแก้คำให้การว่าหามีได้ฟันรุกคันทนานั้น เมื่อภระลาการ
พิจารณา เห็นแต่รุกเข้าไป แต่ไม่ถึงเนื้อนานั้น เห็นว่าเป็นระหว่างบุกรุกนั้น ข้อเท็จสับปลับของนาย
สามีอยู่นั้นก็ชอบให้มีระวางใบสั่งให้ปรับทั้งโจทก์ทั้งจำเลย จะมีโทษประการใด

(หลักไทยฉบับ จ.ศ. 1082, หน้า 28-29)

จากตัวอย่างข้างต้นผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องในการพิจารณาคดี มีผู้พิพากษา และ
สุภาภระลาการ ซึ่งผู้พิพากษาทำหน้าที่สอบถามทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลย เป็นการฟังความทั้งสอง
ข้าง และพิจารณาตัดสินตามข้อมูลที่ได้สืบถาม ส่วนสุภาภระลาการไปสอบถามจากพยานตามที่
ฝ่ายโจทก์อ้าง

ตัวอย่างที่ 2

....ครั้นอยู่มาลูกหนี้นั้นตาย แล้วเอาเงินแก่ ข้าฯ ตามหนังสือประกัน ข้าฯ ติดใจอยู่ใน
หนังสือประกันนั้นว่าพิจารณามรดกหลวงของผู้ตายนั้นให้สิ้นแล้ว แลให้คิดเอาเงินแก่ข้าฯ หามีได้
จึงมีระวางไปให้ปรับ ๆ มาว่าผู้ใดกู้เงินทองของ ๆ

พระผู้เป็นเจ้าของอยู่หัวถึง 9 ปี ปีก็ตี ให้สืบสาวเอาญาติพี่น้องของผู้ตายนั้นมาเอาต้นทุน
ภาคเสจงถ้วน ซึ่งว่านายประกันนั้นหลวงนั้นแล้วแต่ลูกขุนจะปรึกษา แลนายประกันทุเลาว่า
ข้าฯ มิได้เป็นหนี้หลวง ข้าฯเป็นแต่นายประกัน แลสิ่งของผู้ตายนั้นอยู่ (ใน)พระคลังหลวงแล้ว

(หลักไทย ตำราครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 55)

จากตัวอย่างข้างต้นผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้อง คือ ลูกขุน ซึ่งไม่ได้ระบุว่า เป็นลูกขุน ณ ศาลา หรือลูกขุน ณ ศาลหลวง แต่น่าจะเป็นลูกขุน ณ ศาลหลวง เนื่องจากเป็นผู้ตรวจสอบให้เป็นไปตามกฎหมาย

อย่างไรก็ตามผู้ที่ทำหน้าที่เป็น “ผู้พิพากษา” ไม่ใช่เฉพาะบุคคลที่ทำหน้าที่รับราชการ หรือบุคคลที่พระมหากษัตริย์มอบหมายเท่านั้น ในตำรากฎหมายหลักไชยได้แสดงให้เห็นว่า “พระมหากษัตริย์” ยังทรงปฏิบัติหน้าที่นี้อย่างเดิม ดังตัวอย่างการพิจารณาเรื่องที่มารดาพลัดตกน้ำที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้พิจารณาคดีว่าให้ชดใช้เงินค่าทำศพ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

๑ กระทบชายสองคน มารดาเป็นไข้ ทั้งสองข้างอุ้มมารดาข้ามคลองมาหาหมอ คนละฟากชนกันกลางคลอง มารดาพลัดมือทั้งสองข้าง จะปรับเอาค่า เผาะผีแก่ใคร พระเจ้าอยู่หัว จึงพิจารณาว่า ปี เดือน ข้างหนึ่งนั้นร้าย จึงชนชายคนหนึ่งเข้า ให้เอาค่าเผาะผีแก่ชายเคราะห์ดีนั้น

(หลักไชยฉบับสยามสมาคม, หน้า 47)

ตัวอย่างที่ 2

๑ หว่าข้าพเจ้า(มี)ขนมจีนห่อหนึ่ง ข้าพเจ้ายังมิได้กิน ข้าพเจ้าลงอาบนํ้า ข้าพเจ้าจึงเอาแหวนหนัก $+1$ ใส่ไว้ในห่อขนมจีน ข้าพเจ้าจึงฝากไว้แก่ช่างเลื่อย จึงลงอาบนํ้าแล ช่างเลื่อยเห็นว่าทอง ข้าพเจ้าไว้ถามช่างเลื่อยทั้งสองคน ข้าพเจ้าฝากขนมจีนไว้ ทองไว้ด้วยหามิได้ โจทก์รับว่าจริง แลพระเจ้าอยู่หัว เห็นว่าความจริงของเจ้าทอง จึงเอาช่างเลื่อยแยกถามกันดูว่า กินขนมจีนนั้นแดงหรือขาว ช่างเลื่อยให้การผิดกัน จึงให้ช่างเลื่อยใช้ทอง...

(หลักไชย ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 51-52)

การที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้พิจารณาคดีตัดสินคดีความต่าง ๆ นี้มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึงปัจจุบัน เห็นได้จากการกำหนดเวลาให้ประชาชนถวายฎีกา หรือส่งเรื่องร้องทุกข์ต่าง ๆ ให้พระมหากษัตริย์ นั้นแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ยังคงเป็นที่พึ่งให้กับประชาชนที่มีเรื่องเดือดร้อนและเห็นว่าข้าราชการที่ทำหน้าที่นี้อาจจะทำหน้าที่ไม่ดีเท่าที่ควร

2. วิธีการพิจารณาความยุติธรรม

วิธีการพิจารณาความที่ปรากฏในตำรากฎหมายในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวหรือการพิจารณาคดี หมายถึง ขั้นตอนการพิจารณาคดีความ โดยในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาคดีใช้วิธีการสืบพยานทั้งฝ่ายโจทก์และฝ่ายจำเลย หรือที่เรียกว่าพิพากษาสองสถาน ซึ่งการวินิจฉัยจะพิจารณาจากข้อมูลหรือหลักฐานที่มีและประกอบกับข้อกฎหมาย อันแสดงถึงความเป็นที่พึ่งของประชาชนในการยุติข้อพิพาทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ดังตัวอย่างเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับ

วิธีการพิสูจน์พยาน และการหาความแค้นความแค้น เป็นกรณีความที่เกิดขึ้นระหว่างคู่ความ
สองฝ่าย และเป็นเหตุการณ์ ที่อยู่ในวิถีชีวิตหรือการดำรงอยู่ของคนในสังคม โจทก์มาฟ้องจำเลย
มีผู้ทำหน้าที่ข้อหาข้อเท็จจริงโดยการสืบพยาน สอบถามทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลย จากนั้นจึง
พิจารณาคดี ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

ข้อหนึ่งหากันโดยอรรถคดีอาจารย์กล่าวไว้ว่านายเพ็งหาว่าหมื่นสีรักษาเอาอีมา ๆ เลี้ยง
เป็นลูกจริง อีมา มีทองลูก ๆ อีมาจริง หมื่นสีรักษาด้วย ก็หาได้ จึงลูกอีมาเป็นข้า ข้าพเจ้าก็หาได้
เมื่อพิพากษาสองสถาน ท่านผู้พิพากษาโจทก์จำเลยรับกันในสำนวนฟังเอาได้ ข้อซึ่งโจทก์หา
จำเลยมิรับเอาค่า มิรับไปสอบโจทก์จำเลย ชั้นพิสูตก็ชอบให้ยกไว้ก่อน ข้อซึ่งโจทก์จำเลยมิรับ แล
ค่าโจทก์จำเลยอ้างพยานนั้นก็ควรนำตะลาการไปเพชฌพยานตามข้ออ้าง เมื่อพิพากษาขาดว่า
ฟ้องเอาค่าอีมา มีลูกด้วยหมื่นสีรักษานั้นหาได้ และในฟ้องนั้นจะได้หาหมื่นสีรักษา ด้วยอีมา
จนถึงมีทองลูกนั้นหาได้ และนายเพ็งหาเลี้ยงชายเคียบแอบแฝงอยู่ และนายเพ็งรับว่าอีมา มีทอง
ลูกด้วยชายอื่น แลข้อซึ่งหมื่นสีรักษาให้การว่า อีมา มีทองด้วยนั้น และนายเพ็งแก้ค่าให้การนั้น
ครั้งมิรับว่าอีมา มีทองด้วยชายก็จะแก้ว่ามีได้นั้น นายเพ็งกลัวจะต้องชก จึงรับเอาอีมา มีทองลูก
ด้วยชายจริง

(กฎหมายหลักไชย ลักษณะประเว็จ อุทธรณ์ ตะลาการ, หน้า 8-9)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นเรื่องการกล่าวหาของนายเพ็งที่ว่าลูกที่หมื่นสีรักษาขอมาเลี้ยง
ตั้งทอง ซึ่งไม่ทราบที่ตั้งทองกับใคร โดยมีการสอบถามข้อมูลทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลย รวมถึงมี
การสืบพยานจนพบว่าข้อกล่าวหาดังกล่าวไม่เป็นความจริง

ตัวอย่างที่ 2

...ยังมีสองคนไปป่าแลมีต้นตาลอยู่กลางบ้าน นั้นต้นหนึ่งครั้งสองคนกลับมาชายคน
หนึ่งนั้นเห็นต้นตาลจะถึงแล้ว แลชายคนหนึ่งว่ามีใช้ต้นตาลแล ชายสองคนจึงพนันกันทำหนังสือ
ให้แก้กัน ครั้นชายสองคน เดินมาเห็นต้นตาล จริงชายผู้แพ้หามีให้เงินแก่ชายผู้ชนะ ๆ นั้นให้การครั้ง
กระลาการถาม แลชายนั้นว่ามีใช้ต้นตาลนั้นมิรับ ครั้นโจทก์นำมาดูพบต้นตาล แลกระลาการจึง
เรียกเอาเงินตามหนังสือสัญญา แลจำเลยนั้นว่าเมื่อพนันกันเห็นแต่ปลายตาล ครั้นนำมาดู ๆ กัน
ต้นตาล ๆ ข้าฯ ติดใจ ฯ...

(หลักไชย ฉบับวัดพิกุลทอง, หน้า 37-39)

จากตัวอย่างข้างต้น เรื่องการทำหนังสือแก้กันด้วยเรื่องพนันว่าเป็นต้นตาลใช่หรือไม่
กรณีนี้มีการพิสูจน์โดยการนำมาพิจารณาหรือดูหลักฐานที่ประจักษ์ชัดเจน

3. ผลการพิจารณาคดีความหรือการตัดสิน

คดีความหรือเรื่องราวในตำรากฎหมายหลักไชย มีผลการพิจารณาคดีว่าฝ่ายใดเป็นฝ่ายที่ผิด แต่ไม่มีบทลงโทษว่าลงโทษเช่นไร มีเพียงแต่ใบระวางไปปรับในบางกรณีเท่านั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อไม่มีบทลงโทษ ตำรากฎหมายเล่มนี้จึงเป็นเพียงการบันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับคดีความอันเป็นตัวอย่างในการพิจารณาคดีเท่านั้น ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

ประการหนึ่งว่ามีชายผู้หนึ่งมีเรือพายมาลำหนึ่งยาว 5 วา 6 วา ซึ่งเรือมาพบ ชายผู้หนึ่งขอเดินสาร แลชายนั้นมายังสมภักนักการ ทำหนังสือร้องฟ้องให้เกาะเจ้าเรือนมา ถามหาว่าเรือเข้าท่านซึ่งมาแวะจอดขึ้นบกไปส่งทุกแล้วแลชายนั้นเดินมาเห็นเรือเข้าท่าน ซึ่งเอาเรือเข้าท่านพายไปว่าเป็นเรือของตัว ทำเป็นขอเดินสารซึ่งลงเรือขึ้นไป ๕ เมื่อถามชายเจ้าเรือ ชายเจ้าเรือรับแต่ว่าเรือเข้าท่านซึ่งมาแวะเข้าจอดขึ้นบก ชายนั้นเห็นเรือเข้าท่านซึ่งเอาเรือเข้าท่านพายไปว่าเป็นเรือของตัว ขอเดินสารพาเรือนั้นไปจริง ขอซึ่งไปส่งทุกทำเป็นว่าชายนั้นมิรับ ชนพิสูจนหาพยานมิได้ แลซึ่งรับกันในหนานั้นแล้วชายนั้นให้การว่าเรือพายมาลำหนึ่ง ยาว 5 วา 6 วา ซึ่งมาแวะเข้าจอดเห็นชายผู้นั้นเห็นเรือซึ่งลงของเองพายไปขอเดินสารเองแล้ว ๆ ลงเรือมิได้มาหาความเป็นเรือของตัวนั้น ถามชายผู้โจทก์เรือ ๆ เรือมิรับเป็นหนังสือหา ถ้าวรับก็แพ้

(กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-17 มัดที่ 86, หน้า 68-70)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นเรื่องที่มีชายพายเรือมาแล้วมีชายคนหนึ่งขอโดยสารไปด้วย แต่กลับชิงเอาเรือไปเป็นของตัวเอง

ตัวอย่างที่ 2

...เมื่อพิพากษาสองสถาน ท่านผู้พิพากษาว่าข้อซึ่งโจทก์จำเลยรับกันในสำนวนนั้นก็
 ฟังเอาคำ จำเลย } นั้นได้ แลข้อซึ่งโจทก์หาจำเลยมิรับ เอาคำมิรับไปสอบโจทก์ ๆ จำเลยชั้น
 พิสูจนต่อกันนั้นก็ชอบให้ยกไว้ก่อน แลข้อซึ่ง โจทก์ } มิรับ เอา คำมิรับไปสอบโจทก์ ๆ จำเลย
 อ่างสังกิจพิพยานนั้นก็ชอบให้ จำเลย } นำสู่ฎากระลาการไปเชิญพยานอ้าง เมื่อพิพากษา
 ขาด ผู้พิพากษา ๆ ว่าลูกหมื่นแก้วเป็นใช้ตายก่อนแล้ว นายจิตจึงขอไม้ แลไม้ล้มปะทะ ๆ เรือน
 หมื่นแก้วอยู่ หมื่นแก้วจึงให้ตัด นายจิตตัดเสียแล้ว หมื่นแก้วเอาเท็จจริงมาฟ้องกล่าวโทษนาย
 จิตอีกเล่า แล้วหนังสือหาของตัวนั้น ก็ชอบให้ระวางไปปรับโทษหมื่นแก้วจะเป็นประการใด

(หลักไชย ตำราครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 45-46)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นเรื่องระหว่างนายจิตร์กับหมื่นแก้ว ผู้พิพากษาและสุภาภระลาการ มีการไปสอบถามทั้งฝ่ายโจทก์ จำเลย และพยาน เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าหมื่นแก้วเป็นผู้ผิดมีเพียงระวางไปปรับ ส่วนบทลงโทษนั้นไม่ทราบว่าเป็นประการใด

หากจะพิจารณาจากกฎหมายในปัจจุบันเพื่อเปรียบเทียบสภาพกฎหมายในยุคดังกล่าวแล้วจะเห็นว่า หลักไทยเป็นเสมือนการรวบรวมคำพิพากษาของคดีต่าง ๆ ที่ผู้รวบรวมเห็นว่าผู้ที่ศึกษากฎหมายหรือสภาพการพิจารณาคดีที่น่าสนใจควรรู้ เมื่อสำรวจข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้องกับคดีทั้งหมดแล้วเห็นว่า กรณีที่พิพาทกันทั้งเรื่องทางอาญา เช่น เป็นเรื่องลักทรัพย์ การผิดประเวณี การวิวาท การขู่โก่งหรือกล่าวเท็จเพื่อปกปิดการกระทำผิดอย่างอื่น การทำร้ายร่างกายผู้อื่น การทำให้เสียทรัพย์ การบุกรุก และเรื่องการแพ่ง เช่น สัญญาค้ำประกัน การกู้เงิน สัญญา การพนัน รวมทั้งเรื่องพิพาทที่เป็นเรื่องอุบัติเหตุที่หาผู้ผิดมิได้

ในเรื่องข้อพิพาททางอาญา จะเห็นว่า ความผิดทั้งหมดเป็นเรื่องที่เป็นความผิดในตัวเอง (Mala in se) จึงเห็นว่ากฎหมายส่วนใหญ่ที่ใช้บังคับเป็นกฎหมายที่เป็นความผิดในตัวเอง เพราะว่า ความผิดลักษณะนี้จะสอดคล้องกับศีลธรรมหรือมาตรฐานความประพฤติของสังคม (Norm) และการบัญญัติกฎหมายในแต่ละลักษณะก็ใช้วิธีมูลคดี หมายถึง เมื่อมีเหตุเกิดขึ้นแล้วรัฐโดยกษัตริย์ที่เป็นผู้ทรงอำนาจอธิปไตยของรัฐเป็นผู้กำหนดลักษณะความผิดและโทษที่จะลงแก่ผู้ฝ่าฝืน ไม่ว่าจะเป็นการลักทรัพย์ การขู่โก่งหรือกล่าวเท็จเพื่อปกปิดการกระทำผิดอย่างอื่น การทำร้ายร่างกายผู้อื่น การทำให้เสียทรัพย์ การบุกรุก ซึ่งเป็นการละเมิดสิทธิของผู้อื่นโดยมิชอบ โดยผู้กระทำไม่มีอำนาจในการกระทำ ส่วนการผิดประเวณี เป็นการแสดงให้เห็นถึงอำนาจการครอบงำของชายที่มีเหนือหญิงที่เป็นเมีย ส่งผลให้เกิดสภาวะคล้ายความเป็นเจ้าของของหญิงนั้นและเกิดอำนาจการ hingหวงที่ส่งผลให้เกิดอำนาจในการทำร้ายแก่ผู้ที่ละได้อำนาจการครอบงำเหนือหญิงนั้นได้ ซึ่งสภาพเช่นนี้ในปัจจุบันก็ยังปรากฏในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ลักษณะครอบครองที่ให้อำนาจของคู่สมรสในการเรียกค่าเสียหายจากผู้เป็นชู้ได้ แต่ผลแห่งกฎหมายยังให้อำนาจแก่หญิงที่เป็นคู่สมรสฟ้องร้องหญิงอื่นที่เป็นชู้ของสามีตนได้ และไม่มีอำนาจในการทำร้ายชู้ดังที่บัญญัติในประมวลกฎหมายอาญา ส่วนการวิวาทเป็นลักษณะการทำให้สังคมแตกแยกและวุ่นวาย และทำให้สังคมเสียความสงบสุข รัฐจึงต้องกำหนดบทบัญญัติให้เป็นการกระทำเช่นนั้นเป็นความผิดทางอาญา

ส่วนในกรณีทางแพ่ง เช่น สัญญาค้ำประกัน การกู้เงิน สัญญา เป็นการวางเรื่องสิทธิและเสรีภาพที่ประชาชนทุกคนสามารถทำนิติกรรมแก่ผู้ใดก็ได้ และเมื่อทำสัญญาหรือข้อตกลงแล้วผู้ให้สัญญานั้นต้องรักษาสัญญาและทำตามสัญญานั้น ทั้งให้อำนาจแก่ผู้รับสัญญาในการฟ้องร้อง

บังคับให้ผู้ให้สัญญาต้องปฏิบัติตามสัญญานั้น รัฐเป็นเพียงผู้ควบคุมกฎกติกาให้ผู้สัญญาต้องรักษาหน้าที่และสิทธิของแต่ละฝ่ายเท่านั้น หากพิจารณาจากกฎหมายตราสามดวงแล้ว จะเห็นว่า รัฐมิได้กำหนดให้นิติกรรมใดเป็นโมฆะหรือโมฆียะดังเช่นในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ด้วยเหตุว่า การเข้าทำนิติกรรมหรือทำสัญญาต่อกันนั้นอยู่ในเงื่อนไขของระดับของชนชั้นในสังคม เช่นไพร่ทำสัญญาต่อกันต้องมีผู้ใดดูแล ไพร่กับมูลนายต้องมีสิ่งใดเป็นหลักฐานในการฟ้องร้อง จึงทำให้รัฐมั่นใจในการกำกับ ควบคุมโครงสร้างของสังคมในแง่การปกครอง การดำรงอยู่ของผู้นั้นในสังคมที่มีชนชั้นหลากหลายที่กษัตริย์ปกครองโดยผ่านระบบขุนนาง ซึ่งต่างไปจากในปัจจุบันที่มีโครงสร้างของสังคมที่ชนชั้นทั้งหมดมีความเท่าเทียมกันในแง่การปกครอง แต่อาจแตกต่างกันในเรื่องโครงสร้างทางเศรษฐกิจหรืออำนาจทางการเมือง

ส่วนที่รัฐบัญญัติเกี่ยวกับความรับผิดชอบแพ่งในการพนัน ด้วยเหตุว่ารัฐมิได้บัญญัติว่าการพนันเป็นความผิดทางอาญาและมูลหนี้ที่เกิดจากการพนันเป็นโมฆะดังเช่นในปัจจุบัน รัฐจึงต้องรับรองหนี้ที่เกิดจากการพนันว่าสามารถบังคับกันได้ จึงเห็นได้ว่า สิทธิเสรีภาพของประชาชนในยุคดังกล่าวมีมากพอสมควรในการใช้ชีวิตและดำเนินชีวิตภายในเงื่อนไขของโครงสร้างของสังคมที่ปกครองผ่านชนชั้นทางปกครอง

ส่วนกรณีวิธีพิจารณาคดี หลักไชยมิได้อธิบายในแต่ละคดีชัดเจนนัก ด้วยเหตุว่าวิธีพิจารณาคดีในยุคดังกล่าวเป็นเงื่อนไขของฝ่ายราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น การปฏิบัติของลูกขุน ณ ศาลหลวง ในการวินิจฉัยว่าคดีใดควรเป็นอำนาจของราชการฝ่ายใด ระยะเวลาที่มีอำนาจเพียงใด ส่วนคู่ความ พยานหลักฐานทั้งปวงในคดี การวินิจฉัยพยานหลักฐานของลูกขุน ณ ศาลหลวง การปรับคดีของผู้รับคดี การวินิจฉัยของผู้พิพากษา ล้วนอยู่ในพระโอบายการ ลักษณะพยานทั้งสิ้นที่ผู้ศึกษาต้องทำการศึกษาอย่างจริงจังจึงจะมีความรู้ความเข้าใจ ทั้งต้องฝึกงานในแผนกนั้น ๆ เป็นระยะเวลาพอสมควรจึงจะสามารถเข้าใจและปฏิบัติหน้าที่ได้ ดังนั้นหลักไชยที่เป็นเพียงเรื่องที่รวบรวมมาจากคดีบางเรื่องจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องบันทึกเรื่องทั้งหมดของกฎหมายลักษณะพยานไว้เพราะว่าหากผู้อ่านไม่เข้าใจเพียงพอแล้วก็ทำให้เกิดความยุ่งยากในการปฏิบัติงานในอนาคต และหากผู้อื่นมีความเข้าใจดีแล้ว ก็อาจเกิดการทำความเข้าใจไปสร้างความสำเร็จให้แก่ระบบงานยุติธรรมได้ ผู้ที่นั้นอาจสร้างพยานหลักฐานเท็จเพื่อรังแกฝ่ายตรงข้ามให้ได้รับโทษทางอาญา

ดังนั้น โดยสรุป หลักไชยที่นำมาศึกษานี้เป็นเรื่องของการรวบรวมลักษณะคดีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจริงในสังคมในส่วนภูมิภาคต่าง ๆ ของรัฐ (อยุธยาหรือกรุงรัตนโกสินทร์) ที่บังคับใช้กฎหมายตราสามดวงแก้คดีนั้น ๆ โดยมีได้อธิบายในรายละเอียดของคดี รวมทั้งวิธีการรวบรวม

พยานหลักฐาน การพิจารณาคดีโดยใช้กฎหมายลักษณะพยาน ลักษณะรับฟ้อง และลักษณะ
ตระลาการ ซึ่งตรงกับจุดประสงค์ของรัฐที่ต้องการเพียงให้ประชาชนทราบเพียงว่าหากเกิด
เหตุการณ์ใดผู้ที่เกี่ยวข้องจะได้รับผลเช่นใด โดยไม่ต้องการให้ประชาชนทราบถึงวิธีการพิจารณา
คดีและรายละเอียดต่าง ๆ ในคดี ซึ่งไม่เหมือนกับหนังสือรวบรวมคำพิพากษาศาลฎีกาในปัจจุบัน
ที่แสดงให้เห็นความรู้เรื่องการรับฟ้อง การพิจารณาของศาลแต่ละชั้น และการวินิจฉัยของศาลฎีกา
ที่ถือเป็นศาลสูงสุดในประเทศ ที่อาจนำคำพิพากษาศาลฎีกาเหล่านั้นเป็นตัวอย่างอ้างอิงในคดีต่าง ๆ
ที่มีเนื้อเรื่องและข้อกฎหมายคล้ายกัน

บทที่ 5

สำนวนภาษาที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไชย

ในบทนี้จะกล่าวถึงสำนวนภาษาที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไชย เนื่องจากตำรากฎหมายนี้เป็นตำราเฉพาะด้านกฎหมาย จึงน่าจะมีการใช้สำนวนภาษาที่เน้นทางกฎหมายเป็นหลัก อีกทั้งวิธีการนำเสนอหรือการลำดับเนื้อหาหน้าจะมีวิธีการเรียบเรียงที่ชัดเจนและตรงไปตรงมา ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาคำศัพท์และลีลาภาษาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการพิจารณาคดีเป็นหลักซึ่งในบทที่ 4 ได้กล่าวถึงสารัตถะเนื้อความในตำรากฎหมายหลักไชยที่เกี่ยวกับคดีความต่าง ๆ ไว้แล้ว การพิจารณาคดีเป็นสารัตถะสำคัญในตำรากฎหมายหลักไชย การวิเคราะห์สำนวนภาษาในประเด็นดังกล่าวจะแสดงถึงลักษณะเฉพาะของตำราเล่มนี้ได้อย่างชัดเจน ผู้วิจัยจึงศึกษาทั้งคำศัพท์และลีลาการเขียน โดยมีลักษณะดังต่อไปนี้

คำศัพท์ที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไชย

จากการศึกษาคำศัพท์ที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไชยทั้ง 11 ฉบับ สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ คำศัพท์ที่ใช้ในกฎหมาย และคำศัพท์ที่ใช้ทั่วไปและไม่มี ความหมายทางกฎหมาย รายละเอียดดังต่อไปนี้

1. คำศัพท์ที่ใช้ในกฎหมาย

คำศัพท์ที่ใช้ในกฎหมาย เป็นคำศัพท์ที่สัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับการพิจารณาคดีความต่าง ๆ เช่น กระลาการ สำนวน ดิงทุเลา ฟ้อง พิพากษา หาความ พยาน เกาะ กฎหมาย โจทก์ จำเลย ฟ้องร้อง ยื่นฟ้อง หาว่า เป็นสัจ สังกิจพิพยาน หนังสือประกัน กระทง พิสูจน์ รับกั้นในสำนวน ให้การ (ว่า) แพ้ในสำนวน เป็นต้น คำศัพท์เหล่านี้เป็นคำศัพท์ที่ใช้เฉพาะในการพิจารณาคดีความทางกฎหมาย เพราะเป็นคำศัพท์ที่อยู่ในกลุ่มความหมายที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน อีกทั้งคำบางคำหรือยังมีใช้ในภาษากฎหมายปัจจุบันด้วย ในการอธิบายความหมายของคำศัพท์จะนิยามความหมายตามพจนานุกรมศัพท์กฎหมายเป็นสำคัญ คำศัพท์ที่ใช้ในกฎหมายแบ่งได้ดังนี้

1.1 คำศัพท์กฎหมายที่ยังคงใช้อยู่ในภาษากฎหมายปัจจุบัน

คำศัพท์กฎหมายที่ยังคงมีใช้อยู่ในภาษากฎหมายปัจจุบัน โดยความหมายของคำไม่เปลี่ยนแปลง กล่าวคือ ความหมายของคำยังคงมีความหมายเหมือนเดิมหรือคงเดิม คำที่ใช้เป็นคำ

ที่สื่อความเข้าใจได้ง่ายและชัดเจน เช่น ตีใจ ฟ้อง ผู้พิพากษา คำให้การ โจทก์ จำเลย พยาน พิสูจน์ หนังสือฟ้อง เป็นต้น ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

...ข้าพเจ้า ตีใจอยู่ แลท่านผู้พิพากษาว่าบุญมีแก้คำให้การว่าข้ออาชญากรรมนั้น แก้ว่าหาไม่ได้ นั้น เห็นว่านายบุญมีมีหนังสือฟ้อง แลซึ่งนายอุตติใจนั้นก็ชอบด้วยถ้อยคำของนายอุ...

(หลักไชย ตำราครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 42)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำศัพท์ที่ใช้ในกฎหมายแบ่งได้เป็น 2 ชนิด คือ คำกริยา และ คำนาม ดังนี้

คำศัพท์ที่เป็นคำกริยา ได้แก่ “ตีใจ” หมายถึง ชัดซ่องใจ คือ เมื่อตระลาการพิจารณาแล้ว โจทก์หรือจำเลยยังซ่องใจในคำตัดสิน “(แก้)คำให้การ” หมายถึง ถ้อยคำหรือข้อความที่ผู้ถูกกล่าวหาหรือถูกฟ้องรับ ภาคเสธ ปฏิเสธ หรือแก้ข้อหาในคดีที่ถูกกล่าวหาหรือถูกฟ้องในคดีอาญา หรือที่คู่ความฝ่ายหนึ่งยกเป็นข้อต่อสู้ในคดีแพ่งหรือในคดีปกครอง ซึ่งในประมวลวิธีพิจารณาความแพ่ง ภาค 1 บททั่วไป ลักษณะ 1 บทวิเคราะห์ศัพท์ (2543, หน้า 8) ได้ให้ความหมายของ “คำให้การ” ว่า กระบวนพิจารณาใด ๆ ซึ่งคู่ความฝ่ายหนึ่งยกข้อต่อสู้เป็นข้อแก้คำฟ้องตามที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายนี้ นอกจากคำแถลงการณ์

คำศัพท์ที่เป็นคำนาม ได้แก่ “ผู้พิพากษา” หมายถึง ผู้มีอำนาจและหน้าที่ในการพิจารณา อรรถคดีในศาล “หนังสือฟ้อง” หมายถึง เอกสารหรือข้อความที่เขียนแล้วมีการกล่าวหา กล่าวโทษ บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง

ตัวอย่างที่ 2

...ถ้าฟ้องหากกล่าวโทษแก่กัน กระลาการได้ถามจำเลยรับจริงแล้ว แลมิให้การต่อไป แล จำเลยเข้ามายื่นฟ้อง หนุ่นเนื้อความซึ่งหากันก็ดี แลชั้นพิสูจน์ต่อกันแลได้พยานไว้ก็ดี ให้กระลาการพิจารณาไปให้ถ่องแท้...

(หลักไชย ฉบับวัดแจ้ง ตำบลอ่างทอง อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี, หน้า 19)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำศัพท์ที่ใช้ในกฎหมายแบ่งได้เป็น 2 ชนิด คือ คำกริยา และ คำนาม ดังนี้

คำศัพท์ที่เป็นคำกริยา ได้แก่ “ฟ้อง” หมายถึง กล่าวหา กล่าวโทษ แสดงให้รู้

* หมายถึง ตำแหน่งพนักงานศาลผู้มีหน้าที่ชำระเอาความเท็จจริง

** หมายถึง แบ่งรับแบ่งสู้ เช่น ให้การภาคเสธ

“ให้การ” หมายถึง ให้ถ้อยคำเกี่ยวกับเรื่องที่เป็นมาหรือเป็นการบอกเรื่องราวอย่างเป็นทางการ “ยื่นฟ้อง” หมายถึง ฟ้องร้องต่อศาล “ชั้นพิสูจน์” น่าจะหมายถึงครั้นพิสูจน์ หมายความว่า เมื่อมีการพิสูจน์แล้ว

คำศัพท์ที่เป็นคำนาม ได้แก่ “จำเลย” หมายถึง บุคคลผู้ถูกฟ้องต่อศาลแล้ว “พยาน” หมายถึง บุคคลซึ่งให้การในเรื่องหรือสิ่งที่ตนได้เห็น ได้ยิน หรือได้รับรู้มาโดยวิธีอื่น หรือผู้รู้เห็นที่ใช้ในการพิสูจน์หลักฐาน วัตถุหรือสิ่งที่ของที่ใช้เป็นหลักฐานพิสูจน์

ตัวอย่างที่ 3

ครั้นกระลาการถามชายนั้นให้การว่ามีใช้ต้นตาลนั้น นั้นมีรับคนใจทักนำมาดูพบต้นตาล กระลาการจึงเรียกเอาเงินตามหนังสือสัญญา แลชายจำเลยนั้นว่าเมียพนันเห็นแต่ปลายตาล ครั้นมาดูเห็นแต่ตาลนั้นช้ำๆติดใจอยู่

(กฎหมายลักษณะลักขัย เลขที่ 37-19 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, หน้า 42-43)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำศัพท์ที่ใช้ในกฎหมายที่เป็นคำนาม ได้แก่ คำว่า “ใจทัก” หมายถึง บุคคลผู้ฟ้องคดีต่อศาล และคำว่า “หนังสือสัญญา” หมายถึง สัญญาที่ทำขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร

1.2 คำศัพท์กฎหมายที่ไม่ปรากฏใช้ในปัจจุบัน

คำศัพท์ที่ปรากฏบางคำไม่มีใช้ในปัจจุบันหรือมีใช้แต่ความหมายไม่ได้เกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับกฎหมาย อาจจะเป็นเพราะสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป หรือมีคำอื่นที่ใช้แทนคำเดิม เช่น กฎหมาย พิพากษาสองสถาน สักขีพิพยาน เกาะ กระลาการ

ตัวอย่างที่ 1

ราษฎรจะฟ้องร้องให้กราบพูลพระกรุณาพูลเกล้าถวาย และให้กฎหมายทำหนังสือมา ยื่นเกล้าทูลขอแก้กัน

(หลักไชยฉบับ จ.ศ. 1082, หน้า 30)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำศัพท์ที่ใช้ในกฎหมาย ได้แก่ “กฎหมาย” ในที่นี้กฎหมายไม่ได้เป็นคำนามแต่เป็นคำกริยาจึงน่าจะมีความหมายว่าแจ้งความ จดคำฟ้องไว้เป็นหลักฐาน (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2515, หน้า 65) หรือจดไว้ บันทึกไว้เป็นหลักฐาน ซึ่งในปัจจุบันคำว่า “กฎหมาย” ใช้เป็นคำนาม ซึ่งหมายถึง กฎเกณฑ์ที่มีอำนาจตราขึ้นเพื่อใช้บังคับบุคคลให้ปฏิบัติตามเป็นการทั่วไป ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามย่อมได้รับผลร้าย

ตัวอย่างที่ 2

หาว่าเป็นนายอุฎาตจริงมิรู้ จะมีได้ต่อมิรู้ข้อราชการหามีได้ ข้าฯ นายอุเป็นอุฎาตจริง ข้อราชการหามีได้ต่อหามีได้ เมื่อพิพากษาสองสถาน ท่านผู้พิพากษา ๆ ว่าซึ่งโจทก์ จำเลยรับกันในสำนวนนั้นก็ฟังเอาคำโจทก์จำเลยนั้นได้ และจำเลยมิรับเอาคำมีรับมาสอบโจทก์ ๆ จำเลยมิรับเอาคำมีรับมาสอบโจทก์ ๆ อ้างสังฆีทิพยยานนั้นก็ชอบ ให้โจทก์จำเลยนำสุภาภะลาการไปเผชิญตามข้ออ้าง เมื่อพิพากษาขาด ท่านผู้พิพากษา ๆ ว่า....

(หลักไชย ฉบับ จ.ศ.1082, หน้า 25-26)

จากตัวอย่างข้างต้น ในความหมายตามพจนานุกรม “สังฆีทิพยยาน” หมายถึง พยานรู้เห็น เหตุการณ์ด้วยตนเอง “ทิพยยาน” หมายถึง พยานที่ศักดิ์สิทธิ์ พยานที่เชื่อถือได้อย่างมั่นคง สังฆีทิพยยาน น่าจะหมายถึง พยานที่น่าเชื่อถือ ปัจจุบันกฎหมายใช้คำว่า “พยาน” ซึ่งไม่ได้หมายถึง บุคคลเท่านั้น แต่หมายรวมถึงพยานหลักฐาน ทั้งพยานวัตถุ พยานเอกสาร หรือพยานบุคคลซึ่งน่าจะพิสูจน์ได้ว่าจำเลยมีผิดหรือบริสุทธิ์

ส่วนคำว่า “พิพากษาสองสถาน” น่าจะหมายถึง การสอบถามข้อมูลจากทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลย ซึ่งพิพากษาสองสถานมีวิธีการสอดคล้องและน่าจะมีความหมายเช่นเดียวกับที่สองสถาน ดังประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ภาค 2 วิธีพิจารณาในศาลชั้นต้น ลักษณะ 1 วิธีพิจารณาสามัญในศาลชั้นต้นในปัจจุบัน มาตรา 183 ได้อธิบายลักษณะการชี้สองสถานไว้ว่า ให้คู่ความมาศาลและตรวจสอบข้ออ้างข้อเถียงและพยานหลักฐานของทั้งคู่ ว่าเท็จจริงเพียงใด และทั้งคู่ยอมรับหรือไม่ ถ้ายอมรับเป็นอันยุติ หากมีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอ้างและอีกฝ่ายหนึ่งไม่รับก็ให้มีการสืบพยานหลักฐานกันใหม่

ตัวอย่างที่ 3

หาว่าชายหนึ่งให้หนังสือ ประกันทาสข้าพเจ้า หลบหลีกหนีหายไשר ให้เกาะเอาข้าพเจ้าผู้นายประกัน แลครั้นอยู่มาทาสข้าพเจ้าหนีจริง ให้การว่าข้าพเจ้าประกันหลบหลีกหนีหายไשרให้เกาะข้าพเจ้าผู้นายประกัน...

(หลักไชย ฉบับสยามสมาคม, หน้า 55)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำศัพท์ “เกาะ” หมายถึง ยึด จับกุม ปริชา ช้างขวัญยืน (2515, หน้า 12) ได้อธิบายว่า ปัจจุบันนิยมใช้คำว่า “เกาะ” ในความหมายว่า ยึด ถือ เหนี่ยวรั้ง ส่วนในสมัยอยุธยานิยมใช้ในความหมายว่า จับ,กุม ปัจจุบันไม่ใช้ในความหมายนี้แล้ว ซึ่งภาษากฎหมายใช้เป็นคำซ้อนว่า “เกาะกุม”

ตัวอย่างที่ 4

แลข้อซึ่งโจทก์จำเลยมีรับสอบโจทก์ โจทก์อ้างสักขีพยานนั้นก็ชอบ ให้โจทก์ จำเลยนำ กระดาษไปเผชิญพยานตามข้ออ้าง • เมื่อนายอินประยาตติใจว่า นายจันประยาตติใจหนังสือนั้น ตีใจอยู่

(กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-13 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, หน้า 17-18)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำศัพท์ที่ใช้ในกฎหมาย ได้แก่ “กระดาษ” หมายถึง ตำแหน่ง เจ้าพนักงานหรือเจ้าหน้าที่ศาล มีหน้าที่ชำระชี้ขาดข้อเท็จจริงในคดีความ

การที่คำศัพท์กฎหมายเหล่านี้ยังคงมีใช้อยู่ในภาษากฎหมายปัจจุบัน แม้ว่าประมวล กฎหมายไทยได้รับอิทธิพลทางความคิดหรือการร่างกฎหมายมาจากตะวันตกแล้วก็ตาม จะเห็นว่า วงศัพท์ที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดีหรือคำศัพท์กฎหมายไม่แตกต่างไปจากเดิม และยังคงใช้คำศัพท์ ที่มีความหมายเดิมอยู่โดยคิดเป็นร้อยละ 72.22 ส่วนคำศัพท์ที่ไม่ปรากฏใช้แล้ว คิดเป็นร้อยละ 27.78 อาจเป็นเพราะไม่นิยมหรืออาจจะใช้คำศัพท์อื่นแทนก็เป็นได้

2. คำศัพท์ที่มีความหมายทั่วไปและไม่มี ความหมายทางกฎหมาย

คำศัพท์ที่ใช้นี้เป็นคำที่ไม่ใช่เป็นคำศัพท์เฉพาะทางกฎหมาย แต่เป็นคำศัพท์ที่ใช้ใน ชีวิตประจำวัน ซึ่งบางคำอาจยังคงใช้อยู่ในปัจจุบัน และบางคำเลิกใช้ไปแล้ว ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

ข้าฯ บอกหญิงชายออกไปจับเอาตัวมาได้ และผู้มีชื่อคิดอ่านประการใดมิได้รู้ แล สมภักนักการชาย ๆ ผู้นั้นว่าจริงสิ้นทั้งข้อ ๆ แลชายผู้นั้นให้การว่าผู้มีชื่อวิวาทแก่ข้าฯ แลอยู่ มา เพลายามปลาย ผู้ร้ายมาที่บ้านผู้นั้น ข้าฯกลัวสาเหตุมิพ้น

(กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-17 มัดที่ 86 801, หน้า 84)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำศัพท์ที่ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว ได้แก่ “ผู้มีชื่อ” ไม่ได้หมายถึงมีชื่อเสียง แต่ใช้เมื่อต้องการพูดถึงคนคนหนึ่งหรือหลายคนแต่ไม่อาจจำชื่อได้ หรือไม่ต้องการออกชื่อ ซึ่งสมัย อยุธยานิยมใช้มาก (ปรีชา ช่างขวัญยืน 2515, หน้า 110) หรืออาจจะไม่ทราบว่าบุคคลผู้นั้นเป็น ใครก็ได้ “สมภักนักการ” หมายถึง เจ้าหน้าที่ศาล “เพลายามปลาย” น่าจะหมายถึง เวลาค่ำ ปัจจุบันอาจจะใช้ว่า เวลาเย็น หรือเวลาค่ำ

ตัวอย่างที่ 2

แลนายษาเอาจอบมาฟันคันรูงเข้ามาถึงเนื่อนา...ข้าฯทำนาเคียงไร่กันนายใจ จริงแล แขมงามอกขึ้นริมคันนา ข้าฯหามิได้ ต่อเอาจอบชุดชา แขมเสียมหามิได้แลนายใจกล่าวโทษว่าเอา

จอบฟันคั่นนาุ้งเข้ามา ถึงเนื่อนานายใจอีกเล่าจริง....นายใจเห็นแต่เป็นรู้งรอยจอบรู้งคั่นนาเขาเข้ามาเป็นคั้งโอบอยู่นั้น

(กฎหมายลักษณะลักไทย เลขที่ 37-19 มัดที่ 86 ,หน้า 20-22)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำศัพท์ที่ปัจจุบันใช้คำอื่นแทน หรือยังใช้อยู่แต่ใช้เฉพาะบุคคลบางช่วงอายุที่คุ้นเคยกับคำเหล่านี้ ได้แก่ “รู้ง” หมายถึง กว้างโค้ง โค้ง “แซม” หมายถึง พง “คั้ง” หมายถึง ยาว อ้อม หรือเป็นส่วนเว้าโค้งเข้าไปของฝั่งน้ำด้านตรงข้ามกับหัวแหลม

ตัวอย่างที่ 3

หาว่าภรรยาข้าพเจ้าไปตลาด ชายนี้บังอาจเอามือมายึดปากกระทายเมียข้าพเจ้า จึงรู้ชายนี้บังอาจหยอกภรรยากลางทางจริงฯ ให้การว่าภรรยาชายนี้เอามือยึดปากกระทาย จับกระทาย ไปตลาด

(หลักไทย ฉบับสยามสมาคม, หน้า 57)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำศัพท์ที่ปัจจุบันไม่ค่อยได้ใช้เท่าใดนัก ได้แก่ “กระทาย” หมายถึง กระบุงเล็ก ปากผาย เป็นเครื่องตวงสำหรับใช้ตวงข้าวในสมัยโบราณ เนื่องจากเป็นชื่อเรียกเฉพาะและปัจจุบันเรียกรวมว่ากระบุง

ตัวอย่างที่ 4

(16) หาว่ากระทาทายคนนี้มีลักสู่มปลาในน้ำ ซ้ำๆ จับกระทาทายนี้ได้ จริง ให้การว่า ซ้ำๆ ลักสู่มปลา ๆ อยู่ในน้ำ เอามือ ซ้ำๆ กับปลาในน้ำของ ซ้ำๆ มากกตหมาย

(หลักไทย ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 56)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำศัพท์ที่ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว ได้แก่ “กระทาทาย” หมายถึง คนผู้ซาย กตหมาย น่าจะหมายถึง แฉงความไว้

1.3 การใช้คำที่อยู่ในวงศัพท์เดียวกัน

การใช้คำที่อยู่ในวงศัพท์เดียวกัน (technical term) เป็นการใช้คำหรือกลุ่มคำที่มีความหมายร่วมกันหรือมีความหมายโดยรวมเหมือนกัน และสัมพันธ์กันในเรื่องเดียวกัน วงศัพท์ที่พบอยู่ในวงศัพท์เกี่ยวกับคดีความหรือการพิจารณาคดี หรือเป็นเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

๑กระทงหนึ่งว่ายังสองคนไปป่าหน้ามีต้นตาลอยู่กลางป่า เห็นแต่ยอดต้นตาลอยู่ชายสองคนพนันกัน คนหนึ่งว่ามีไช้ต้นตาล ครั้นมาใกล้เห็นต้นตาลจริง ชายนั้นจะเอาเงินที่พนันนั้น ชายนั้นมีให้จึงไปฟ้อง ครั้นพิจารณาเห็นต้นตาลนั้นจริง กระลาการจึงเอาเงินให้แก่ชายชนะ ชายผู้

* การเขียนคำว่า “กฎหมาย” ในอดีตมีรูปเขียน 2 รูป ได้แก่ กฎหมาย และกตหมาย ซึ่งมีความหมายว่า แฉงความไว้

แพ้นั้นมีคำให้การว่า เมื่อพนั้นจะเห็นต้นตาลนั้นหามีได้เห็นแต่ปลายตาล ซึ่งจะเรียกเอาเงินแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้ายังติดใจอยู่

(กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-13 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, หน้า 88-89)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำที่อยู่ในวงศัพท์การพิจารณาตัดสินคดี ได้แก่ กระทงหนึ่ง ฟ้องพิจารณา จริง กระลาการ ชนะ ผู้แพ้ คำให้การ ติดใจ

ตัวอย่างที่ 2

หาว่าทำหนังสือประกันไว้แก่ ข้าฯ หลบหลีกหนีหายแลมีผู้จำโนทใจทนา^๑ว่าเป็น บ่าวไพร่ของผู้ใด ก็ให้เอา ข้าฯ ผู้นายประกันมาคิดเอาต้นเงินแลดอกเบียแก่ ข้าฯ ผู้เป็น นายประกันนี้เกิด คิดแกงได^๒ให้ไว้เป็นสำคัญจึง ให้การว่า ข้าฯประกันทาสชายนี้ว่าถ้า หลบหลีกหนีหายว่าเป็นบ่าวไพร่ของ ข้าฯ ผู้ใดไซริให้คิด เอาต้นเงินแลดอกเบียแก่ข้าฯ

(กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-19 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, หน้า 71-72)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำที่อยู่ในวงคำศัพท์ซึ่งเป็นเรื่องหรือคดีที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับหนังสือประกัน ได้แก่ หนังสือประกัน หลบหลีกหนีหาย ผู้จำโนทใจทนา บ่าวไพร่ ผู้นายประกัน ต้นเงิน ดอกเบีย แกงได ประกัน ทาส

ตัวอย่างที่ 3

หาว่าเรือ ข้าฯ ใส่กุญแจไว้กับหน้าบ้าน แลผู้ร้ายมาลักหักไซ้แลกุญแจไปข้าฯ เสาะหาแห่งใดตำบลใดมิได้พบ มาพบที่กระทาชายคนนี้ ลดกระทงปลงแคมแปลงเรือ ข้าฯ เสีย จริง จึง ให้การว่าเรือ ข้าฯ ลำหนึ่งมีผู้ร้ายเอาลำนี้มาลดกระทงปลงแคมเรือลำนี้เสีย ใส่ไซ้กุญแจนี้เสีย เรือนี้ ข้าฯมาเป็นรอยลดกระทงปลงแคมของข้าฯ

(หลักไชย ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 59)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำที่อยู่ในวงคำศัพท์ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการลักเรือ ได้แก่ เรือ กุญแจ ผู้ร้าย ลัก หัก ไซ้ เสาะหา ลดกระทง ปลงแคม แปลงเรือ

^๑ หมายถึง การทักท้วง การฟ้องหา คำฟ้องหา

^๒ หมายถึง รอยขีดเขียนซึ่งบุคคลทำไว้เป็นสำคัญแทนการลงลายมือชื่อ โดยปรกติมักทำรูปกากบาท หรือรูปที่มีลักษณะเป็นมุมตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บัญญัติให้มีผลเสมือนกับลงลายมือชื่อเมื่อมีพยานลงลายมือชื่อรับรอง 2 คน หรือได้ทำต่อหน้าพนักงานเจ้าหน้าที่ แต่ในบางกรณีกฎหมายห้ามมิให้ใช้แกงไทดแทนการลงลายมือชื่อ เช่น การทำพินัยกรรมเป็นเอกสารแบบเขียนเองทั้งฉบับ

ลีลาการเขียนในตำรากฎหมายหลักไชย

ลีลาการเขียน หมายถึง ลีลาการเขียนที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะของการเขียนตำรากฎหมายหลักไชย ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะที่ปรากฏในตำราดังกล่าวทั้งการเรียบเรียงประโยค การเชื่อมโยงความ การลำดับเนื้อความ และการใช้ความเปรียบ ดังนี้

1. การเรียบเรียงประโยค

การเรียบเรียงประโยคในตำรากฎหมายหลักไชย มีการใช้ประโยคความเดียว ประโยคความรวม และประโยคความซ้อน ดังนี้

1.1 ประโยคความเดียว

ประโยคความเดียวที่พบเป็นประโยคที่แสดงว่าประธานแสดงกริยาเดียว แต่มีประโยคความเดียวอีกประโยคตามมาเพื่อแสดงกริยาที่ต่อเนื่องกัน แต่มีการเขียนแยกประโยคชัดเจน โดยมีการใช้ประธานซ้ำกัน นอกจากนี้ยังมีการใช้คำกริยา “คือ” ซึ่งเป็นหน่วยเติมเต็มของประโยค ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

ข้าพเจ้ายังไม่ได้กิน	
ข้าพเจ้า	ยังไม่ได้กิน
นว	กว (คำปฏิเสธ+กว)

ข้าพเจ้าลงไปอาบน้ำ	
ข้าพเจ้า	ลงไปอาบน้ำ
นว	กว (กริยาเรียง)

ตัวอย่างที่ 2

คนทั้งนั้น ๆ หนีได้	
คนทั้งนั้น ๆ	หนีได้
นว (นว+คำบ่งชี้)	กว

คนทั้งนั้น ให้ทุบถอง	
คนทั้งนั้น	ให้ทุบถอง
นว	กว (กริยาเรียง)

จากตัวอย่างที่ 1 และตัวอย่างที่ 2 ข้างต้น แต่ละประโยคมีกริยาเดียว และบางประโยคกริยาเรียงกันซึ่งแสดงถึงการกระทำต่อเนื่องกัน

ตัวอย่างที่ 3

ท้วงค่านดิงทุเลาคือเปลือกแลกิงก้าน		
ท้วงค่านดิงทุเลา	คือ	เปลือกแลกิงก้าน
นว	กว	นว

หัวใจในข้อความคือดินหุ่มบริสุทธิ์		
หัวใจในข้อความ	คือ	ดินหุ่มบริสุทธิ์
นว	กว	นว

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำกริยา “คือ” ซึ่งเป็นหน่วยเติมเต็มของประโยคเพื่อให้เห็นว่า คำนามที่เป็นประธานของประโยคกับคำนามที่เป็นกรรมของประโยคนั้นมีความหมายเท่ากัน

1.2 ประโยคความรวม

ประโยคความรวมที่พบเป็นประโยคที่แสดงความคล้ายตามกัน ที่แสดงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามลำดับ โดยมีคำเชื่อม เช่น ครั้น...ก็ แล ถ้า...แล...ก็ เชื่อมประโยคตั้งแต่ 2 ประโยคขึ้นไป ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

ถ้าห้องอิงแอบอยู่ แลให้การเคลือบแฝงอยู่ ก็ให้เขาเป็นแพ้ในสำนวน					
ถ้า	ห้องอิงแอบอยู่	แล	ให้การเคลือบแฝงอยู่	ก็	ให้เขาเป็นแพ้ในสำนวน
	(1)		(2)		(3)
คำเชื่อม	∅ + กว	คำเชื่อม	∅ + กว	คำเชื่อม	กว

จากตัวอย่างข้างต้นมีประโยคหลัก 3 ประโยค ได้แก่ ประโยคที่ 1 คือ “ห้องอิงแอบอยู่” ประโยคที่ 2 คือ “ให้การเคลือบแฝง” และประโยคที่ 3 คือ “ให้เขาเป็นแพ้ในสำนวน” ประโยคที่ปรากฏสถานะประธานของประโยค ซึ่งในบริบทไม่ได้ระบุว่าเป็นใคร โดยในที่นี้ใช้สัญลักษณ์ ∅ แสดงว่าละประธานของประโยค มีคำเชื่อมแต่ละประโยค ได้แก่ คำว่า “ถ้า....แล...ก็”

ตัวอย่างที่ 2

ครั้นเผาแล้วชายชาวเรือ นั้น ก็พาเอาเมียของชาวเกลอชาวบ้านไปฝากยายกับตาชานานแล้ว จึงให้ผู้เฒ่าผู้แก่ไปสู้ขอ					
ครั้น	เผาแล้วชายชาวเรือ นั้น	ก็	พาเอาเมียของชาวเกลอชาวบ้านไปฝากยายกับตาชานานแล้ว	จึง	ให้ผู้เฒ่าผู้แก่ไปสู้ขอ
	(1)		(2)		(3)
คำเชื่อม	∅+กว+นว+คำบ่งชี้	คำเชื่อม	กว+นว+กว+นว	คำเชื่อม	กว+นว+กว

จากตัวอย่างข้างต้นมีประโยค 3 ประโยค ได้แก่ ประโยคที่ 1 คือ “ครั้นเผาแล้วชายชาวเรือ นั้น” ประโยคนี้อะประธานของประโยค ประโยคที่ 2 คือ “พาเอาเมียของชาวเกลอชาวบ้านไปฝากยายกับตาชานานแล้ว” และประโยคที่ 3 คือ “จึงให้ผู้เฒ่าผู้แก่ไปสู้ขอ” มีคำเชื่อมแต่ละประโยค ได้แก่ คำว่า “ครั้น...ก็ จึง”

1.3 ประโยคความซ้อน

ประโยคความซ้อนใช้เมื่อต้องการขยายความให้ต่อเนื่อง โดยมีคำขยาย “ที่ ซึ่ง ว่า” และมีประโยคประกอบตั้งแต่ 2 ประโยคขึ้นไป ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

ท่านผู้พิพากษา ๆ ว่าข้อซึ่งโจทก์หาจำเลยมีรับ เอาคำมีรับไปสอบโจทก์				
ท่านผู้พิพากษาพิพากษา ๆ ว่า(1)			ข้อซึ่งโจทก์หาจำเลยมีรับ เอาคำมีรับไปสอบโจทก์	
ท่านผู้พิพากษา	พิพากษา	ว่า	ข้อซึ่งโจทก์หาจำเลยมีรับ	เอาคำมีรับไปสอบโจทก์
นว	กว	คำขยาย	ประโยค(ขยาย 1)	กว+นว+กว+นว
			นว+คำขยาย+นว+กว+นว+กว	

จากตัวอย่างข้างต้นตัวอย่างที่ 1 ประโยคหลัก คือ “ท่านผู้พิพากษาพิพากษาพิพากษา” มีคำขยาย คือ “ว่า” และประโยคขยาย คือ “ข้อซึ่งโจทก์หาจำเลยมีรับ เอาคำมีรับไปสอบโจทก์”

ตัวอย่างที่ 2

(ชายผู้หนึ่ง)ทำหนังสือร้องฟ้องให้เกาะเจ้าเรือนมาถามหาว่าเรือข้าท่านขึ้นมาแวะจอดขึ้นบกไปส่งทุกแล้ว แลชายนั้นเดินมาเห็นเรือข้าท่านซึ่งเอาเรือข้าท่านพายไปว่าเป็นเรือของตัวเอง					
(ชายผู้หนึ่ง)ทำหนังสือร้องฟ้องให้เกาะเจ้าเรือนมาถามหาว่า			เรือข้าท่านขึ้นมาแวะจอดขึ้นบกไปส่งทุกแล้วแลชายนั้นเดินมาเห็นเรือข้าท่านซึ่งเอาเรือข้าท่านพายไปว่าเป็นเรือของตัวเอง (ขยาย)		
ทำหนังสือร้องฟ้อง	ให้เกาะเจ้าเรือนมาถาม	หาว่า	เรือข้าท่านขึ้นมาแวะจอดขึ้นบกไปส่งทุกแล้ว	แล	ชายนั้นเดินมาเห็นเรือข้าซึ่งเอาเรือข้าท่านพายไปว่าเป็นเรือของตัวเอง
กว+นว	กว+นว+กว	คำขยาย	ประโยค(1)	คำเชื่อม	ประโยค(2)
	เรือข้าท่าน	ขึ้นมาแวะจอดขึ้นบกไปส่งทุกแล้ว		ประโยค(2-1)	
	นว	กว(กริยาเรียง)		ชายนั้นเดินมาเห็นเรือข้า	
				ชายนั้น	เดินมาเห็น
					เรือข้า

		นว	กว(กริยาเรียง)	นว
		ประโยค(2-2) ประโยคขยาย		
	ซึ่งเอาเรือเข้าท่านพายไป	ว่า	เป็นเรือของตัวเอง	
	คำขยาย+กว+นว+กว	คำขยาย	กว+นว	

จากตัวอย่างข้างต้น ประโยคหลัก คือ “(ชายผู้หนึ่ง)ทำหนังสือร้องฟ้องให้เกาะเจ้าเรือนมาถามหา” มีคำขยาย คือ “ว่า” และประโยคขยาย คือ “เรือเข้าท่านขี่มาแวะจอดขึ้นบกไปส่งทุกแล้ว แลชายนั้นเดินมาเห็นเรือเข้าท่านซึ่งเอาเรือเข้าท่านพายไปว่าเป็นเรือของตัวเอง”

การเรียงเรียงประโยคในตำรากฎหมายหลักไชยส่วนใหญ่เป็นประโยคความประโยคความเดียว คิดเป็นร้อยละ 32.39 และประโยคความรวม คิดเป็นร้อยละ 40.53 ที่มีคำเชื่อมคล้ายตามกันมากกว่าประโยคความซ้อนที่มีคำขยาย “ที่ ซึ่ง อัน ว่า” คิดเป็นร้อยละ 27.08 การใช้ประโยคความเดียวและประโยคความรวมเป็นส่วนมากเพราะเนื้อความในกฎหมายไม่ต้องการขยายความ เพียงแต่มีการอธิบายและสื่อความเกี่ยวกับการพิจารณาคดีให้เข้าใจชัดเจนเท่านั้น อีกทั้งเป็นการอธิบายเรื่องที่เกิดขึ้นในลักษณะต่อเนื่อง ประโยคที่ใช้จึงเป็นประโยคที่สั้นและได้ใจความแจ่มแจ้งชัดเจน ซึ่งสัมพันธ์กับการเชื่อมโยงความและการลำดับเนื้อความที่ปรากฏ

2. การเชื่อมโยงความ

การเชื่อมโยงความเป็นการลำดับคำในประโยคที่ได้เรียบเรียง การเชื่อมโยงความมีการใช้คำเชื่อมโยงความในลักษณะดังนี้

2.1 การเชื่อมโยงความโดยใช้คำซ้ำ การเชื่อมโยงความโดยการใช้คำซ้ำที่พบซ้ำคำที่เป็นคำนามทั้งชื่อบุคคลและนามทั่วไป การซ้ำนี้ใช้ได้ทั้งเครื่องหมายไม้ยมก และเลข ๒ ที่แสดงให้เห็นว่าเป็นการกล่าวคำนั้นซ้ำสองครั้ง คำที่ซ้ำนี้คำแรกเป็นคำนามทำหน้าที่เป็นกรรมของประโยคแรก ส่วนคำซ้ำที่สองทำหน้าที่เป็นประธานหรือกริยาของประโยคต่อมา และการซ้ำคำเพื่อเป็นการเน้นย้ำชื่อบุคคลที่เกี่ยวข้องกับคดีความ หรือซ้ำบางส่วนของคำนามนั้นโดยซ้ำเฉพาะคำหลังซึ่งอาจจะเป็นคำกริยาหรือคำนามก็ได้ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

ข้อซึ่งโจทก์หาจำเลยมิรับเอาคำมิรับมาสอบโจทก์ ๆ จำเลยครั้งพิสูจน์ต่อกันนั้น
 ก็ให้ โจทก์ } เข้าก่าดำน้ำลุยเพลิงพิสูจน์ต่อกัน แลข้อซึ่ง โจทก์ } มิรับเอามิรับมาสอบ
 จำเลย } โจทก์ } จำเลย }
 โจทก์ ๆ อ้างสังกัจจियานนั้นก็ชอบให้โจทก์จำเลยนำสุภาภระลาการไปเผชิญพยานตาม
 ข้ออ้าง ๆ เมื่อพิพากษาขาดท่านผู้พิพากษา ๆ ว่านายเทศฟ้องหากกล่าวโทษหมื่นจงมิจจริง เอาเท็จ

สลับปลับมากกว่าหา ๆ เหมือนจริงแล้ว ครั้นเหมือนจริงให้การ นายเพชรรับคำให้การเหมือนจริงเป็นใจความหลายข้อนั้นก็ชอบ ให้ฟังเอาคำกะลาการผู้พิพากษาสองสถานก่อน

(ลักษณะหลักไชย กบิลข้อความ ตัดฟ้อง ฯลฯ ฎีกาชายคน เลขที่ 543 มัดที่ 96, หน้า 49)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการซ้ำคำ 2 แบบ ได้แก่

แบบแรกเป็นการซ้ำคำนาม คือ คำว่า “โจทก์” โดยคำแรกทำหน้าที่เป็นกรรมในประโยคแรก และทำหน้าที่เป็นประธานในประโยคต่อมา

แบบที่สองเป็นการซ้ำบางส่วนของคำ คือ คำว่า “ผู้พิพากษา” เป็นคำนาม แต่เมื่อซ้ำบางส่วนของคำ คือ ซ้ำคำว่า “พิพากษา” ซึ่งทำหน้าที่เป็นกริยาของประโยค และคำว่า “กล่าวหา” เป็นคำกริยา แต่ซ้ำบางส่วนของคำ คือ ซ้ำคำว่า “หา” เป็นคำกริยาเพื่อเริ่มต้นประโยคถัดไป แสดงให้เห็นว่าการซ้ำคำโดยใช้ไม้ยมกนี้ใช้เมื่อเขียนคำนั้นซ้ำสองครั้ง ซึ่งผู้อ่านสามารถเข้าใจได้ว่าซ้ำคำใด

ตัวอย่างที่ 2

หาว่าโคกินข้าวเปลือก แลไล่ชนเรือนเจ้าเขา เอาหอกแทงลูกโค ๆ นั้นจึงออกมาตาย ประตูบ้าน ผู้แทงนั้น ชกหอกเข้าไปในบ้าน แลชายเจ้าโค ๆ มาเห็นโคตาย อยู่ประตูบ้านผู้แทงนั้น ครั้นถามผู้แทง ๆ มีรับให้พิจารณา ให้เห็นว่าแทงในบ้านนั้นจริง[ซ้ำรูป] พยาน

(หลักไชยฉบับสยามสมาคม, หน้า 48)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการซ้ำคำ 2 แบบ ได้แก่

แบบแรกเป็นการกล่าวซ้ำคำนาม คือ คำว่า “ผู้แทงนั้น”

แบบที่สองเป็นการกล่าวซ้ำโดยใช้ไม้ยมกซ้ำคำ คำแรกที่ทำหน้าที่เป็นกรรมในประโยคแรกและไม้ยมกทำหน้าที่ประธานของประโยคถัดไป ได้แก่ คำว่า “ลูกโค ชายเจ้าโค ผู้แทง”

ตัวอย่างที่ 3

ท่านผู้พิพากษา ๆ ว่านายบุญมีหานายอุผู้เป็นญาติว่าจะมิได้ขอพระราชทานมิได้ และจะมีนั้นนายอุปฏิเสธว่ามีรู้ เอาคำมีรู้มาสอบนายบุญมีโจทก์ ๆ ว่าจะต่อด้วยจนถึงพิสูจน์ แลคำซึ่งนายอุญาติให้การว่านายอุเป็นญาติ นายบุญมีติดใจว่าให้การตามฟ้อง แลนายบุญมีรับคำให้การนั้น ซ้ำๆ ติดใจอยู่

(หลักไชย ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 42)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการซ้ำคำ 2 แบบ ได้แก่

แบบแรกเป็นการซ้ำคำนามโดยเขียนรูปคำนามซ้ำ ได้แก่ คำว่า “นายบุญมี นายอุญาติ”

แบบที่สองเป็นการซ้ำคำโดยใช้ไม่ยมก ได้แก่ คำว่า “พิพากษา โจทก์” คำว่า “พิพากษา” เป็นการซ้ำบางส่วนของคำนามคำว่า ผู้พิพากษา ซึ่งคำนี้เป็นกรรมาซ้ำบางส่วนของคำ ส่วนที่ซ้ำนั้นทำหน้าที่เป็นกริยาหลักของประโยค ส่วนคำว่า “โจทก์” เป็นการซ้ำคำโดยคำแรกทำหน้าที่เป็นกรรมของประโยค ส่วนคำที่ซ้ำโดยใช้ไม่ยมกทำหน้าที่เป็นประธานของประโยคถัดไป

ตัวอย่างที่ 4

กระต่ายคนหนึ่งพายเรือมาว่าจะแวะ เข้าหาชายคนได้พายถือ ถือมาลงเรือชายนั่น ร้องให้ชาวบ้านช่วย จับตัวได้ชายชาวบ้านถามชาย ๒ ให้การว่าเรือของ ข้าฯ จริงคนมา ๒ ว่าเรือของชายนี้อ่านพิจารณาให้ถึงจริง แลกระลาการพิจารณาให้เห็นแหกเรือออก ๒ ชักจริง ให้พายไปบ้าน คนชักจึงรู้ว่า เป็นเรือของชายนี้อ่าน

(กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-19 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, หน้า 33-34)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการซ้ำคำโดยใช้เลข ๒ แทนเครื่องหมายไม่ยมก ได้แก่ คำว่า “ชาย” และคำว่า “มา” คำว่า “ชาย” คำแรกทำหน้าที่เป็นกรรมในประโยคแรกและเลข ๒ ทำหน้าที่เป็นประธานในประโยคถัดไป คำว่า “มา” ทำหน้าที่เป็นกริยาของประโยคทั้งประโยคแรกและประโยคถัดไป

2.2 การเชื่อมโยงความโดยการละ

การเชื่อมโยงความโดยการละที่พบจะเป็นการละคำในตำแหน่งประธานของประโยคถัดไป โดยในที่นี้ใช้สัญลักษณ์ ๑ เป็นเครื่องหมายแสดงการละประธานในประโยค ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

เมื่อ ๑ กระลาการพิจารณาคุณันนา ๑ เห็นรุ่งคั่งเข้าไปแต่ว่ามีถึงเนื่อนานัน ๑ เห็นว่านายสาอยู่๑ ในอุกรุกนั้น ๑ เห็นเท้จลับปลับข้างนายสามืออยู่นั้น ก็ขอบให้ระวางไปปรับฝ่ายโจทก์ ฝ่ายจำเลยจะเป็นประการใด

(หลักไชย ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 45)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการละคำนาม คำว่า “กระลาการ” ที่ทำหน้าที่เป็นประธานของแต่ละประโยค

ตัวอย่างที่ 2

หมื่นแก้วหาหมื่นจิตรว่า ขอ ๑ ไม่ถ้าหนึ่งหมื่นแก้วให้ จริง นายจิตรตัด ๑ ให้หามีได้ ต่อ (มา) ๑ ล้มลงปะทะหลังคาเรือนลง หามีได้ ต่อ ลูกหมื่นแก้วเป็น ๑ ไข้อยู่จริงตายจริง

(หลักไชย จ.ศ.1082, หน้า 29)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการละคำนาม คำว่า “ไม้” ที่ทำหน้าที่เป็นกรรมของประโยคโดยไม่ได้ระบุว่าเป็นผู้ใด

ตัวอย่างที่ 3

หาว่าชายนี้วิวาทกันกับข้าพเจ้า และมีผู้ร้ายมาถึงเรือนข้าพเจ้า ครั้นข้าพเจ้าดำหาผู้ร้ายชายนี้ออกมาต่อข้าพเจ้าจริง ๑ให้การว่าชายนี้วิวาทกันกับข้าพเจ้า จึงว่ามีผู้ร้ายมาถึงเรือนแลเมื่อ๑เห็นผู้ร้ายถึงเรือน ๒มิได้ร้องให้ชาวบ้านช่วยจับผู้ร้ายให้ได้ ๓ดำเปรียบข้าพเจ้า ๔มิได้ดำไปหาผู้ร้าย ๕ดำข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงตอบคำกัน

(หลักไวยากรณ์ ฉบับสยามสมาคม, หน้า 58)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการละคำนาม คำว่า “ชายนี้” ที่ทำหน้าที่เป็นประธานของประโยค

2.3 การเชื่อมโยงความโดยใช้คำเชื่อมความสัมพันธ์แบบคล้ายตาม

การเชื่อมโยงความโดยใช้คำเชื่อมความสัมพันธ์แบบคล้ายตามที่พบจะใช้คำเชื่อมแสดงเหตุผลและคล้ายตาม และยังเป็นกรเล่าเรื่องตามลำดับเวลาหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นว่า เหตุการณ์ใดเกิดขึ้นก่อน เหตุการณ์ใดเกิดขึ้นหลัง ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงความที่พบมากที่สุด เช่น คำว่า ครั้น แล แล้ว ครั้น...แล้ว จึง ถ้า...จึง ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

เมื่อพิพากษาขาด พิพากษาว่าพึงเอาคำอ้อมามีท้องลูกด้วยหมื่นศรีรักษานั้นหาไม่ได้ แล ในหนังสือพ้องนั้นจะได้หาว่าหมื่นศรีรักษาสมรสด้วยอ้อมามีท้องลูกหาไม่ได้ แล นายเพงหาเลี้ยงชายเคลือบแอบแฝงอยู่ แล นายเพงรับว่าอ้อมามีท้องด้วยลูกชายอื่น

(หลักไวยากรณ์ ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 43)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำเชื่อม เมื่อ แล เพื่อเชื่อมโยงเหตุการณ์เป็นลำดับทำให้เห็นเหตุการณ์ว่าเกิดเหตุการณ์ใดก่อนหรือหลัง

ตัวอย่างที่ 2

หญิงชายชาวบ้านได้ห้ามปราม แล ได้คำริคำรามกันทั้งสองฝ่าย แล ถ้อยที่กฎหมายบอกกล่าวชาวบ้านไว้ทั้งสองฝ่าย แล อยู่เพลาค่ำชายผู้หนึ่งแต่งตัวแลเห็นบกริชถือหอก ออกมาหลังบ้านทิ้งเรือนผู้นั้น แล ชายผู้นั้นก็บอกหญิงชายชาวบ้านออกมาจับเอาตัวได้ ก็ ให้เอาตัวไปกฎหมายแลกฎหมายว่าผู้มีชื่อวิวาทกันกับข้าฯ แล อยู่มายามปลายแลเห็นเห็นบกริชถือหอกออกไปหลังบ้านทิ้งเรือน

(กฎหมายลักษณะหลักไวยากรณ์ เลขที่ 37-17 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, หน้า 82-83)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำเชื่อม แล้ว แล ก็ ให้ เพื่อแสดงเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องกันว่ามี เหตุการณ์ใดบ้างตั้งแต่ต้น ซึ่งเป็นการเรียงตามลำดับเวลาที่เกิดเหตุ

ตัวอย่างที่ 3

ครั้นข้าฯจะเอาแหวนผู้นั้นมาให้ ครั้นถามชายนั้น ๆ ชายนั้นมีรับหาพยานมิได้ จึงให้ สืบพยานจึงฎาตผู้คุม ให้ชายถือเอาแหวนนั้นนำไปถึงบ้าน ครั้นชายผู้นั้นนำกระลาการผู้คุมไป ถึงบ้าน แลภรรยาชายนั้นถามว่าไปไหนมา จึงได้แหวนมาจึงรู้ว่า เป็นแหวนของชายโจทก์นั้น ฯ

(หลักไชย ฉบับวัดพิกุลทอง, หน้า 31)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำเชื่อม ครั้น จึง แล เพื่อแสดงถึงเหตุการณ์ที่คล้อยตามกัน อัน เป็นเหตุเป็นผลและการลำดับเหตุการณ์ที่ต่อเนื่อง

2.4 การเชื่อมโยงความโดยใช้คำเพื่อขยายความหรือสิ่งที่ต้องการนำเสนอ

การเชื่อมโยงความโดยใช้คำเชื่อมเพื่อขยายความหรือสิ่งที่ต้องการนำเสนอ โดยใช้ คำว่า “ว่า ซึ่ง” การใช้คำเชื่อมลักษณะดังกล่าวพบในประโยคประเภทมีเนื้อความที่ต้องการ นำเสนอประเด็นที่อธิบายให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องใด ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

หากันแก่กัน ว่ายังมีกระทำชายคนหนึ่งพบกับชายผู้หนึ่ง ๆ วิวาทกับชายผู้หนึ่ง เดินมา กิ่งไม้ล้มหักลงลงมา ถูกหัวชายนั้นแตกที่กลางหน มีเจ็บปวดแต่หักหาพยานมิได้ แล ชายนั้นโกรธว่าหัวแตก เมื่อธรรมมาธิกรณกุมเอาตัวไปถาม ชายนั้นมันรับแต่ว่าวิวาทเอาไม้หัว นั้นแตกไม้นั้นจริง

(ลักษณะหลักไชยกบิลข้อความ ตัดฟ้องฯลฯ ฎีกาชายคน เลขที่ 543 มัดที่ 86, หน้า 12-13)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการใช้คำเชื่อม “ว่า” เพื่อขยายความว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้น

ตัวอย่างที่ 2

หาว่าโคผูกไว้ชายนีเดินมา โคขาจึงขาดจึงให้การว่าชายนีผูกโคไว้ให้กินหญ้า ใคร เห็นข้าพเจ้าเดินมาว่าชายนีขาดด้วยไม้ยันขาดออก แลชายนีหายังมีพบ มาฟ้องว่าโคหา[ย]

(หลักไชย ฉบับสยามสมคม, หน้า 49)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการใช้คำเชื่อม “ว่า” เพื่อขยายความที่ต้องการนำเสนอ

ตัวอย่างที่ 3

เมื่อพิพากษาขาดว่าข้อซึ่งนายจงฟ้องกล่าวโทษหมื่นยศศิริราช แลกระลาการ เอาสำนวนถามหมื่นยศศิริราชรับแล้ว ๆ ให้การ เอาคำให้การถามโจทก์ ๆ รับคำให้การ

หมื่นยศศรีราช ท่านผู้พิพากษาว่าให้ฟังเอาพิพากษาสองสถาน ซึ่ง ฎีกาการพิพากษาไว้แต่ก่อนนั้นเป็นพิพากษาขาด

(หลักไชย ตํารากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 41)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการใช้คำเชื่อม “ว่า” “ซึ่ง” เพื่อขยายข้อความที่ตามมาให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

2.5 การเชื่อมโยงความโดยใช้คำเชื่อมแสดงเงื่อนไข

การเชื่อมโยงความโดยใช้คำเชื่อมแสดงเงื่อนไข มีการใช้คำ ถ้า...ก็ ถ้า...ให้ เพื่อแสดงเงื่อนไข ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

ถ้าผู้ใดได้พบหลักความนามหลักไชยนี้ จะได้เป็นโอวาทสั่งสอนแก่ตัวผู้นั้น ๆ ก็จำเริญสวัสดิพิพัฒนามงคลประชนสุทธิประกอบไปด้วยโภคโยศวรรย์เที่ยงแท้

(หลักไชย ตํารากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 48)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ ถ้า...ก็ เพื่อแสดงความเป็นเงื่อนไขแบบบอกถึงผลที่จะเกิดขึ้น

ตัวอย่างที่ 2

ถ้าฟ้องอิงแอบแฝงอยู่จริงแลให้การเคลือบแฝง อยู่ก็เอาเป็นแพ่งแก่สำนวน ถ้า แลชกตีกันถึงแตกหักให้ชาวบ้านชาวร้าน ให้จับเอาตัวทั้งสองข้างลงไปพระนครบาล นครบาลต้องราชการอยู่ให้ส่งแก่ลูกขุน ณ ศาลา

(กฎหมายลักษณะลักไชย เลขที่ 37-17 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, หน้า 40)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำว่า ถ้า...ก็ ถ้า...ให้ เพื่อแสดงความเป็นเงื่อนไขว่าอาจจะเกิดเหตุการณ์ใดเมื่อกระทำแบบนี้

การเชื่อมโยงความในกฎหมายฉบับนี้พบการเชื่อมโยงความโดยใช้คำเชื่อมความสัมพันธ์แบบคล้ายตามมากที่สุด ซึ่งเป็นคำเชื่อมที่แสดงเหตุการณ์ตามลำดับและช่วยให้การร้อยเรียงข้อความให้เป็นไปในทำนองเดียวกัน รวมทั้งมีความสัมพันธ์กับลักษณะประโยคที่ปรากฏ

3. การลำดับเนื้อความของกฎหมาย

การลำดับเนื้อความของกฎหมาย มีการลำดับเนื้อความมีการใช้คำสั้นตรงไปตรงมาอธิบายเข้าใจง่ายและชัดเจน เรื่องที่เกิดเป็นเรื่องใกล้ตัวหรือพบเห็นในชีวิตประจำวัน จึงใช้วิธีการอธิบายโดยมีการระบุชื่อบุคคลชัดเจนในการพิจารณาคดีความนั้น ๆ จึงเป็นกรณีพิพาทระหว่างใครกับใคร เกิดเหตุการณ์หรือ ข้อพิพาทกันเรื่องใดและมีการพิจารณาหรือชี้ขาดเช่นใดตามลำดับ

การอธิบายเช่นนี้ทำให้ทราบรายละเอียดและเข้าใจเนื้อหาของกฎหมายได้อย่างชัดเจนและถูกต้องด้วย ดังนี้

3.1 การลำดับเนื้อหาความโดยระบุคู่กรณีและเหตุการณ์

การลำดับเนื้อหาความโดยระบุคู่กรณีและเหตุการณ์ เป็นการลำดับเรื่องราวหรือสถานที่เกิดเหตุการณ์ เป็นการลำดับเหตุการณ์ตามเวลา ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดีสามารถเรียงลำดับเหตุการณ์ได้อย่างเข้าใจตั้งแต่เริ่มต้นจนจบได้

ตัวอย่างที่ 1

...หาว่าภรรยาข้าพเจ้าไปตลาด ชายบังอาจเอามือหยุดปากกระทายนเมียข้าพเจ้า ๆ จึงรู้ว่าชายบังอาจหยอกเมียข้าพเจ้ากลางตลาดจริง ให้การว่า ภรรยาชายนี้เอามือหยุดปากกระทายนไปตลาด ชายบังอาจหาความข้าพเจ้า ชายหยอกเมียมากกลางตลาด...

(กฎหมายหลักไชย ลักษณะประวิง อุทธรณ์ ตุลาการ, หน้า 25)

จากตัวอย่างดังกล่าวเป็นการลำดับเนื้อหาความโดยระบุคู่กรณีและสามารถบรรยายให้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างข้าพเจ้าซึ่งเป็นบุคคลที่กล่าวหากับชายคนหนึ่ง ซึ่งไม่ทราบชื่อ โดยมีกรณี คือ ภรรยาของข้าพเจ้าถูกชายผู้นั้นหยอกกกลางตลาด

ตัวอย่างที่ 2

(14) หาว่าชายคนนี้ประกันชายคนหนึ่ง ซึ่งไปรับเอาเงินของหลวงในคลังต่อ ข้าฯ จึงทำหนังสือประกันให้แก่ ข้าฯ ในหนังสือประกันว่าชายที่รับเงินหลวงหลบหนีหายตายไשר ให้เอาต้นเงินแลดอกเบี้ยแก่ ข้าฯ ครั้นอยู่มาลูกหนี้นั้นตาย แล้วเอาเงินแก่

ข้าฯ ตามหนังสือประกัน ข้าฯติดใจอยู่ในหนังสือประกันนั้นว่าพิจารณามรดกหลวงของผู้ตายนั้นให้สิ้นแล้ว แลให้คิดเอาเงินแก่ ข้าฯหามิได้ จึงมีระวางไปให้ปรับ ๆ มาว่าผู้ใดกู้เงินทองของ ๆ พระผู้เป็นเจ้าของอยู่หัวถึง 9 ปี 20 ปีก็ดี ให้สืบสาวเอาญาติพี่น้องผู้ตายนั้นมาเอาต้นทุนภาคเสธ จงถ้วน ซึ่งว่านายประกันหนีหลวงนั้นแล้วแต่ลูกขุนจะปรึกษา แลนายประกันทูลว่า ข้าฯมิได้เป็นหนีหลวง ข้าฯเป็นแต่นายประกัน แลสิ่งของผู้ตายนั้นอยู่(ใน)พระคลังหลวงแล้ว...

(หลักไชย ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 55)

จากตัวอย่างดังกล่าวเป็นการลำดับเนื้อหาความโดยระบุคู่กรณีและสามารถบรรยายให้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในกรณีการประกันเกิดเหตุที่ชายคนหนึ่ง (ข้าพเจ้า) ได้ประกันชายอีกคนหนึ่ง โดยมีการทำหนังสือประกันว่าชายคนนั้นที่รับเงินหลวงแล้วหลบหนีไป ชายคนที่เป็นผู้ประกันจะต้องเสียเงินต้นและดอกเบี้ยและกลายเป็นหนีหลวงแทน เพราะเป็นผู้ประกัน ต่อมาชายที่รับเงินหลวงนั้นตาย แต่ในหนังสือประกันให้พิจารณามรดกหลวงของผู้ตาย โดยให้ไปสืบกับ

ญาติพี่น้องของผู้ตาย เมื่อลูกขุนปรึกษาแล้ว ชายผู้ที่เป็นผู้ประกันเป็นเพียงแต่นายประกันเท่านั้น ไม่ได้เป็นหนี้หลวงด้วย

ตัวอย่างที่ 3

๑) คู่หนึ่งหากันว่าดังนี้ ตามจริงโดยอรรถทศปาโมกข์ หากันว่านายมีขับนกแดงอยู่ นายแดงเดินมาเหยียบแดงนายมีเสียจริง ดำนายมีหามิได้ ต่อนายมีต่อด่าบ้าง นายจันเข้าชกหามิได้ ต่อ นายมีล้มลงฟกซ้ำดำเขียวเป็นหลายแห่งจริง ข้ำฯ นายจันให้การว่า แดงนายมีเสียอยู่แล้ว หามิได้ ต่อ ข้อ ข้ำฯเหยียบนายมีเห็น ข้ำฯเหยียบแดงเสีย จริง นายมีวิ่งมาล้มลงหามิได้ ต่อ ข้ำฯเหยียบนายมีเห็น ข้ำฯเหยียบแดงเสีย จริง นายมีวิ่งล้มลงหามิได้ ต่อ ฟกซ้ำดำเขียวเป็นหลายแห่งจริง ลีนคำให้การ ข้ำฯแต่เท่านี้

๑) เมื่อพิพากษาสองสถาน ท่านผู้พิพากษาพิพากษาว่าซึ่งโจทก์ จำเลยรับกันในสำนวนนั้น ก็ให้ฟังเอาคำโจทก์จำเลยนั้นได้ และข้อซึ่งโจทก์หาจำเลย ๆ มิรับเอาคำมิรับเอามาสอบโจทก์ จำเลยชั้นพิสูจน์ต่อกันนั้นให้ยกไว้ก่อน แลข้อซึ่งโจทก์หาจำเลยมิรับ เอาคำมิรับมาสอบโจทก์ อ้างสักขีพยาน นั้นก็ชอบให้โจทก์จำเลยนำกระลาการไปเผชิญพยานตามข้ออ้าง แลนายมีหานายจันเป็นหัวใจความว่าเหยียบแดงเสีย นายจันรับแล้วให้การว่าแดงเสียอยู่แล้วนั้นหามิได้ ข้อหนึ่ง นายจันรับว่า นายมีเห็นนายจันเหยียบแดงนั้นนายมีรับว่าจริง

๑) เมื่อพิพากษาขาดเห็นว่า นายมีเอาเท็จลับปลับ มากกล่าวหาท่านมิเป็นสัก ว่าแดงเสียอยู่แล้ว นายจันจึงเหยียบ

(หลักไชย ฉบับวัดแจ้งฯ, หน้า 11-12)

จากตัวอย่างดังกล่าวเป็นการลำดับเนื้อความโดยระบุดูกรณีและสามารถบรรยายให้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่องการเหยียบแดง คู่กรณีคือนายจันกับนายมี นายมีล้มลงฟกซ้ำดำเขียว เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมีการสอบถามทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลยเพื่อหาข้อมูล ซึ่งมีการตรวจสอบว่าข้อมูลตรงกันหรือไม่ เมื่อได้ข้อมูลที่ชัดเจนแล้วจึงตัดสินว่าใครเป็นผู้ให้ข้อมูลไม่จริง

ตัวอย่างที่ 4

๑) หากว่าชายนี้กินเหล้า อยู่ด้วยข้าพเจ้าสามคน แลชายนี้วิวาทกันกับข้าพเจ้า ลูกขึ้นชกข้าพเจ้า ชายนี้มีได้ห้ามปราม ข้าพเจ้าจึงเจ็บปวดทั้งนี้จริง ๆ ให้การว่า กระทาชายนี้กินเหล้าอยู่ด้วยกันสามคน แลชายนี้วิวาทกับชายนี้ แลชายคนนั้นขึ้นชกเอาชายคนนี้ มิได้บอกข้าพเจ้าว่า จะชก ข้าพเจ้าจึงมิได้ห้ามปราม...

(หลักไชย ฉบับสยามสมาคม, หน้า 57)

จากตัวอย่างดังกล่าวเป็นการลำดับเนื้อความโดยระบุนุกรณีสและสามารถบรรยายให้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นว่ามีชายสามคนวิวาทและชกต่อยกัน เนื่องจากตีมีเหล่าและไม่มีใครห้ามปราม เนื้อความของกฎหมายแสดงให้เห็นถึงเจตนาที่อยู่ในเนื้อหาของเรื่องราวที่เกิดขึ้นว่าเป็นการบรรยายถึงเหตุการณ์ซึ่งเป็นเรื่องในชีวิตประจำวัน อันเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นส่วนใหญ่ เช่น เหตุการณ์เกิดที่ตลาด ที่ไร่ เรื่องชกต่อยวิวาทกัน เรื่องประกำ เป็นต้น โดยเป็นกรณีตัวอย่าง หากเกิดเหตุการณ์หรือมีกรณีในลักษณะคล้ายคลึงคล้ายกัน ใกล้เคียงกันหรือเหมือนกันอีกอาจจะใช้วิธีการพิจารณาหรือวิธีดำเนินการเช่นเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตามอาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นการบันทึกเรื่องราวหรือคดีที่เกิดขึ้นเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการอ้างอิงหรือเป็นข้อมูลประกอบในการศึกษาหรือการพิจารณาสำหรับผู้ที่ต้องทำหน้าที่พิจารณาคดีหรือผู้ที่ต้องศึกษาได้เข้าใจลักษณะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

3.2 การลำดับเนื้อความโดยวิธีการอธิบายรายละเอียด

การลำดับเนื้อความโดยวิธีการอธิบายรายละเอียด เป็นการร้อยเรียงเรื่องราวตามลำดับขั้นตอน โดยมีคำ “ชื่อว่า ชื่อ” เป็นหน่วยคำเติมเต็ม หรือไม่ปรากฏหน่วยคำนี้การลำดับเนื้อความลักษณะนี้คล้ายกับการให้นิยามความหมายของชื่อที่กำหนดหรือที่ตั้งชื่อเรียกนั้นไว้ ส่วนวิธีการอธิบายเป็นการใช้โวหารแบบบรรยายโวหารเพราะมีลักษณะคล้ายกับการเล่าเรื่อง โดยการอธิบายความหมายของชื่อเรียกที่กำหนดไว้ ประกอบด้วยกรณีและเหตุจากข้อเท็จจริงหรือเนื้อหาหลัก การอธิบายรายละเอียดของเรื่องนั้นด้วยการลำดับเนื้อความเช่นนี้ ทำให้เข้าใจเนื้อความหลักของตำรากฎหมายหลักไชยได้อย่างถ่องแท้และถูกต้อง ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

ลักษณะความชื่อว่าพักพันร้านนั้น หากันแก่กันว่ายังมีชายหญิงผู้หนึ่ง ให้ไปสู่ขอมาเป็นภรรยา แลชายผู้หนึ่งมาทำชู้กับภรรยาชายผู้นั้น แลชายผู้นั้นนับได้เอาตัวมากฎหมายแก่สมภักนัการ แลกฎหมายว่าอยู่มาวันนั้น แลผู้มีชื่อมาทำชู้ด้วยภรรยา

ฯข้าฯ จับได้ ณ เรือนผู้มีชื่อแล ฯข้าฯได้บอกหญิงชายชาวบ้านไว้เป็นสำคัญ แลครั้นสมภักนัการถามชายชู้ ๆ รับว่าจริง และชายให้การว่าอำแดงเป็นชู้กับข้าฯ แลภรรยาแลมาจับเอาข้าฯอีกเล่า ข้อได้อ้างหญิงชายชาวบ้านผู้รู้เห็นนั้นจริงแต่มีรับ ฯข้าฯบอกไว้เป็นสำคัญ ชายนั้นว่ามีรู้ ฯ แลเอาคำให้การถามใจทัก ๆ รับว่าจริงก็แพ้

(กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-17 ตู๋ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, หน้า 87-88)

จากตัวอย่างข้างต้นอธิบายชื่อลักษณะความ “พักพันร้าน” ว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นระหว่างชายกับหญิงคนหนึ่ง และชายอื่นมาเป็นชู้กับภรรยาของตนเอง จึงทำหนังสือแจ้งไปโดยมี

ผู้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แต่ชายผู้ที่ทำผิดนั้นไม่รับ มีการสอบคำให้การ จึงยอมรับความผิด
ลักษณะความเชื่อที่ว่า “ฟักพันร้าน” น่าจะหมายถึงเรื่องราวที่ฟักพันกันไปมา

ตัวอย่างที่ 2

◦ **ลักษณะข้อสารฐิษักรถ** ว่ายังมีชายหญิงสองคนอยู่บ้านแห่งหนึ่ง แลบ้านนั้นมีผล
ต้นไม้แลกอไม้ไผ่พื้นมีรั้วเรือกล้อมตัวอยู่ จึงปลูกผักปลูกถั่ว เครื่องมะมีเลี้ยงตัว

เปนอัคราชำนาญแล้ว มีชายผู้หนึ่งมีทรัพย์สิ่งสินข้างม้าโคกระบือ ค่าคนทำการบ้านแล
เรือนแต่งให้สมักภักพวก สมกำลังทาสชายหญิงทำอุกอาษาพากันรุกราชาบาด

เข้าตัดเอาผลไม้ที่ในสวนบ้านนั้น แลเอาเม็ดพำตัดไผ่เอาไผ่พื้น ของหญิงชายนั้น แล
ครั้นหญิงชายนั้น ออกมาว่ากล่าวแลคนทั้งนั้น คุณคำรามจะฆ่าฟันแทงหญิงชาย ๆ จึงบอกญาติพี่น้อง
ผู้คนให้จับ เอาเม็ดพำซึ่งถือมานั้นจับได้ทั้งไม้แลพื้นแลตัวทั้งนั้น ทูบถองแลคนทั้งนั้นหนีได้ ๆ ว่า
ชายหญิงทำผิดจับมีดพำขึ้นเงือดเงือสับฟันคนทั้งนั้น ๆ

หนีได้จึงรอดจากความตาย แลเจ็บปวดฟกซ้ำแลชายหญิงมีสิ่งสิน เอาเนื้อความทั้งนี้
กลับมาผูกพันแต่งหนังสือร้องฟ้องแก่ท่านผู้พิจารณา หาวว่าอยู่มามีการทำรั้วเรือกบ้าน แลเรือนแต่ง
ให้ผู้คนสมกำลัง สมักภักพวกทาสชายหญิง เอาเม็ดพำมาขอตัดไม้แลพื้นของชายหญิงไปว่าให้ได้ให้
อุกอาษาจับเอาตัวคนทั้งนั้นซึ่งเอาเม็ดพำสับฟันคนทั้งนั้น ๆ

หนีได้ ๆ แต่คนทั้งนั้น แลให้ทูบถองชิงเอาเม็ดพำไว้ทำทั้งนี้เล่าเหลือนัก ๆ เมื่อถาม
ชายหญิงชาวบ้าน ๆ รับขันพิสูทหาพยานหมิได้ ๆ ชายหญิงเจ้าบ้านรับแต่ว่ารั้วเรือกบ้านเรือน
แต่ให้ผู้คนสมักภักพวกชายหญิงเอาเม็ดพำตัดไม้แลพื้นของชายหญิงว่าไม่ให้จับเอาตัวคนทั้ง
นั้นเอาเม็ดพำจสับฟัน คนทั้งนั้น ๆ หนีได้ คนทั้งนั้นให้ทูบถอง

แล้วจึงชิงเอาเม็ดพำไว้ทำดั่งนี้จริง ๆ แลให้การว่ารั้วเรือกบ้านเรือนของชาย
หญิง ๆ แต่งให้ผู้คนสมกำลัง สมักภักพวกทาสชายหญิง เอาเม็ดพำตัดไม้และพื้นของฆ่าท่าน
ไม่ให้จับเอาเม็ดพำ แลชายหญิงผู้มาตัดจะสับฟัน คนทั้งนั้น ๆ หนีได้ ๆ แต่ตัวคนทั้งนั้นให้ทูบ
ถองชิงเอาเม็ดพำได้ จะสับฟันดั่งนี้เล่ามาหาความอาทนต์ผู้เจ้าบ้านเจ้า

เรือนเองอีกเล่า ๆ นั้นเอาคำให้การถามโจทก์ โจทก์รับว่าจริง ถ้ามีรับแบ่งแก้ก็
เหนเปนหนีหนังสือหา ลักษณะความเชื่อที่ว่านายสารฐิษักรถให้แก้ดั่งนี้ในสี่สถานเท่านั้นแล ฯ

(กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-17 ตู๋ 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, หน้า 75-80)

จากตัวอย่างข้างต้นการอธิบายเค้ามูล ชื่อ “สารฐิษักรถ” การลำดับเนื้อความเริ่มด้วย
การบรรยายข้อความหรือเรื่องที่ต้องการบอกกล่าว ต่อจากนั้น มีเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้น

เป็นตัวอย่างประกอบการอธิบาย ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามลำดับได้อย่างชัดเจน ทำให้ผู้ที่ศึกษาหรือผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีเข้าใจได้อย่างชัดเจนและตามลำดับ

ตัวอย่างที่ 3

ลักษณะความซื่อสัตย์สุจริต ประดุจดั่งแม่น้ำไหล นั้นมีชายผู้หนึ่ง มีทรัพย์ข้างมากโค กระบือผู้คน ให้มาสู่ขอหญิงผู้หนึ่ง ๆ อยู่เป็นภรรยา ทำสิ่งสิ้นได้ไถ่คน พัสตุทองเงิน ครั้นวิวาทกัน หญิงนั้นพาไถ่มาหนีมาอยู่ด้วยพี่น้อง คิดเป็นนอกใจจับมิได้ ๆ แต่ถ้อยคำผู้คนบอกเล่าและจับมิได้ เอาคดีทั้งนี้มาทำหนังสือร้องเรียก นายบ้านนายเมือง ๆ กุมเอาตัวหญิงนั้นมาถาม มีรับนอกใจ ข้าง ชายข้างคนผู้บอกเล่ารู้เห็นสมอ้างสมคำนินทาให้ยกไว้ และซึ่งรับกันนั้น หญิงนั้นให้การว่า ชายผู้หนึ่ง มีทรัพย์สิ่งสิ้นผู้คนข้างมากโคกระบือผู้คน มาสู่ ขอหญิงผู้หนึ่ง ๆ ก็อยู่กินเป็นภรรยา ทำสิ่งสิ้นได้ไถ่ ผู้คนพัสตุทองเงิน ครั้นวิวาทกัน ข้าท่านพาไถ่มาหนีมาอยู่ด้วยพี่น้อง ๆ ชายนั้น ๆ ว่าพี่น้องมาอยู่ ด้วยแล้ว ๆ ได้แต่ผู้คนบอกเล่าจับมิได้ ๆ แต่เนื้อความ ๆ มีรับ เอาคำให้การถามชายผู้หา ๆ รับว่า จริง เห็นว่าชายนั้นแท้

(ลักษณะหลักไชยกบิลข้อความ ตัดฟ้องฯลฯ กฎนี้ชายคน เลขที่ 543 มัดที่ 86, หน้า 16-17)

จากตัวอย่างข้างต้นอธิบายชื่อลักษณะความชื่อ “นัทธิสุจริต” มีการเปรียบว่าเหมือนกับ แม่น้ำที่ไหล จากนั้นอธิบายโดยยกตัวอย่างหรือเรื่องเล่าว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับชายที่มาสู่ขอหญิงและ อยู่กินด้วยกัน เมื่อทะเลาะกันหญิงจึงคิดนอกใจ ลักษณะความชื่อ “นัทธิสุจริต” น่าจะหมายถึง เรื่องราวที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์หนึ่งนำไปสู่อีกเหตุการณ์หนึ่งต่อเนื่องกันไป

3.3 การลำดับเนื้อความโดยวิธีการใช้คำหรือหน่วยคำเริ่มต้นเรื่อง

การลำดับเนื้อความนี้ใช้คำเริ่มต้นข้อความหรือเรื่องราวเน้นที่ต้องการอธิบายแต่ละ เรื่อง โดยการแยกเรื่องหรือแยกหัวข้อให้เห็นชัดเจนว่าประกอบด้วยเรื่องใด การลำดับเรื่องโดยวิธีนี้ พบในกระทงความแก้ความแก้กัน 9 คู่ และเค้ามูล 8 ประการ เนื่องจากว่าทั้งสองเรื่องนี้มีเรื่องย่อย ประกอบอยู่ การใช้คำขึ้นต้นมีส่วนช่วยให้แยกกรณีหรือเรื่องว่ามีเรื่องเกี่ยวกับอะไรบ้างได้อย่าง ชัดเจน ในตำรากฎหมายหลักไชยใช้คำว่า “หาว่า” “คู่หนึ่ง” และ “กระทงหนึ่ง” ถ้าเป็นกฎหมาย ปัจจุบันใช้คำว่า “มาตรา” เป็นการแยกให้เห็นว่าประมวลกฎหมายหนึ่ง ๆ มีกี่มาตรา ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

(9) หาว่าชายคนหนึ่งมาล้วงเรือน ข้ำฯ จับได้มีผู้รู้เห็น ถามชายนั้น ๆ มีรับ จึงพิสูจน์ต่อ กัน แลชายเจ้าทรัพย์นั้นแท้แก่ผู้ร้าย จึงให้พิจารณาหาความจริงคืน จึงให้พิสูจน์ใหม่ ผู้ร้ายแท้แก่ เจ้าทรัพย์ด้วยหาผิด ล้วงเอาสิ่งของหาว่าล้วงเรือนมิรับ ถามจำเลย ๆ ให้การว่าหาความข้ำฯหา เท็จไม่.....

(11) หว่าฯลฯ ไม่อยู่ ชายนี้มาทำชู้ด้วยภรรยา ฯลฯ ถึงช้าเราจริง ให้การว่าชายนี้ไม่อยู่ด้วยกันกับเมีย ๆ จึงมาทำชู้ด้วย ฯลฯ หว่าหญิงนี้นอกมิได้ ด้วยไม่อยู่กับเมียแล้ว

(หลักไชย ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 54)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้หน่วยคำ “หว่า” เพื่อใช้เริ่มต้นเรื่องใหม่ ในตัวอย่างนี้มีเรื่องที่กล่าวถึง 2 เรื่อง ได้แก่ เรื่องลักเรือ และเรื่องทำชู้

ตัวอย่างที่ 2

คู่หนึ่งหากันตามสัจตามจริงโดยอรรถแห่งทศปาโมกข์หาว่านายมีชับนกแดงอยู่ นายจันเดินมาเหยียบแดงนายมีเสีย จริง ครั้นนายมีว่า(นายจัน) ด่านายมี } ต่อ }
 นายมีต่อคำบ้าง นายจันเข้าชก } ต่อ } } นายมีล้มลงพักช้าดำเขียวเป็นหลายแห่ง....
 หามิได้ }
 หามิได้ }

...คู่หนึ่งหากันว่าดังนี้ ตามจริงโดยอรรถทศปาโมกข์ ไพร่เข้างานเดือนอยู่มิได้ จริง ขาดหมื่นยศศรัราชเรียกเอาเงินแก่ไพร่ว่าขาด จริง ฯลฯ หมื่นยศศรัราชให้การว่าไพร่เข้างานเดือนอยู่มิได้ขาด หมื่นยศศรัราชจึงเรียกเอาเงินแก่ไพร่ว่าขาด จริง

(หลักไชย ฉบับตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 40)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้หน่วยคำ “คู่หนึ่ง (หากัน/หากันว่า” เพื่อใช้เริ่มต้นเรื่องใหม่ ในตัวอย่างมีเรื่องกล่าวถึง 2 เรื่อง ได้แก่ เรื่องนายจันเหยียบแดงนายมี และเรื่องหมื่นยศศรัราชเรียกเอาเงินไพร่

ตัวอย่างที่ 3

กระทงหนึ่งหว่า ชายสองคนพายเรือมาชนกันกลางน้ำ เรือแตกทั้งสองข้าง แยกก็แตกเท่ากัน คนก็เท่ากัน ให้พิจารณาเปนแพข้างหนึ่ง ๆ กระทงหนึ่งชายสองคนใจทย์เอาเรือกันพิจารณาให้ผ่าเรือนั้นให้เอาไปบ้านจึงได้ความจริง กระทงหนึ่งชายทำชู้ด้วยเมียท่าน คิดอุบายเอาไปเรือนเอาไฟเผาเรือนนั้นเสีย มีทันพิเคราะห์ก็เห็นว่าหญิงนั้นตายจริง พิจารณาละเอียดจึงเห็นว่าเปนเมียชายผู้หานั้นจริง กระทงหนึ่งหว่าข้าพเจ้าไม่อยู่ ชายผู้มีชื่อมาทำชู้ด้วยเมีย ข้าพเจ้าถึงลำเลานั้นจริง ให้การว่าชายนั้นไม่อยู่กับเมีย เมียจึงทำชู้ ด้วยข้าพเจ้าจะหาว่าหญิงนอกใจผู้หามิได้ ด้วยไม่อยู่กับเมียแล้ว.....

(กฎหมายลักษณะหลักไชย ประวิง อุทธรณ์ ตุลาการ, หน้า 15-16)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้หน่วยคำ “กระทงหนึ่ง(หว่า)” เพื่อเริ่มต้นเรื่องใหม่ ในตัวอย่างมีเรื่องกล่าวถึง 4 เรื่อง ได้แก่ เรื่องชายสองคนพายเรือชนกันที่กลางน้ำ เรื่องผ่าเรือพิสุจน์

เรื่องชายทำชู้กับภรรยาคนอื่นแล้วคิดอุบายเผาเรือน และเรื่องชายมาทำชู้กับภรรยาซึ่งภรรยา
ไม่ได้อยู่ด้วยกับสามีแล้ว

ตัวอย่างที่ 4

๑ กระทงหนึ่งหาว่า นายอุเป็นผู้ดาษ จริ่งหามีได้ฉ้อราษฎร์หามีได้จริง ๆ ข้าฯ นายอุให้การ
ว่านายอุเป็นผู้ดาษจริงจะมีได้ฉ้อราษฎร์หามีได้จริง เมื่อพิพากษาสองสถานว่าโจทก์ จำเลยรับกัน
ในท้องสำนวนฟังเอาไว้ แลซึ่งโจทก์ จำเลย ชันพิสูจนันนั้นก็ชอบให้ยกไว้ก่อน ข้อซึ่งโจทก์ จำเลยมิรับ
แลอ้างพยานนั้นก็ชอบให้โจทก์ จำเลยนำกระลาการไปเผชิญพยานตามข้ออ้าง เมื่อพิพากษาขาด
เห็นว่านายบุญมีหานายอุผู้ดาษว่ามีได้ฉ้อราษฎร์หามีได้ เห็นว่านายบุญมีทำหน้าที่ฟ้อง แลซึ่ง
นายบุญมี ติดใจก็สอบด้วยคำของนายอุ ก็สอบให้ระวางไปปรับ นายบุญมีหนีฟ้องของตัวจะได้
หรือมิได้เป็นประการใด ๑ คู่หนึ่งหากันว่า นายเพงหาหมื่นศรีรักษา ขออีมามาเลี้ยงเป็นลูกจริงอีมามี
ท้องจริง หมื่นศรีรักษาด้วยต่อ หามีได้จริงลูกอีมามาเป็นหลานข้าพเจ้า ต่อ หามีได้ เมื่อพิพากษา
สองสถาน ท่านผู้พิพากษาว่าโจทก์จำเลยรับกันในคำสำนวนฟังได้ ข้อซึ่งโจทก์หาจำเลยมิรับเอาคำ
มิรับไปสอบโจทก์จำเลย ชันพิสูจนันชอบให้ยกไว้ก่อน ข้อซึ่งโจทก์ จำเลยมิรับแล โจทก์ จำเลยอ้าง
พยาน ก็ควรให้นำกระการไปเผชิญพยานตามข้ออ้าง

(กฎหมายลักษณะลักไซย เลขที่ 37-13 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, หน้า 68-70)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้หน่วยคำ “กระทงหนึ่ง(หาว่า)” “คู่หนึ่ง(หากันว่า)” เพื่อใช้เริ่มต้น
เรื่องใหม่ ในตัวอย่างมีเรื่องที่กล่าวถึง 2 เรื่อง ได้แก่ เรื่องนายอุที่เป็นฎดาษฉ้อราษฎร์ และเรื่อง
นายเพงหาว่าหมื่นศรีรักษาขออีมามาเลี้ยงเป็นลูกแล้วท้อง

4. การใช้ความเปรียบ

การใช้ความเปรียบเป็นการอธิบายข้อความในตำราช่วยให้เข้าใจเรื่องราวหรือประเด็นที่
นำเสนอและมองเห็นภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

หลักไซนี้เลิศนัก กรมศักดิ์แต่พลอยตาม พระธรรมนุญจับราวความ สำเร็จแล้วจึงสักหา
โจทก์จำเลยถือหอกรไว้ อ่านสำนวนดังคาถา พลาดปลั้งพระตำรา ปองจะฆ่าแทงให้ตาย
โจทก์จำเลยคืออุพิศม์ ตั้งใจจิตคิดผูกหมาย ถ้ารู้มากอยากลัวตาย คือโล่ตั้งบังคัตุรุ คนกระเนื้ออย่า
กลัวผิด หักด้วยฤทธิให้อดสู คนดีเร่งเอ็นดู เป็นสินค้ากระลาการ

(กฎหมายลักษณะลักไซย เลขที่ 37-17 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, หน้า 62-63)

จากตัวอย่างข้างต้นความเปรียบนี้เป็นการใช้เปรียบผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับคดีทั้ง
โจทก์และจำเลย เพราะข้อมูลที่ได้จากทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลยอาจจะบิดเบือนไปจากเรื่องจริงก็

เป็นได้ เนื่องจากผู้ที่เป็นโจทก์ก็ย่อมต้องการเอาชนะผู้ที่เป็นฝ่ายจำเลยอยู่แล้ว ส่วนฝ่ายจำเลย ต้องพยายามทำทุกวิถีทางให้ตนเองนั้นรอดพ้นการลงโทษหรือพ้นจากความผิด ดังนั้นผู้ที่ทำหน้าที่ พิจารณาคดีจึงต้องทันความคิดหรือคำพูดและรู้รอบด้าน โดยใช้คำว่า “คือ” เป็นคำที่แสดงความ เปรียบให้เห็นชัด นอกจากนี้ตัวอย่างดังกล่าวยังมีลักษณะคล้ายคำประพันธ์ คือ กาพย์ยานี 11

ตัวอย่างที่ 2

นักปราชญ์ผู้ใดจะใคร่สดับรับฟัง ให้คิดเอาที่หลักไซ้ทั้งเก้านี้ปันไว้ในสำนวน และจะมี ศิริปัญญากล้า เทียบสังหาญให้ผันปนจะช่วยเหลือด้วยด้น ดุษฎีลามานีแห

ข้อขันคำพิสูต เอาพิรุณเป็นคำหา อุทธรณ์แลอาชญา กับเนื้อแพ่งเรื่องเดียวกัน นครบาล คัดข้อพันให้ผูกพันกับพิรุณ ปนต้นก้านทอง ค้านดิงทุเลา คสิเปลือกใบกิ่งก้าน ตั้งรากแก้วหยุด หมัน คงพิพากษาตัดทางตรง เมื่อผันแห่ง ดั่งจอบ ขุดจะแก้ข้อในคำชัก คือดินห่มบริสุทธิ์ ตะลาการมีรู้คิด ย่อมตัดรากจึงควรตาย ตะลาการคือชาวสวน หมันรดน้ำจึงจะได้ขาย ปลูกต้นไม้ตายฉิบหาย เพราะทำสวนให้บำรุงหมันรดน้ำ เกี่ยวดินซ้ำให้ถ่วน มดปลวกเกิดอยู่ ในสวน รุ่งระวังให้เอาเสีย ข้ออ้างแลคำค้ำ คือดั่งแลตัวเพี้ย อ้างมีสมคัดออกเสีย ถ้าสมยังกิน ไปเนื้อข้อกระทงความ อุปมาคือต้นไม้ปลูกแล้วย่อมกล้วภัย คือหัวใจในข้อความ หัวใจใน ข้อความคือฝูงนกมีศัตรูมันติดตาม หากินใกล้ไม่หนามจะได้ขึ้นหนีศัตรู

(กฎหมายหลักไซ้ ลักษณะประวิง อุทธรณ์ ตุลาการ, หน้า 27, 39-40)

จากตัวอย่างข้างต้นเห็นได้ว่าการเปรียบเทียบทำให้เห็นความสำคัญของการรับฟังหรือ เข้าใจหลักไซ้ว่าจะเกิดปัญญาและสามารถเอาตัวรอดจากภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นได้ เปรียบกับ ปลาที่สามารถหลุดจากแหที่ทอดลงมา และเตือนสติผู้ที่ทำหน้าที่เป็นตระลาการแล้วพึงรอบคอบ ให้ระมัดระวังและใคร่ครวญให้ดีว่าสิ่งใดถูกต้อง รวมถึงต้องมั่นหาความรู้ ตรวจสอบข้อมูลอยู่ เสมอ หากรู้และเข้าใจอย่างรอบด้านแล้วให้เห็นชัดเจนจะสามารถดำรงตนอยู่รอดจากภัยต่าง ๆ ได้ โดยใช้คำว่า “คือ เป็น” เป็นคำที่แสดงความเปรียบเทียบให้เห็นชัด

ตัวอย่างที่ 3

กรรมการแต่งไว้ให้ แต่หลักไซ้ตั้งเป็นฐาน จะว่าแล้วอย่าให้กลัว กลัวแล้วอย่าว่า ประดุจดังข้างงาจะมาจะชน ใจกุศลมาหยุดอยู่ จะลดสะพานให้มิดหัว จะลดตรั่วให้ดู ชวากหนาม กลความน่านข้าวย่านัดมัด ให้ระมัดยตัว ตัดไม่อย่าพะตัว เดินเรืออย่าเสียนา... ใครเลยจะรู้สึกก็คน ข้อต่อมาเป็นข้ออ้าง ให้เนื้อความนิราศร้างอยู่กลางหน

เอาชื่อมาเป็นข้อต่อ ให้เนื้อความย่อท้อบเป็นผล

(หลักไชย ฉบับวัดแจ้งฯ, หน้า 9)

จากตัวอย่างข้างต้นความเปรียบนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของหลักไชยว่าหลักนี้เป็นหลักสำคัญเมื่อนำมาเป็นฐานการทำกิจแล้วไม่ต้องกลัวสิ่งใด เปรียบกับข้างงา นั้นยอมแสดงให้เห็นว่าหลักไชยเป็นหลักแห่งชัยชนะ ส่วนข้อความอื่นนั้นเป็นการเตือนสติให้มีความระมัดระวังในการดำเนินการต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วง โดยใช้คำว่า“ดั่ง” เป็นคำที่แสดงความเปรียบให้เห็นชัดเจน นอกจากนี้ตัวอย่างดังกล่าวยังมีลักษณะการใช้คำที่สัมผัสกันทั้งสัมผัสในและสัมผัสนอก ภาษาจึงมีลักษณะไพเราะ

นอกจากการใช้ความเปรียบแล้วยังพบว่ามีการอธิบายกรณีที่มีลักษณะเหมือนกับตัวอย่างที่ยกมาทั้งยังช่วยให้เข้าใจเนื้อหาหรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นได้มากยิ่งขึ้น เช่น การอธิบายเกี่ยวกับเค้ามูล 8 ประการ ลักษณะความ ประตู่ทั้ง 4 ที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ ซึ่งได้อธิบายและยกตัวอย่างเหตุการณ์ประกอบ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1

ลักษณะ โจรพันหอก หากันแก้กันดังนี้ ว่ามีชายผู้หนึ่งวิวาทกันกับชายผู้หนึ่งอยู่ข้างบ้านใกล้กันและจะชกตีกันขึ้น หญิงชายชาวบ้านได้ห้ามปราม แลได้คำริคำรามกันทั้งสองฝ่าย แลถ้อยที่กฎหมายบอกกล่าวชาวบ้านไว้ทั้งสองฝ่าย แล้วอยู่เพลาคำชายผู้หนึ่งแต่งตัวแลเห็นบกริชถือหอก ออกมาหลังบ้านทิ้งเรือนผู้นั้น แลชายผู้นั้นก็บอกหญิงชายชาวบ้านออกมาจับเอาตัวได้ ก็ให้เอาตัวไปกฎหมายแลกฎหมายว่าผู้มีชื่อวิวาทกันกับช้ำฯ แล้วอยู่มายามปลายแลเห็นเห็นบกริชถือหอก ออกไปหลังบ้านทิ้งเรือน ช้ำฯ บอกหญิงชายออกไปจับเอาตัวมาได้ แลผู้มีชื่อคิดอ่านประการใดมิได้รู้ แลสมภักนักการถามชาย ๆ ผู้นั้นว่าจริงสิ้นทั้งข้อ ๆ แลชายผู้นั้นให้การว่าผู้มีชื่อวิวาทแก่ช้ำฯ แลอยู่มาเพลายามปลาย ผู้ร้ายมาที่บ้านผู้นั้น ช้ำฯกลัวสาเหตุมิพิน ช้ำฯแต่งตัวเห็นบกริชถือหอกออกไปจะจับเอาตัวผู้ร้าย แลผู้มีชื่อบอกหญิงชายชาวบ้านออกไปจับเอาตัว ช้ำฯผู้เป็นสาเหตุุนั้นจริง ๆ แลเอาคำให้การถามโจทก์ ๆ รับก็แพ้ถ้ามิรับเห็นเป็นหนังสือหาให้แก้ดังนี้

(กฎหมายลักษณะหลักไชย เลขที่ 37-17 มัดที่ 86, หน้า 82-85)

จากตัวอย่างข้างต้นอธิบายถึงลักษณะของคดี ชื่อ “โจรพันหอก” ว่าเป็นเรื่องที่ชายสองคนทะเลาะและชกกัน แล้วมีคนห้ามไว้ พอดอนคำชายคนหนึ่งพกอาวุธไปบ้านอีกคนหนึ่ง แต่ถูกจับได้ ส่วนวิธีการอธิบายเช่นนี้คล้ายกับเป็นการให้คำนิยามหรืออธิบายลักษณะที่เกิดขึ้นโดยมีชื่อเรียกเฉพาะ

ตัวอย่างที่ 2

กบเต็นอยู่ในมรดกฝ่าย พ่อ 3 ประการ มีทรัพย์มรดก สิ่งของ ถ้ามีลูกเป็นสิทธิอยู่แก่ลูก แล ช่างไหนช่างหนึ่งหาไม่ได้ หลานแยกกันชื่อว่าวิภักมรดก ถ้าบ่มีญาติ ให้ญาติพี่น้อง จะเข้ามาปันเอาบ้างจะเข้ามาปันเอาบ้าง ว่ามิดศัญญีมรดก

(กฎหมายชาวบ้านภาคใต้, หน้า 22)

จากตัวอย่างข้างต้นอธิบายถึงคำมูล ชื่อ “กบเต็น” ว่ามีลักษณะเกี่ยวกับมรดกฝ่ายพ่อ และได้อธิบายว่ากบเต็นมีลักษณะอย่างไร มีชื่อเรียกมรดกที่มีการแบ่งให้กันว่าอย่างไร

ลักษณะเนื้อหาของกฎหมายทั้งคำศัพท์ การเรียงเรียงประโยค การเชื่อมโยงความ และการลำดับเนื้อหาของกฎหมายหลักไวยากรณ์ยังมีลักษณะเหมือนหรือคล้ายคลึงกับกฎหมายในปัจจุบัน โดยบางคำยังคงมีใช้อยู่ในปัจจุบัน เช่น โจทก์ จำเลย พิสูจน์ พิพาทษา พยาน กรมธรรม์ ซึ่งสองสถานซึ่งความหมายเดียวกับพิพาทษาสองสถาน เป็นต้น บางคำเลิกใช้แล้ว เช่น กระจากการ เอาคำให้การ สักขีพิพยาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีคำศัพท์ที่ใช้ไม่ใช่คำศัพท์กฎหมาย เช่น ผู้มีชื่อ กฎหมาย กระทบ เป็นต้น คำศัพท์กฎหมายที่ยังคงมีใช้อยู่ในปัจจุบันคิดเป็นร้อยละ 72.22 และ คำศัพท์กฎหมายที่ไม่ได้ใช้แล้วหรือจัดว่าเป็นศัพท์กฎหมายโบราณ คิดเป็นร้อยละ 27.78 นั้นแสดงให้เห็นว่าคำศัพท์ที่ใช้ในกฎหมายตั้งแต่อดีตก็ยังคงมีใช้อยู่ในปัจจุบันซึ่งพบเป็นจำนวนมาก คำศัพท์นี้เป็นคำศัพท์ที่มีความหมายชัดเจนไม่ต้องอาศัยการแปลหรือการตีความ อีกทั้ง ความหมายของคำศัพท์ยังคงใช้เช่นเดิมอยู่แล้วยังเป็นศัพท์พื้นฐานที่มีอยู่ในภาษากฎหมาย

สำหรับประโยคที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไวยากรณ์ใหญ่ใช้ประโยคความรวมมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 40.53 รองลงมาคือประโยคความเดียว คิดเป็นร้อยละ 32.39 และประโยคที่ใช้บ่อยที่สุด คือ ประโยคความซ้อน คิดเป็นร้อยละ 27.08 ประโยคที่ใช้ควรเป็นประโยคที่สั้นไม่ต้องมีการขยายความมากนัก ควรสื่อความหมายและเข้าใจได้ง่าย

ด้านการลำดับเนื้อหาของกฎหมายที่มีความคล้ายคลึงกับการเล่าเรื่องหรือบรรยาย เหตุการณ์ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบ และมีการใช้ความเปรียบ เพื่อให้เข้าใจเรื่องราวหรือกรณีได้อย่างชัดเจน และสามารถเข้าใจเหตุการณ์นั้น

นอกจากนี้ตำรากฎหมายหลักไวยากรณ์ยังมีลักษณะข้อความบางข้อความที่คล้ายกับ คำประพันธ์ และมีการเขียนที่มีสัมผัสนอก สัมผัสในและมีจังหวะ เช่น กฎหมายหลักไวยากรณ์ ประวิง อุทธรณ์ กระจากการ กฎหมายลักษณะหลักไวยากรณ์ เลขที่ 37-17 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 เป็นต้น

บทที่ 6

สรุปผลและอภิปรายผล

สรุปผลการวิจัย

การพิจารณาคดีความต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมย่อมมีความสอดคล้องและสัมพันธ์กับโครงสร้างของสังคม วิธีชีวิตความเป็นอยู่และลักษณะสังคมในแต่ละสมัย การพิจารณาคดีตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนปรับปรุงกฎหมายพบว่ามี การปรับเปลี่ยนไปตามโครงสร้างและระบอบการปกครองของแต่ละยุคสมัย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการปกครองกับการพิจารณาคดีได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ ในสมัยสุโขทัยมีการปกครองแบบพ่อปกครองลูก วิธีการพิจารณาคดีจึงใช้วิธีการไต่สวนและไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง โดยยึดหลักในพระราชศาสตร์และธรรมศาสตร์ และหลักศีลธรรม รวมถึงไม่มีบทลงโทษที่รุนแรง ส่วนสมัยอยุธยาปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ วิธีการพิจารณาคดีมีกฎหมายที่ใช้อย่างชัดเจน และแบ่งประเภทคดีชัดเจน รวมถึงมีผู้ที่ทำหน้าที่ในการพิจารณาคดี มีระบบศาล และมีบทลงโทษของผู้กระทำผิดชัดเจน และสมัยรัตนโกสินทร์ในช่วงต้นยังคงมีรูปแบบเดียวกับสมัยอยุธยา แต่เมื่อรับอิทธิพลจากตะวันตกมากขึ้น อีกทั้งยังต้องปรับปรุงกฎหมายให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่หลั่งไหลเข้ามา จึงมีการปรับปรุงและปฏิรูปกฎหมาย เมื่อเป็นเช่นนี้จึงสามารถสรุปพัฒนาการวิธีการพิจารณาคดีที่ปรากฏในแต่ละสมัยได้ดังนี้

สมัยสุโขทัย องค์ประกอบของผู้พิจารณาประกอบด้วยพระมหากษัตริย์และลูกขุน ซึ่งในสมัยนี้ไม่ระบุว่า เป็นลูกขุนใด ส่วนวิธีการพิจารณาคดีต่าง ๆ มาจากการร้องทุกข์ของประชาชนที่มาสิ้นกระดิ่งที่หน้าประตู รวมถึงมีการไต่ถามเรื่องราวเพื่อประกอบการพิจารณา กฎหมายที่ปรากฏในสมัยนี้ได้แก่ จารึกหลักที่ 1 หรือศิลาจารึกหลักที่ 1 และจารึกหลักที่ 38 ลักษณะโจร

สมัยอยุธยา องค์ประกอบของผู้พิจารณาประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ ตระลาการ ผู้พิพากษา ลูกขุน ณ ศาลหลวง ผู้ปรับ และพะท่ามะรง ซึ่งในสมัยนี้มีขั้นตอนการพิจารณาคดีที่ชัดเจนว่าตั้งแต่เริ่มจับหรือเสร็จสิ้นคดีความมีขั้นตอนเช่นไร ส่วนวิธีการพิจารณาคดีต่าง ๆ ใช้วิธีการสอบสวน รวบรวมพยานหลักฐาน ส่งสำนวนให้ผู้พิพากษาเพื่อสืบพยานและพิจารณาคดีต่อไป กฎหมายที่ปรากฏใช้ในสมัยนี้ชัดเจนตามแต่ละยุคของกษัตริย์ที่ปกครอง ซึ่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้รวบรวมกฎหมายต่าง ๆ ไว้ คือ “กฎหมายตราสามดวง” นั่นเอง

สมัยรัตนโกสินทร์ ในสมัยช่วงต้นรัตนโกสินทร์มีองค์ประกอบของผู้พิจารณาประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ ตระลาการ ผู้พิพากษา ลูกขุน ผู้ปรับ และพะท่ามะรง ส่วนวิธีการพิจารณาคดีมี

การถวายฎีกาซึ่งเป็นเรื่องร้องทุกข์จากประชาชน การสอบสวน รวบรวมพยานหลักฐาน และส่งสำนวนให้ผู้พิพากษาเพื่อสืบพยานและพิจารณาคดีต่อไป กฎหมายที่ปรากฏใช้ในขณะนี้คือ กฎหมายตราสามดวง ส่วนช่วงปลายรัตนโกสินทร์มีองค์ประกอบของผู้พิจารณาประกอบด้วยผู้พิพากษา อัยการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพิจารณาความยุติธรรม ได้แก่ ตำรวจ กรมราชทัณฑ์ กรมคุมประพฤติ กรมบังคับคดี เป็นต้น ส่วนวิธีการพิจารณาคดีสอบสวน รวบรวมพยานหลักฐาน ส่งดำเนินการเกี่ยวกับการพิจารณาคดีต่อไป ส่วนเรื่องที่มาจากการถวายฎีกายังคงปรากฏอยู่เช่นเดิม กฎหมายที่ใช้ในช่วงนี้ออกเป็นประมวลกฎหมาย และมีกฎหมายเฉพาะเรื่องต่าง ๆ เพิ่มขึ้น

วิธีการพิจารณาคดีตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยก่อนปรับปรุงกฎหมายมีความคล้ายคลึงกัน เพียงแต่มีการปรับวิธีการหรือขั้นตอนเพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัย และเมื่อสังคมขยาย อีกทั้งมีการรับวัฒนธรรมภายนอกมากขึ้น จากเดิมที่ไม่มี การแบ่งประเภทกฎหมายอย่างชัดเจน เพียงแต่แบ่งไว้อย่างกว้าง ๆ เท่านั้นเป็นกฎหมายอาญา กฎหมายแพ่ง กระบวนการหรือวิธีการพิจารณาไม่ต่างกันมากเท่าใด ส่วนปัจจุบันมีการแบ่งกฎหมายหลากหลายมากขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นไปและสภาพสังคม แต่วิธีการยังไม่ต่างไปจากเดิมเท่าใดนักถึงแม้กฎหมายจะมีการแบ่งประเภทกฎหมายก็ตาม

จากการศึกษาตำรากฎหมายหลักไทยผู้วิจัยพบว่าสารัตถะความยุติธรรมในตำรากฎหมายหลักไทยที่ปรากฏทั้ง 11 ฉบับ มีดังนี้

1. สารัตถะเนื้อความในตำรากฎหมายหลักไทย
 2. สำนวนภาษาที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไทย
- สารัตถะเนื้อความในตำรากฎหมายหลักไทย

จากการศึกษาสารัตถะเนื้อความในตำรากฎหมายหลักไทยจำนวนทั้ง 11 ฉบับพบว่ามีคดีความที่ปรากฏทั้งหมด 13 คดีความ ซึ่งแต่ละคดีความมีเรื่องที่เกิดขึ้นในแต่ละคดีต่างกันไป คดีความที่มีเรื่องปรากฏมากที่สุด คือ คดีความเกี่ยวกับการลักทรัพย์ พบจำนวน 13 เรื่อง รองลงมา คือ คดีความเกี่ยวกับเรื่องขู่ พบจำนวน 10 เรื่อง คดีความเกี่ยวกับการทะเลาะวิวาท พบจำนวน 7 เรื่อง คดีความเกี่ยวกับการพูดปดหรือกล่าวเท็จ พบจำนวน 4 เรื่อง คดีความเกี่ยวกับการทำร้ายผู้อื่น พบจำนวน 4 เรื่อง คดีความเกี่ยวกับหนังสือประกัน พบจำนวน 4 เรื่อง คดีความเกี่ยวกับการขโมย พบจำนวน 3 เรื่อง คดีความเกี่ยวกับทรัพย์สินเสียหาย พบจำนวน 2 เรื่อง คดีความเกี่ยวกับการบุกรุก พบจำนวน 2 เรื่อง คดีความเกี่ยวกับอุบัติเหตุ พบจำนวน 2 เรื่อง คดีความเกี่ยวกับการกู้เงิน พบจำนวน 1 เรื่อง คดีความเกี่ยวกับการทำผิดสัญญา พบจำนวน

1 เรื่อง และคติความเกี่ยวกับการพนัน พบจำนวน 1 เรื่อง ตามลำดับ คติความต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเพียงตัวอย่างคติความ ซึ่งผู้พิจารณาคติน่าจะมีตัวบทกฎหมายในตำรากฎหมายตราสามดวง ประกอบการพิจารณาคติ ได้แก่ คติความเกี่ยวกับการลักทรัพย์ คติความเกี่ยวกับเรื่องขู้ คติความเกี่ยวกับการทะเลาะวิวาท คติความเกี่ยวกับหนังสือประกัน คติความเกี่ยวกับการข้อโกง คติความเกี่ยวกับการบุกรุก คติความเกี่ยวกับการกู้เงิน คติความเกี่ยวกับการทำผิดสัญญา และคติความเกี่ยวกับการพนัน และในบางคติความไม่ปรากฏตัวบทกฎหมายในตำรากฎหมายตราสามดวง ผู้พิจารณาคติจึงน่าจะใช้ตัวบทกฎหมายประกอบ ได้แก่ คติความเกี่ยวกับการพูดปดหรือกล่าวเท็จ คติความเกี่ยวกับการทำร้ายผู้อื่น คติความเกี่ยวกับทรัพย์สินเสียหาย คติความเกี่ยวกับอุบัติเหตุ ด้วยเหตุเพราะอาจจะไม่มีตัวบทกฎหมายที่ระบุถึงอย่างชัดเจน ผู้พิจารณาคติจึงน่าจะใช้วิธีพิจารณาคัดสินจากหลักฐานหรือข้อมูลที่ปรากฏประกอบเป็นหลัก

คติความที่ปรากฏทั้ง 13 คติความนี้เป็นสาระสำคัญที่อยู่ในเรื่องหลักของตำรากฎหมายหลักไชยที่มีอยู่ด้วยกัน 6 เรื่องที่เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวกับการพิจารณาคติ ดังนี้

ทิตาปาโมกข์ได้แต่งกระทงความแก้ความแก้กัน 9 คู่ เป็นเรื่องพิพาทระหว่างคู่กรณีจำนวน 9 คู่ ได้แก่ คู่กรณีที่ 1 นายมีกับนายจัน คู่กรณีที่ 2 นายจงกับหมื่นศศรีราช คู่กรณีที่ 3 นายบุญมีกับนายอุฎดาต คู่กรณีที่ 4 นายเพงกับหมื่นศรีรักษา คู่กรณีที่ 5 ขุนแสงกับขุนเดโช คู่กรณีที่ 6 นายจันประกายกับนายอินประยา คู่กรณีที่ 7 นายใจกับนายสา คู่กรณีที่ 8 หมื่นแก้วกับนายจิต และคู่กรณีที่ 9 นายเทศกับหมื่นจงสรยุทธ เรื่องทิตาปาโมกข์แต่งกระทงความแก้ความแก้กันนี้มีอยู่ 10 ฉบับ ยกเว้นกฎหมายหลักไชย เลขที่ 37-17 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86 ที่ไม่ปรากฏเรื่องดังกล่าว

คำมูล 8 ประการ เป็นเรื่องเกี่ยวกับหนังสือฟ้องในลักษณะต่าง ๆ ทั้งเรื่องการฟ้องเรื่องประกัน และเรื่องมรดก โดยมีชื่อคำมูลและการอธิบายชื่อคำมูลว่าเป็นเรื่องลักษณะใด ได้แก่ “หางพันหัว” เป็นเรื่องหนังสือฟ้องไม่ได้ประกัน “วัวพันหลัก” เป็นเรื่องผู้ประกันให้หนังสือฟ้อง “วัวเลี้ยวเข็อกหรือวัวเหนียวเข็อกหรือวัวเลี้ยวเข็อก” เป็นเรื่องหาว่าสมคบด้วยเมียน้อย “จระเข้แฝงตอ” เป็นเรื่องเนื้อความของตัวก็ฟ้องด้วย “พระรามแผลงศรหรือพระรามแปลงศรหรือพรานแผลงศร” เป็นเรื่องว่าด้วยกรรมกรรม “นัทธินิสิต” เป็นเรื่องหากันว่าด้วยอาญาอุทธรณ์ “สวาสบหรือสอภอสบหรือ สารสบหรือสู้อาสบ” เป็นเรื่องหากันว่าด้วยมรดกฝ่ายแม่ และ “กบเดิน” เป็นเรื่องหากันว่าด้วยมรดกฝ่ายพ่อ

พระชินสีห์ตั้งอำมาตย์ เป็นเรื่องผู้ที่มีความรู้ตั้งบุคคลมา 8 ถึง 9 คน โดยมีชื่อเรียกต่าง ๆ แต่ไม่ได้อธิบายว่าชื่อเรียกเหล่านั้นหมายความว่าอย่างไร ได้แก่ คางคกปากบ่อ ถ่อเรือหาความ

นามระรัว ถอนศรัทธา ความ เต่าผุดสุดทะเลาะ และถางละ อีกรั้งมีกรณีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น มีคำให้การ และการยอมรับผลของเหตุที่เกิดประกอบ เรื่องประกอบในพระชินสีห์ตั้งอำมาตย์นี้มีถึง 27 เรื่อง ได้แก่ ตัดไม้ 4 ลำขอลำหนึ่ง ยิ่งแม่คนอื่นตายเพราะกินแม่ตัวเองที่เกิดเป็นปลา ขึ้นทับเมียผู้อื่น เข้าเรือจนเพรียงกินพี่ชายมีเรื่องแล้วเกิดอุบัติเหตุแล้วเผาได้เนื้อ ลูกถึงกรรมตาย พันหลวงตาตักน้ำ ลดกระทงปลงแคมแปลงเรือ โคกกินอยู่กับฝูงแล้วมีคนมาลัก กู้เงิน 5 ตำลึง ผู้ร้ายคุมพวก 10 คนมาไล่โค นายอากรเรียกอากรชาวบ้านแล้วข้อ วิวาทกันแล้วคุมเพื่อน 30 คนไล่ตีผู้อื่น ของในเรือนหาย ขโมยผ้า ลักส้มปลาในนา เกี่ยวข้าวในนาผู้อื่น ชายชาวบ้านปล่อยโคให้มากินข้าวในนาผู้อื่น วิวาท แล้วคุมพวกมา 10 คนรุมชกจนล้มลงหัวแตก ทาสหนีหนังสือประกันให้เกาะนายประกัน ทาสหนีให้จับ นายประกันและคิดเอาต้นเงินและดอกเบี้ยนายประกัน ทาสเป็นไพร่หลวงหนีเอาเงินแก่นายประกัน หยอกเมียผู้อื่นกลางทาง ทำชู้กับภรรยาผู้อื่นขณะสามีไม่อยู่ กินเหล้ากัน 3 คนแล้วทะเลาะกัน พี่น้องฟ้องกัน และวิวาทแล้วมาด่ากันถึงเรือน ซึ่งแต่ละฉบับมีเรื่องประกอบจำนวนไม่เท่ากัน

ลักษณะความ เป็นกรณีในลักษณะต่าง ๆ โดยมีชื่อลักษณะความพร้อมบรรยายเพื่ออธิบายลักษณะความแต่ละลักษณะความให้เข้าใจ ลักษณะความมีด้วยกัน 6-8 ลักษณะความ ได้แก่ แสนกบ นัทธิไสต มณฑิคติ สวรรธิชักรวด ปลายกรายแฝงตอ วัวพันหลัก พักพันร้าน ปลาสร้อยชมหาด โจรพันหอก ซึ่งจำนวนลักษณะความในแต่ละฉบับมีจำนวนต่างกัน

การพิจารณาพิสูจน์พยาน เป็นกรณีที่เกิดขึ้นและการพิจารณากระทงความต่าง ๆ มีการวิธีพิสูจน์หลักฐานและพยานประกอบการพิจารณาคดี ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 15 เรื่อง ได้แก่ ผ้าห่อเงิน เป็นเงินห่อผ้า แหวนหนัก 1 บาทใส่ไว้ในห่อขนมจีน กู้เงิน 1 ชั่งไปวางในสภารมธรรม์ ขอดูแหวน แล้วเอาแหวนไป พายเรือชนกันกลางน้ำเรือแตก ชุ่มมารดาข้ามคลองชนกันจนมารดาผลัดตก ขโมยเรือ ชายชาวเรือเป็นเกลอกับชายชาวบ้านเผาเรือนแล้วเอาเมียไป โคกินข้าวเปลือกแล้วเอา หอกแทงโคตาย ล้วงเรือน เมียน้อยหาความเมียหลวงว่าขอลูกมาเลี้ยงและฆ่าลูก ทำชู้กับภรรยาผู้อื่นซึ่งสามีภรรยาผู้นี้ไม่ได้อยู่ด้วยกันภรรยาจึงไม่ได้นอกใจสามี โคผูกไว้ให้กินหญ้าแล้วโคหาย พนันเรื่องต้นตาล และหนีประกัน ซึ่งแต่ละฉบับบางเรื่องมีจำนวนเรื่องต่างกันบางเรื่องอาจจะมี หรือไม่มีก็ได้

ประตุความ เป็นการพิจารณาคดีเกี่ยวกับการฟ้องร้องเรื่องต่าง ๆ หนังสือประกัน และเรื่องมรดก อีกรั้งมีระยะเวลาในการพิจารณาคดี ซึ่งแต่ละฉบับมีชื่อเรียกและประตุต่างกัน

เมื่อกระทงความแก้ความแก้กันมีอยู่ในตำรากฎหมายหลักไชยแต่ละฉบับยกเว้นเพียงฉบับเดียวก็ตาม นั้นแสดงให้เห็นว่าเรื่องกระทงความแก้ความแก้กันที่มีข้อพิพาทกันนี้เป็นเรื่องสำคัญและเป็นหัวใจของ “หลักไชย” ที่ผู้พิพากษาคควรรู้และใช้เป็นแนวทางหรือกรณีศึกษาสำหรับ

การพิจารณาคดีความครั้งต่อ ๆ ไป ส่วนการพิจารณาตัดสินคดีความในกรณีที่มีการใช้วิธีการแบบพิพากษาสองสถานซึ่งเป็นการไต่สวน การสืบพยาน และการสอบถามทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลย เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงก่อนจะวินิจฉัยหรือตัดสินคดีความนั้น หากสอบถามทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลยแล้วรับกันในสำนวนจะดำเนินการต่อ แต่หากว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งตั้งใจหรือมีข้อสงสัยของอีกฝ่าย จะมีการสืบพยานและเริ่มกระบวนการสืบสวนอีกครั้ง จากนั้นจึงพิจารณาตัดสินว่าฝ่ายใดผิด ฝ่ายใดถูก

ตำรากฎหมายหลักไชยทั้ง 11 สำนวนที่มีเนื้อหาสาระบางส่วนต่างกันไป ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจเกิดจากการคัดลอกหลักไชยและแพร่กระจายไปแหล่งต่าง ๆ จึงทำให้เนื้อหาที่บันทึกไว้แตกต่างกัน นอกจากนี้เนื้อหาที่คล้ายหรือต่างกันยังขึ้นอยู่กับผู้บันทึกหรือผู้คัดลอกที่เห็นว่าเรื่องใดเป็นเรื่องที่ควรบันทึกและเป็นเรื่องสำคัญที่ควรรู้ เช่น ยันต์ อักษรเลข อักษรไทย เป็นต้น ส่วนที่มีเนื้อหาบางส่วนเหมือนกับกฎหมายตราสามดวง คาดว่าเป็นการบ่งบอกได้ว่าเนื้อหาบางส่วนของตำรากฎหมายหลักไชยกับกฎหมายตราสามดวงที่เหมือนกันหรือคล้ายกันนั้น เนื่องจากเป็นเนื้อหากฎหมายสำคัญที่ควรมี เพราะเป็นหลักในการพิจารณาตัดสินคดีความ ซึ่งเป็นเรื่องที่ทำหน้าที่พิจารณาความยุติธรรมควรรู้ การที่เนื้อหาบางส่วนของกฎหมายหลักไชยเหมือนกับกฎหมายตราสามดวงอาจจะเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ากฎหมายหลักไชยกับกฎหมายตราสามดวงอาจเป็นตำรากฎหมายในยุคเดียวกันนั่นเอง

นอกจากนี้เนื้อหาคดีความที่มีอยู่ในตำรากฎหมายหลักไชยทั้ง 11 ฉบับยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมและวิถีชีวิตของคนในสังคมสมัยนั้นว่าไม่มีความสลับซับซ้อน รวมถึงเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องใกล้ตัวและอยู่ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ การขโมยของ ทริพย์มรดก วิวาทชกต้อย โดยผู้ที่ทำหน้าที่ในการพิจารณาพิพากษาหรือตัดสินคดีต่าง ๆ ต้องคำนึงถึงความยุติธรรมเป็นหลักและไม่คำนึงถึงว่าบุคคลที่เป็นคู่ความกันนั้นจะเป็นขุนนางหรือประชาชนทั่วไป ซึ่งผู้ที่ทำหน้าที่ดังกล่าวมีหลักหรือจริยธรรมอันเป็นสิ่งที่ต้องพึงปฏิบัติ หลักนี้ยังคงเป็นหลักยึดมาโดยตลอดแม้ว่ายุคสมัยจะเปลี่ยนไปแล้วก็ตาม คือ “หลักอินทภาษและพระธรรมศาสตร์” แต่มีการปรับบ้างเพื่อให้สอดคล้องและเหมาะสมกับยุคสมัย แต่ใจความยังคงให้ผู้ที่ทำหน้าที่นี้ต้องไม่มีฉันทาคติ (ความลำเอียงอันเกิดจากความรัก ความชอบและความยินดีในอามิสสินจ้าง) โทษาคติ (ความลำเอียงที่เกิดจากความโกรธ จะเอาโทษผู้อื่น) ภัยาคติ (ความลำเอียงเพราะกลัวภัย และโมหาคติ (ความหลงและอวิชชา)

ส่วนวิธีการพิจารณาความใช้วิธีการสืบพยานทั้งฝ่ายโจทก์และฝ่ายจำเลย หรือที่เรียกว่า “ชี้สองสถาน” ซึ่งเป็นกระบวนการที่ศาลกำหนดประเด็นข้อพิพาทในคดี และระบุให้คู่ความฝ่ายใด

ฝ่ายหนึ่งนำพยานมาสืบในประเด็นข้อใดก่อนหรือหลัง โดยการวินิจฉัยจะพิจารณาจากข้อมูลหรือหลักฐานที่มีและประกอบกับข้อกฎหมายในการยุติข้อพิพาทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น อันแสดงถึงการให้ความเป็นธรรมแก่ทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายโจทก์และฝ่ายจำเลย เพราะเรื่องราวที่ดำเนินคดีบางครั้งเมื่อมีการสืบพยานและพิจารณาคดีแล้ว อาจจะมีไม่เป็นที่มีการร้องฟ้องก็ยอมเป็นได้ ทั้งนี้ยอมขึ้นอยู่กับพยานและหลักฐานที่เป็นข้อมูลใช้ประกอบการพิจารณา

สำนวนภาษาที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไชย

สำนวนภาษาที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไชยแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ คำศัพท์ที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไชย และลีลาการเขียนที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไชย ดังนี้

คำศัพท์ที่ปรากฏในตำรากฎหมายหลักไชยทั้ง 11 ฉบับ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ คำศัพท์กฎหมายที่ยังคงใช้อยู่ในภาษากฎหมายปัจจุบัน เป็นคำศัพท์ที่สัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับ การพิจารณาคดีความต่าง ๆ ซึ่งบางคำยังคงใช้อยู่จนถึงปัจจุบัน คำศัพท์ที่ใช้ในกฎหมายมีความหมายของคำศัพท์ยังคงมีความหมายเดิม การเปลี่ยนแปลงทางความหมายของคำยังไม่มีการเปลี่ยนแปลง และไม่ต่างกับความหมายที่ใช้ในปัจจุบันคิดเป็นร้อยละ 72.22 เช่น โจทก์ หมายถึง บุคคลผู้ฟ้องคดีต่อศาล จำเลย หมายถึง บุคคลผู้ถูกฟ้องต่อศาลแล้ว ตัดใจ หมายถึง ข้องใจ สงสัย คำศัพท์ที่ใช้ดังกล่าวอาจจะยังไม่ต้องอาศัยการตีความทางความหมาย เนื่องจากความหมายที่ปรากฏนั้นน่าจะมีความหมายตรงกับรูปคำที่ปรากฏชัดเจน และคำศัพท์กฎหมายที่ไม่ปรากฏใช้ในปัจจุบัน ซึ่งพบเป็นจำนวนน้อย คิดเป็นร้อยละ 27.78 เช่น สักขีพิพยาน น่าจะหมายถึง บุคคลที่เป็นพยานมีน้ำหนักเชื่อถือ ระยะเวลา หมายถึง ตำแหน่งเจ้าพนักงานหรือเจ้าหน้าที่ศาล มีหน้าที่ชำระข้อเท็จจริงในคดีความ ดึงเวลา หมายถึง ถ่วงเวลา แอ้งขอให้ระงับไว้ก่อน เป็นต้น คำศัพท์ที่ปรากฏนี้ยังเป็นวงศัพท์ใช้เฉพาะกฎหมาย กล่าวคือ เป็นชุดคำที่มีความหมายทางกฎหมาย และแสดงให้เห็นว่าเป็นเรื่องเดียวกันเมื่อปรากฏหรืออยู่ในบริบทของข้อความเรื่องเดียวกัน เช่น วงศัพท์เกี่ยวกับการพิจารณาคดีวินาศคดี วงศัพท์เกี่ยวกับหนังสือประกัน วงศัพท์เกี่ยวกับการลักเรือ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีคำศัพท์ที่มีความหมายทั่วไปและไม่มี ความหมายทางกฎหมาย เช่น กระดาษขยำ ผู้มีชื่อ แซม กระทวย กฎหมาย เป็นต้น คำศัพท์นี้บางคำเลิกใช้ไปแล้วหรือใช้อยู่แต่ไม่มีความหมายเหมือนเดิม เช่น กฎหมาย เดิมนั้นเป็นคำกริยา แต่ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นคำนาม และความหมายของคำก็เปลี่ยนไปด้วย

ด้านลีลาการเขียนที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไชยที่พบทั้งการเรียบเรียงประโยค การเชื่อมโยงความ การลำดับเนื้อความ และการใช้ความเปรียบ ดังนี้

การเรียงเรียงประโยค การเรียงเรียงประโยคนี้พบการใช้ประโยคทั้ง 3 ชนิด คือ ประโยคความเดียว ประโยคความรวม และประโยคความซ้อน ในตำรากฎหมายหลักไวยากรณ์พบการใช้ประโยคความรวมมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 40.53 รองลงมาคือประโยคความเดียว คิดเป็นร้อยละ 32.39 และประโยคที่ใช้บ่อยที่สุด คือ ประโยคความซ้อน คิดเป็นร้อยละ 27.08 การใช้ประโยคความรวมและประโยคความเดียวเป็นส่วนมาก เนื่องจากเนื้อความในกฎหมายไม่ต้องการขยายความ เพียงแต่ต้องการอธิบายและสื่อความเกี่ยวกับการพิจารณาคดีให้เข้าใจชัดเจนเท่านั้น อีกทั้งเป็นการอธิบายเรื่องที่เกิดขึ้นในลักษณะต่อเนื่อง ประโยคที่ใช้จึงต้องเป็นประโยคที่สั้นและได้ใจความแจ่มแจ้งชัดเจน

การเชื่อมโยงความพบการเชื่อมโยงความ 5 ประเภท ได้แก่ การเชื่อมโยงความโดยใช้คำซ้ำทั้งที่เป็นคำนามชื่อบุคคลและนามทั่วไป และคำกริยา วิธีการซ้ำใช้เครื่องหมายไม้ยมก หรือเลข 2 (เลข ๒ ไทย) การเชื่อมโยงความโดยการละ พบเฉพาะการละคำนามที่ทำหน้าที่เป็นประธานของประโยคถัดไป การเชื่อมโยงความโดยใช้คำเชื่อมความสัมพันธ์แบบคล้อยตาม การเชื่อมโยงความแบบนี้จะสัมพันธ์กับประโยคที่พบในตำรากฎหมายหลักไวยากรณ์มากที่สุด คือ ประโยคความรวม เพราะเป็นการแสดงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามลำดับเวลา คำที่แสดงการเชื่อมโยงความ ได้แก่ “แฉ แฉ ครั้น...แล้ว” การเชื่อมโยงความโดยใช้คำเพื่อขยายความหรือสิ่งที่ต้องการนำเสนอ มีคำว่า “ว่า ซึ่ง” เป็นคำที่แสดงการเชื่อมโยงความ และการเชื่อมโยงความโดยใช้คำเชื่อมแสดงเงื่อนไขอย่างใดอย่างหนึ่ง มีคำว่า “ถ้า...ก็ ถ้า...ให้” เป็นคำที่แสดงการเชื่อมโยงความ

การลำดับเนื้อความของกฎหมาย เป็นการลำดับเนื้อความมีการใช้คำสั้น สื่อความชัดเจน ตรงไปตรงมา อธิบายเข้าใจได้ง่ายซึ่งพบการลำดับเนื้อความ 3 แบบ ได้แก่ การลำดับเนื้อความโดยระบุคู่กรณีและเหตุการณ์ เป็นการลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามลำดับเวลาและระบุชัดว่าคู่กรณีเป็นใครกับใคร มีทั้งระบุตัวบุคคลและไม่ได้ระบุชัดเจน การลำดับเนื้อความโดยวิธีการอธิบายรายละเอียด มีคำว่า “ชื่อว่า ชื่อ” เป็นหน่วยคำเติมเต็ม และการลำดับเนื้อความโดยวิธีการใช้คำหรือหน่วยคำเริ่มต้นเรื่อง เมื่อเสนอเรื่องราวหรือคดีอีกคดีหนึ่งใช้คำว่า “หาว่า คู่หนึ่ง กระทั่งหนึ่ง” เพื่อแยกเรื่องหรือคดีให้เห็นชัดเจนว่ามีเรื่องใดบ้าง

การใช้ความเปรียบ เป็นการใช่วิธีการเปรียบเทียบเพื่ออธิบายข้อความให้เข้าใจได้ชัดเจนและง่ายขึ้น ซึ่งการใช้ความเปรียบหรือการเปรียบเทียบที่พบในตำรากฎหมายหลักไวยากรณ์พบ 2 ลักษณะ ได้แก่ เปรียบเทียบโดยการบรรยายเหตุการณ์ คล้ายกับการผูกเรื่องแล้วนำมาเปรียบกับคำที่ต้องการตั้งชื่อพบในเนื้อหาที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดี เรื่องลักษณะความ เช่น

ลักษณะความซื่อโจรพันหอก ลักษณะความซื่ออกบตัน เป็นต้น และเปรียบเทียบการใช้คำว่า “ดุจดั่ง คือ” เป็นคำที่แสดงความเปรียบให้เห็นชัดเพื่อเปรียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง

ส่วนข้อความในตำราภุมายหลักไชยไม่ใช่เป็นเพียงการบรรยายเป็นร้อยแก้วเท่านั้น บางข้อความมีการเขียนคล้ายลักษณะคำประพันธ์ กล่าวคือ มีจังหวะและมีสัมผัสทั้งสัมผัสในและสัมผัสนอก ซึ่งวิธีการเขียนแบบนี้มีส่วนช่วยในการจำเรื่องราวได้เร็วและง่ายขึ้นด้วย

อภิปรายผล

จากการศึกษาสาระัตถะความยุติธรรมในตำราภุมายหลักไชยทั้ง 11 ฉบับ แล้วผู้วิจัยพบว่าคติความต่าง ๆ ในตำราภุมายหลักไชยเป็นเพียงคติความที่มีการรวบรวมจึงไม่มีบทลงโทษปรากฏ แต่ตำราดังกล่าวได้อาศัยตัวบทในกฎหมายตราสามดวงมาควบคุมหรือกำกับอีกชั้นหนึ่ง เนื่องจากตำราเล่มนี้ไม่ใช่ตัวบทกฎหมายเป็นเพียงหนังสือที่ให้กับบุคคลที่สนใจหรือข้าราชการได้ศึกษา ดังนั้น จึงต้องทำให้เข้าใจได้ง่าย ชัดเจนและสามารถนำไปใช้ได้

นอกจากนี้สังเกตได้ว่าคติที่นำมารวบรวมเป็นตัวอย่างในตำราภุมายหลักไชยไม่ใช่คติรุนแรง อาจเป็นเพราะตำราภุมายเล่มดังกล่าวมีการคัดลอกและได้กระจายไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าตามหัวเมืองหรือท้องถิ่นนั้น ๆ รับผิดชอบและมีจารีตและวิธีการคิดเป็นของตัวเอง เห็นได้จากตำราภุมายหลักไชยที่ปรากฏส่วนหนึ่งในงานวิจัยนี้อยู่ในท้องถิ่นภาคใต้ ซึ่งเรื่องที่ปรากฏในตำราภุมายดังกล่าวจะมีต่างออกไปจากตำราที่พบในหอสมุดแห่งชาติ คือเรื่องลักษณะกระลาการ สะท้อนให้เห็นได้ว่า การปกครองตามหัวเมืองผู้ที่มีอำนาจในการจัดการหรือในการบริหารการปกครองเป็นตัวแทนของส่วนกลางหรือตัวแทนของพระมหากษัตริย์ การที่ตำราภุมายหลักไชยบันทึกเรื่องดังกล่าวจึงอาจจะเป็นการสะท้อนหรือให้ตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ที่พึงปฏิบัติของเหล่าข้าราชการโดยให้ใช้อำนาจที่ชอบ

อย่างไรก็ตามตำราภุมายหลักไชยที่ไปปรากฏในท้องถิ่นอาจเป็นการนำกฎหมายของเมืองหลวง หรือหลักเกณฑ์ของส่วนกลางไปยังท้องถิ่นหรือหัวเมือง แต่หัวเมืองอาจจะมีการปรับใช้ให้เข้ากับบริบทสังคมของท้องถิ่นเพื่อที่จะได้แสดงให้เห็นระบบคิดของคนในหัวเมืองที่สะท้อนออกมาทั้งทางด้านวัฒนธรรม และจารีตประเพณี สิ่งนี้เองแสดงให้เห็นว่าระบบคิดเรื่องความยุติธรรมจึงต่างกัน และการที่ตำราภุมายหลักไชยไม่มีบทลงโทษอาจจะเป็นไปได้ว่าบทลงโทษที่มีอาจจะแตกต่างกันก็ย่อมเป็นไปได้เช่นกัน

ส่วนเนื้อหาหรือคติความที่มีในตำราภุมายหลักไชยนั้นในปัจจุบันยังคงเป็นเรื่องเดิมอยู่และเกิดขึ้นเช่นเดิม เพียงแต่ในปัจจุบันจะมีเรื่องหรือรายละเอียดที่ซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น เพราะคนใน

สังคมเพิ่มขึ้น สังคมมีความซับซ้อนขึ้น และมีเทคโนโลยีหรือเรื่องใหม่ ๆ เกิดขึ้น และจากคดีความที่เกิดขึ้นทำให้มีตัวบทกฎหมายออกมาเพื่อรองรับเหตุการณ์หรือเรื่องราวต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่ากฎหมายถูกกำหนดออกมาจากเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมต้องการนั่นเอง ทั้งนี้ เพื่อควบคุมสังคมให้เกิดความสงบเรียบร้อย

ผู้วิจัยพบว่าหลักไชยเป็นตำรากฎหมายสำคัญอีกฉบับหนึ่งที่มีสารัตถะการพิจารณาคดีโดยใช้วิธีการพิพากษาสองสถาน และการพิสูจน์พยาน ซึ่งจะเน้นไปที่การพิจารณาคดีความและไม่มีการตัดสินหรือมีบทลงโทษสำหรับผู้กระทำความผิดที่ชัดเจน หรือมีการอธิบายกฎหมายอื่น ๆ ที่ควรทราบ

เมื่อมีการจัดหมวดหมู่ของเนื้อความที่ฟ้องร้องหรือกรณีที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน คดีความส่วนใหญ่จะเป็นคดีหรือเรื่องทางอาญา เรื่องที่นำมาพิจารณาเป็นเรื่องการลักทรัพย์ เรื่องทำร้ายหรือวิวาทกัน และเรื่องการประทุพติผิดในกาม เรื่องต่าง ๆ นี้แสดงให้เห็นว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นประจำสม่ำเสมอ ทั้งนี้ เพราะสังคมโลกยังเต็มไปด้วยกิเลส ตัณหาและขาดศีลธรรมที่นับวันจะน้อยลง เพราะมุ่งสร้างวัตถุนิยม และเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับคนในสังคม พฤติกรรมดังกล่าวสัมพันธ์กับหลักพุทธศาสนาในเรื่องศีล 5 หรือเบญจศีลกล่าวคือ หากคนในสังคมรักษาหรือมีศีล เหตุการณ์หรือคดีความต่าง ๆ นี้อาจจะเกิดขึ้นไม่มากหรือลดน้อยลงก็เป็นได้ แต่เมื่อคนในสังคมไม่ได้เคร่งครัดและไม่ตระหนักถึงศีลธรรมจึงต้องมีกฎหมายมาควบคุมให้สังคมสงบสุขและเรียบร้อย ซึ่งทั้งกฎหมายและพุทธศาสนามีส่วนช่วยให้สังคมสงบสุขได้ นอกจากคดีหรือเรื่องทางอาญาแล้วก็ยังมีคดีหรือเรื่องทางแพ่งด้วย ไม่ว่าจะเป็นสัญญาค้ำประกัน การกู้เงิน สัญญา เป็นต้น ซึ่งเป็นการวางเรื่องสิทธิและเสรีภาพของคนว่าสามารถทำนิติกรรมแก่ผู้ใดก็ได้

การมีตัวอย่างข้อพิพาทในหลักไชยนี้มีส่วนช่วยให้ผู้พิพากษาสามารถนำมาใช้ในการพิจารณาคดีเพื่อให้เกิดความยุติธรรมในการตัดสินคดีความ และถ้าหากต้องการนำมาใช้เป็นตัวอย่างการพิจารณาคดีในปัจจุบันก็สามารถทำได้เช่นกัน เพียงแต่ผู้พิพากษาต้องมีการพิจารณาคดีนั้น ๆ ให้สอดคล้องและเหมาะสมกับเจตนาในการกระทำของผู้กระทำความผิดด้วย

จากสารัตถะที่ปรากฏทำให้เห็นว่ากฎหมายของไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนไปบ้าง แต่ยังคงมีบางส่วนที่ยังเหมือนหรือคล้ายกันอยู่ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะสภาพสังคมและบริบทของสังคมไทย ที่มีความต้องการและมีการกำหนดสิทธิมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงฐานะบรรดาศักดิ์ของคนที่ย้ายไป และเมื่อสังคมไทยได้รับอิทธิพลของตะวันตกส่งผลให้กฎหมายไทยมีการปรับเปลี่ยนไปมากขึ้น กล่าวคือ เดิมกฎหมายไทยไม่ได้มีการแบ่งประเภทกฎหมาย แต่ปัจจุบัน

มีการแบ่งประเภทกฎหมายเพื่อให้ชัดเจนมากขึ้น และมีกฎหมายที่ครอบคลุมเรื่องราวต่าง ๆ เพิ่มขึ้นด้วย

อนึ่ง เมื่อวิเคราะห์ด้านสำนวนภาษาที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไชยแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่า ภาษาเป็นตัวกำหนดความคิด และความคิดสะท้อนออกมาในรูปของตัวอักษรและคำที่ใช้ ซึ่งต้องสื่อสารให้ผู้อื่นเข้าใจได้ตรงกันและนำไปใช้ได้แสดงถึงพลังของภาษา ภาษาที่ใช้จึงต้องชัดเจน และแจ่มแจ้งดังในตำรากฎหมายหลักไชยนี้ได้แสดงให้เห็นลักษณะของภาษากฎหมายว่าต้องชัดเจนและสามารถสื่อความเข้าใจได้ง่าย และตรงไปตรงมา โดยสังเกตได้จากคำศัพท์ การเรียบเรียงประโยค การเชื่อมโยงความ และการลำดับเนื้อความ

การใช้คำศัพท์ในตำรากฎหมายนี้ใช้คำสั้นและไม่ต้องการมีการแปลหรือตีความหมายของคำศัพท์นั้น ๆ ซึ่งคำศัพท์บางคำยังคงมีใช้ในปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าการใช้คำศัพท์บางคำยังคงใช้ อยู่ ในปัจจุบัน อาจเป็นเพราะคำศัพท์นั้นเป็นคำศัพท์ที่สำคัญในกฎหมายหรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคดี รวมถึงคำศัพท์นั้นยังเป็นคำศัพท์ที่มีความหมายชัดเจน ตรงไปตรงมาและเข้าใจได้ง่าย

การเรียบเรียงประโยค มีการใช้ประโยคโดยใช้คำเชื่อมคล้องยตามกัน และลักษณะประโยคที่ใช้ประโยคไม่มีขยายความหรืออธิบายความมาก ส่วนใหญ่จึงเป็นประโยคความเดียว และประโยคความรวม สติกาการเขียนนี้คล้ายกับการเล่าเรื่องหรือบรรยายเรื่องราวต่อเนื่องตามลำดับเหตุการณ์ ทำให้เข้าใจเรื่องหรือเหตุการณ์ได้ง่าย ผู้วิจัยเห็นว่าการใช้รูปประโยคที่ไม่มีการเชื่อมความทำนองขัดแย้งหรือให้เลื้อยอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะเนื้อหาที่มีในตำรานั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับการพิจารณาคดีความที่ต้องมีการลำดับเรื่องราวที่ชัดเจน และแสดงความเป็นเหตุเป็นผล ซึ่งการใช้ประโยคความรวมและประโยคความเดี่ยวนี้อมีส่วนช่วยให้ผู้พิจารณาคดีพิจารณาคดีได้ชัดเจนและเห็นถึงลำดับการกระทำที่ต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นจนจบ การใช้รูปประโยคเช่นนี้สัมพันธ์กับการลำดับเนื้อความที่ปรากฏด้วย กล่าวคือ การเริ่มเรื่องราวใครพิพาทหรือเป็นเรื่องระหว่างใครกับใคร ผู้ใดเป็นโจทก์ ผู้ใดเป็นจำเลย เกิดเรื่องหรือมีคดีอะไร มีการสอบถามทั้งสองฝ่าย พิจารณาว่าผู้ใดเป็นผู้ที่กระทำผิด ซึ่งการลำดับเนื้อความในลักษณะนี้เป็นรูปแบบของการเขียนเนื้อหาทุกฉบับ นอกจากนี้ยังมีการใช้ความเปรียบทำให้เข้าใจประเด็นที่ต้องการนำเสนอ เช่น การทำหน้าที่ผู้พิจารณาคดีที่ดี ความสำคัญของการอ่านและการเคารพตำรากฎหมาย ด้านการลำดับเนื้อความ มีบางส่วนคล้ายกับคำพิพากษาในปัจจุบัน เพียงแต่ว่าตำรากฎหมายหลักไชยไม่ปรากฏบทลงโทษ ส่วนลักษณะเนื้อความของตำราเล่มนี้มีการลำดับเนื้อความที่เป็นลำดับ อธิบายเข้าใจง่าย มีการให้รายละเอียดที่ชัดเจนซึ่งไม่ต้องอาศัยการตีความดังเช่นกฎหมายปัจจุบัน

ตำรากฎหมายหลักไชยจึงน่าจะเป็นหลักให้ผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีความต่าง ๆ ให้พิจารณาคดีความลุล่วงและประสบความสำเร็จหรือชัยชนะในการตัดสินคดีความ หรืออีกนัยหนึ่ง หากกล่าวว่กฎหมายหลักไชยเป็นตำรากฎหมายเพื่อให้ผู้ที่เข้ารับราชการอ่านและมีความรู้สำหรับการเข้ารับราชการในภายภาคหน้า ดังเห็นได้จากหลักฐานการเอ่ยถึงตำราเล่มนี้ในวรรณคดีบางเรื่อง ได้แก่ ขุนช้างขุนแผน เพลงยาวถวายโอวาท และตำราแบบเรียนภาษาไทย ได้แก่ ประถม ก กา ปถมมาลา ตำรานี้จึงเป็นตำรากฎหมายที่ให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการพิจารณาคดีที่เกิดขึ้นอันเป็นตัวอย่างว่าถ้าหากมีคดีหรือเรื่องราวคล้ายคลึงหรือเป็นไปในการทำงานเดียวกัน ตัวอย่างในตำราเล่มนี้จะช่วยให้การพิจารณาคดีและฝึกการวินิจฉัยคดีให้เป็นไปได้ง่ายมากขึ้นและอาจจะเป็นบรรทัดฐานในการพิจารณาคดีได้ด้วยเช่นกัน หากเปรียบกับปัจจุบันน่าจะเปรียบได้กับ “คำพิพากษาศาลฎีกา” ซึ่งเป็นผลการพิจารณาคดีที่มีการวินิจฉัยชี้ขาดแล้ว หลักไชยจึงเป็นเสมือนการรวบรวมคำพิพากษาของคดีต่าง ๆ ที่ผู้รวบรวมเห็นว่าผู้ที่ศึกษากฎหมายหรือผู้ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดีต่าง ๆ ควรสนใจศึกษาหาความรู้

ส่วนวิธีพิจารณาคดียึดหลักเหตุผลและหลักความเที่ยงตรงโดยพิจารณาเป็นกรณี ๆ ไป นอกจากนี้คดีความต่าง ๆ ในหลักไชยมีส่วนช่วยในการเทียบเคียงกับคดีความอื่น ๆ ที่จะต้องพิจารณา และเป็นตัวอย่างคดีความที่สะท้อนลักษณะของสังคมไทยที่ไม่ซับซ้อนอันเป็นประโยชน์สำหรับผู้พิพากษาหรืออัยการที่จะนำไปใช้สำหรับการพิจารณาคดี อีกทั้งตำรากฎหมายหลักไชยไม่ได้อธิบายในแต่ละคดีให้ชัดเจนมากนัก เนื่องจากการพิจารณาในยุคนั้นเป็นเงื่อนไขของฝ่ายราชการที่เกี่ยวข้องทั้งสิ้น

กล่าวได้ว่าตำรากฎหมายหลักไชยเป็นตำราที่ทรงคุณค่าทางนิติศาสตร์ สังคมและประวัติศาสตร์ของไทยได้เป็นอย่างดีเพราะหลักไชยมีความสำคัญยิ่งต่อแนวทางการปฏิบัติงานด้านการพิจารณาคดี (Practical approach) ในชั้นศาล ซึ่งแนวทางทั้งหมดที่หลักไชยได้วางไว้นั้นได้รับการยอมรับในหมู่ผู้รับผิดชอบงานพิจารณาคดี เพราะมีลักษณะเป็นบันทึกประสบการณ์ของผู้ที่เกี่ยวข้องไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา อีกทั้งยังมีลักษณะสืบทอดการพิจารณาคดีความมาถึงสมัยปัจจุบันอีกด้วย

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งเมื่อพิจารณาสถานะและความสำคัญของหลักไชยเปรียบเทียบกับบทบัญญัติกฎหมายตราสามดวงในพระไอยการลักษณะต่าง ๆ แล้ว หลักไชยน่าจะมีความสำคัญในระดับของการเป็นเพียง “คู่มือปฏิบัติงานส่วนบุคคล” (Instruction manual) ของผู้พิพากษาศาลากลาง จึงมีลักษณะเป็นแนวทางไม่ใช่เป็นสิ่งที่ต้องทำตามโดยไม่อาจโต้แย้งได้ เป็นเพียงลู่ทาง

หรือหลักในการพิจารณาคดีความ และให้รู้จักการนำความรู้จากสิ่งที่อ่านไปใช้ประโยชน์ในการพิจารณาคดีความ

การที่หลักไชยไม่ต้องมีการตีความดังเช่นกฎหมาย เพราะหลักไชยไม่ใช่ “บทบัญญัติทางกฎหมาย” หลักไชยน่าจะเป็นเพียงคำอธิบายตัวบทในประมวลกฎหมายเท่านั้น แต่ถึงกระนั้น ย่อมปฏิเสธไม่ได้ว่าหลักไชยมีลักษณะเป็นคู่มือปฏิบัติงานด้านการยุติธรรมที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในหมู่บุคคลผู้มีหน้าที่รับผิดชอบด้านนี้ และพึงได้รับการศึกษาและวิเคราะห์ให้ลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไปในอนาคต ตำรากฎหมายหลักไชยจึงเป็นวรรณกรรมทางกฎหมายที่น่าเสนอ “ตัวอย่าง” ในการดำเนินและพิจารณาคดีและจำเป็นต้องนำไปใช้เทียบเคียงกับกรณีอื่น ๆ แม้จะเป็นกรณีที่มีได้ระบุไว้ในหลักไชยด้วยก็ตาม

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 ผลการวิจัยจากการศึกษานี้สามารถนำไปใช้ในการอ้างอิงเกี่ยวกับพัฒนาของกระบวนการยุติธรรมของไทยและพัฒนากฎหมายไทย

1.2 คำศัพท์และวิธีการเรียงเรียงการเขียนตำรากฎหมายสามารถใช้เป็นตัวอย่างวิธีการเขียนเกี่ยวกับการเล่ารายละเอียด และแสดงให้เห็นว่าการเขียนตำรากฎหมายสมัยก่อนมีการใช้คำและวิธีการเรียงเรียงอย่างไร

1.3 คดีความหรือเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำรากฎหมายหลักไชยสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมในสมัยนั้น จึงสามารถศึกษาวิถีชีวิต หรือสังคมผ่านตำรากฎหมายหลักไชยได้

1.4 สามารถนำคดีความต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้กับการพิจารณาตัดสินคดีในกรณีที่ไม่กระทบกับคนหมู่มาก โดยนำมาเป็นกรณีตัวอย่างได้ ซึ่งต้องดูสภาวะแวดล้อมและสภาพสังคมในปัจจุบันด้วย เพราะแต่ละกรณี เจตนาของผู้กระทำแต่ละคนไม่เหมือนกัน

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 คุชฎินิพนธ์เล่มนี้เป็นการศึกษาตำรากฎหมายเพียงเล่มเดียวในวงจำกัดเท่านั้น จึงทำให้มองเห็นภาพรวมของการพิจารณาคดีหรือความยุติธรรมไม่ครอบคลุมทั้งหมด ผู้ที่สนใจอาจจะศึกษาตำรากฎหมายอื่นเพิ่มเติมหรือเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นมุมมองที่กว้างขึ้น รวมถึงวัฒนธรรมของคนไทยที่มองความยุติธรรม

2.2 การศึกษาเรื่องสำนวนภาษาที่ใช้ในตำรากฎหมายหลักไชยนี้เป็นเพียงการศึกษา

นำร่องและเป็นแนวทางของการศึกษาซึ่งผู้ที่สนใจสามารถนำไปขยายเป็นหัวข้อวิทยานิพนธ์หรือ
 คุชฎานิพนธ์ได้อีกหนึ่งเล่ม

2.3 เปรียบเทียบตำรากฎหมายที่มีในประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน เพราะ
 อาจจะมีมุมมองทางความคิดเกี่ยวกับการพิจารณาคดีความว่าเป็นเช่นไร หรือมีลักษณะร่วมหรือ
 ต่างกันอย่างไร อีกทั้งสะท้อนลักษณะของสังคมที่ปรากฏในยุคสมัยต่าง ๆ ได้อีกหนึ่งด้วย

2.4 สืบค้นและรวบรวมตำรากฎหมายหลักไชยหรือตำรากฎหมายอื่นที่ปรากฏในแต่
 ละภูมิภาคอื่น ๆ วิเคราะห์และสังเคราะห์ ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างกฎหมายกับวิถีชีวิตของ
 ผู้คนในสังคม ณ ช่วงเวลาต่าง ๆ เพื่อให้เห็นลักษณะร่วมของตำรากฎหมายที่มีลักษณะทำนอง
 เดียวกัน

2.5 มีการรวบรวมและจัดทำตำรากฎหมายในลักษณะเดียวกับตำรากฎหมาย
 หลักไชย ซึ่งเป็นการนำคดีตัวอย่างต่าง ๆ เช่น คดีที่มีการอุทธรณ์ในคดีแพ่งหรืออาญา รวมทั้งคดี
 ที่เป็นคดีพิเศษ เช่น คดีค้ำมนุษย์ คดียาเสพติดให้โทษ คดีผู้บริโภคน คดีทรัพย์สินทางปัญญาและ
 การค้าระหว่างประเทศ คดีล้มละลาย คดีเกี่ยวกับศาลเยาวชนและครอบครัว ที่ผ่านมาการ
 พิจารณาของศาลอุทธรณ์หรือศาลอุทธรณ์ภาคในปัจจุบันมีตัวอย่างการพิจารณาคดีเพียง
 “คำพิพากษาศาลฎีกา” เท่านั้น

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2513). *ประถม ก กา ประถม ก กา* หัดอ่าน ปฐมมาลา อักษรนิติ แบบเรียนหนังสือไทย. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร.
- กรมศิลปากร. (2513). *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* (พิมพ์ครั้งที่ 13). กรุงเทพฯ: บรรณาคาร.
- กรมศิลปากร. (2518). *ชีวิตและงานของสุนทรภู่* (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.
- กฤติกา ผลเกิด. (2546). *การศึกษาวิจัยลีลาของประมวลกฎหมายอาญา*. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย
ศิลปากร.
- กฤษฎา บุญยสมิต และวินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. (2547). *กฎหมายตราสามดวง:
แว่นส่องสังคมไทย ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ 2 โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง:
การพิจารณาใหม่*. กรุงเทพฯ: เพ็ญฟ้า.
- กฤษฎา บุญยสมิต. (2549). การค้นหาหลักกฎหมายปัจจุบันในกฎหมายตราสามดวง. *วารสาร
นิติศาสตร์*, 35(3), 483-516.
- กฤษฎา บุญยสมิต. (2554). ตระลาการ หรือ กระลาการ ลูกขุน และผู้ปรับ. ใน *ความรู้ใน
ประวัติศาสตร์ไทย เล่ม 1 ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (หน้า 35-133). กรุงเทพฯ:
ราชบัณฑิตยสถาน.
- กองงานคณะกรรมการการยุติธรรมแห่งชาติ สำนักงานกิจการยุติธรรม. (2552). *กระบวนการ
ยุติธรรมทางอาญาไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกิจการยุติธรรม.
- กำธร เลี้ยงสังธรรม. (2546). *หลักไชย: ตำรากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- กำธร เลี้ยงสังธรรม. (2548). *กฎหมายตรา 3 ดวง: ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ
การเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่*. กรุงเทพฯ: สถาบันปรีดี พนมยงค์.
- กิตติพงศ์ ว่องเมทินี. (2549). *กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาบทบาทและหน้าที่ผู้พิพากษา
ตุลาการในการพิจารณาคดี*. สารนิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต, คณะนิติศาสตร์,
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เชมฤทัย บุญวรรณ. (2546). *การวิเคราะห์การใช้ภาษาและกลวิธีการเขียนในหนังสือ
ราชกิจจานุเบกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย
ศิลปากร.

- เขมฤทัย บุญวรรณ. (2554). กฎหมายหลักไชย ฉบับวัดพิกุลทอง สิงห์บุรี. ใน อภิลักษณ์ เกษมผลกูล (บรรณาธิการ), *สยามปกรณัมปริวรรต เล่ม 1: งานสำรวจ ศึกษา และปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นภาคกลาง* (หน้า 443-474). นครปฐม: ศูนย์สยามทวารคดีศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- คำนวน นวลสนอง. (2541). *หนังสือหลักไชย ฉบับตำบลด่างทอง อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี*. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- จรัญ โฆษณานันท์. (2543). *ปรัชญากฎหมายไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- จรัญ โฆษณานันท์. (2547). *นิติปรัชญา* (พิมพ์ครั้งที่ 13). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- จรัญ ภัคดีธนากุล. (2540). ตุลาการกับกระบวนการยุติธรรม. *ดุลพาท*, 44 (1), 49-62.
- จารึกลักษณะโจรด้านที่ 1. (2558). เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=119
- จารึกลักษณะโจรด้านที่ 2. (2558). เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=120
- จารุณี ฐานรตากรณี. (2545). พิพิธภัณฑศาลไทย. *ดุลพาท*, 1(49), 18-25. เข้าถึงได้จาก http://sbs-app.com/multim/serials/court/d49_1_2.pdf
- จารุภัทร จัดตารีส. (2550). *บทบาทขององค์กรและบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมตามกฎหมายตราสามดวง*. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต, คณะนิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จิตติ ดิงศภัทย์. (2533). *หลักวิชาซีพนักกฎหมาย* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จิตติ ดิงศภัทย์. (2538). ความยุติธรรม. *รพีสาร*, 3(11), 159-173.
- จิตติ ดิงศภัทย์. (2558). *หลักวิชาซีพนักกฎหมาย* (พิมพ์ครั้งที่ 13). กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย. (2556). *ระบบยุติธรรมและยุติธรรมทางเลือก: แนวการวิเคราะห์เชิงสังคมศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- เจตน์ สถาวรศิลป์พร. (2553). การบังคับใช้กฎหมายให้เกิดความยุติธรรมในสังคม: ข้อพิจารณาบางประการว่าด้วยกฎหมาย การบังคับใช้กฎหมาย ความยุติธรรมกับสังคม. เข้าถึงได้จาก http://www.admncourt.go.th/00_web/09_academic/document/20100817.pdf
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. (2493). ตำนานกฎหมายเมืองไทยและประมวลคำอธิบาย คำอธิบายทางนิติศาสตร์. พระนคร: กรมศิลปากร.
- คุณการณ์ กรณ์แสง. (2537). การวิเคราะห์การนิยามคำศัพท์ภาษากฎหมาย: กฎหมายครอบครัว และมรดก. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตร์, คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2547). ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4. กรุงเทพฯ: มุลินิติโตโยต้าประเทศไทย.
- ไชยันต์ ไชยพร. (2541). ความยุติธรรมตอนที่หนึ่ง. รัฐศาสตร์สาร, 20(2), 57-95.
- เทพี จรัสจรวงเกียรติ. (2543). หน่วยเชื่อมโยงบริเฉทภาษาไทยตั้งแต่สุโขทัยจนถึงปัจจุบัน. ดุษฎีนิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธงทอง จันทรางศุ. (2535). การปฏิรูปภาษากฎหมายไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2553). วิวัฒนาการภาษาไทยและอักษรไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธานินทร์ ภัยวิเชียร. (2555). ภาษากฎหมายไทย (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธีวรา ชภักดีวิทยา. (2547). การวิเคราะห์แนวคิดเชิงจริยธรรมที่ปรากฏอยู่ในหนังสือกฎหมายตราสามดวง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นววรรณ พันธุเมธา. (2551). ไวยากรณ์ไทย (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิติศาสตร์ไพศาลย์, พระยา. (2497). ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- แบรดเลย์, แดนปีซ. (2514). หนังสืออักษราภิธานศัพท์ (Dictionary of the Siamese language 1873). กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา.

- ปก แก้วกาญจน์. (2542). *กฎหมายชาวบ้านภาคใต้: หลักอินทภาษและหลักชัย*. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ปถมมาลา ไคลงกลบทไคลงทาย วิธีคำนวณเลขสูตรเลข โจทย์ต่าง ๆ และตำราทนายสงกรานต์ ตำราดาวตำรา เสดาะเคราะห์ รัตนโกสินทร์ศก 113. ร.ศ. 113. (2437). ม.ป.ท. ประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรม. (2436). เข้าถึงได้จาก http://www.ratchakitcha.soc.go.th/ DATA/PDF/2435/002/9_1.PDF
- ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย. (2548). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ประภัสสร เขียวปัญญา. (2551). *จักรวาลวิทยาสยาม: การศึกษาที่มาของอำนาจทางการเมืองและกฎหมายในกฎหมายตราสามดวง*. ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชา สหวิทยาการ, วิทยาลัยสหวิทยาการ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2515). *การใช้ภาษาร้อยแก้วในภาษาไทยสมัยอยุธยา*. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2529). *ระบบปรัชญาการเมืองในมานวธรรมศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2523). *อุดมรัฐ*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2537). ความยุติธรรม. ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาปรัชญาการเมือง หน่วยที่ 1-7* (หน้า 57-100) (พิมพ์ครั้งที่ 10). นนทบุรี: สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2557). *ธรรมรัฐ-ธรรมราชา* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีดี เกษมทรัพย์. (2548). *นิติปรัชญา* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสาร ประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปาเลอกัว, ชอง-บาติสต์. (2542). *ศัพท์ พะจะนะ ภาษา ไทย Dictionarium Linguae Thai*. (บุษบา ประภาสพงศ, อุทัย ไชยกลาง และศิริมาลา สุวรรณโกสิน, แปล). กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- พงษ์นรินทร์ ศรีประเสริฐ. (2549). กฎหมายตราสามดวง: กระบวนการตรวจสอบความจริงใน คดีอาญา. *วารสารนิติศาสตร์*, 35(3), 517-540.

- พรทิพา บรรทมสินธุ์. (2523). *การวิเคราะห์ความคิดเรื่อง ความยุติธรรมในอุดมรัฐของเพลโต*.
 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.
- พระบรมราชโองการในพิธีพระราชทานประกาศนียบัตรแก่ผู้สอบไล่ เเนติบัณฑิตยสภา ณ อาคารใหม่
 สวนอัมพร วันที่ 29 ตุลาคม 2524. (2524). เข้าถึงได้จาก [http://portal.in.th
 /nawarat/pages/002/](http://portal.in.th/nawarat/pages/002/)
- พิชัย นิลทองคำ. (2541). *ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1-6 อาญา แก้ไขเนื้อหา
 เพิ่มเติม ฉบับสมบูรณ์*. กรุงเทพฯ: อทตยา.
- พิชัย ลิมปาวรพรณ. (2546). *วิวัฒนาการของกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมไทยตั้งแต่
 รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 4*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์,
 คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พลีต, เยเรเมียส ฟาน. (2548). *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน พลีต (วัน วลีต)
 (นันทา วรเนติวงศ์ และวนาศรี สามนเสน, แปล)*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ภาณุ รังสีสหัส. (2542). *กระบวนการใหม่ในการพิจารณาคดี*. *ดุลพินิจ*, 46(1), 135-149.
- ภีรณัย โชติกันตะ. (2519). *โทษทวงคืนกรรมกรรมจากกฎหมายตราสามดวงกับการควบคุมทาง
 สังคมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, สาขาวิชาโบราณคดี,
 คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์. (2552). *เล่าเรื่องกรุงสยาม*. (สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล). นนทบุรี:
 ศรีปัญญา.
- มนตรี เงินสวัสดิ์. (2549). *แนวคิดการลงโทษของกฎหมายตราสามดวง*. วิทยานิพนธ์
 นิติศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตร์, คณะนิติศาสตร์,
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มานิตย์ จุมปา. (2555). *ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับกฎหมาย (พิมพ์ครั้งที่ 12)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
 แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ร.แดงการ์ด, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, และวิกัลย์ พงศ์พินิตานนท์, บรรณาธิการ. (2526). *ประวัติศาสตร์
 กฎหมายไทย เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ร.แดงการ์ด, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, และวิกัลย์ พงศ์พินิตานนท์, บรรณาธิการ. (2553). *ประวัติศาสตร์
 กฎหมายไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลีต). (2548). (นันทา วรเนติวงศ์ และ
วนาศรี สามนเสน,แปล). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- รัตนานุบัติ, หลวง(เปล่ง เภภาระ), รวบรวม. (2541). *กฎหมายในรัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายจิตติ ดิงศภักดิ์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันเสาร์ที่ 23 สิงหาคม พุทธศักราช 2540*. กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ.
- ราชกิจจานุเบกษา...วารสารฉบับแรกและฉบับเดียวของรัฐบาลไทยที่ยื่นอยู่คู่ชาติไทยมานาน
นับเป็นเวลาถึง 136 ปี ในวันนี้. (2537). *ข่าวสารในวงการพิมพ์*, 18(2), 22-26.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2544). *พจนานุกรมศัพท์กฎหมายไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน
(พิมพ์ครั้งที่ 3)*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชัน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิม
พระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหลวง. (2417-2463). *กฎหมายสำหรับผู้พิพากษา แลทนายว่าความ*.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กองหลวงไทย. ร.ศ.120.
- ลา ลูแบร์, ซีมอง เดอ. (2510). *จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์:ราชอาณาจักรสยาม
(สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล)*. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า.
- ลา ลูแบร์, ซีมอง เดอ. (2548). *จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม (สันต์ ท. โกมลบุตร,
แปล)*. นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- วิชา มหาคุณ. (2523). *ประวัติศาสตร์กฎหมายและภาษากฎหมายไทย (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. กรุงเทพฯ:
คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิชา มหาคุณ. (2557). *การใช้เหตุผลในทางกฎหมาย (พิมพ์ครั้งที่ 6)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิถัญญา แสงสุข และฐิติพร ลิ้มแหลมทอง. (2555). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป
(พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2547). *กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย*. (ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
ลำดับที่ 1 “สถานภาพการกฎหมายตราสามดวง”). กรุงเทพฯ: เพ็ญฟ้า.

- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2549). *กฎหมายตราสามดวง: หน้าต่างสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2552). *100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 1*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วิราวรรณ สมพงษ์เจริญ. (2550). *คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย พ.ศ. 1726-พ.ศ. 2006*. การค้นคว้าอิสระอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วิสาร พันธนะ. (2543). หน่วยที่ 13 ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม. ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป* (หน้า 441) (พิมพ์ครั้งที่ 29). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- เวลส์, ควอริช. (2527). *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*. (กาญจน์ ละอองศรี (สมเกียรติกุล) และยุพา ชุมจันทร์, แปล). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. (2545). *กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อไทย*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ศศิกานต์ คงศักดิ์. (2549). ประกาศพระราชปราชญ์. ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร และวีรวัลย์ งามสันติกุล, *นิติปรัชญาไทย: ประกาศพระราชปราชญ์ หลักอรรถาธิบาย พระธรรมศาสตร์ และ On the Laws of Mu'ung Thai or Siam* (หน้า 1-20). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ศศิกานต์ คงศักดิ์. (2549). ประกาศพระราชปราชญ์. ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร และวีรวัลย์ งามสันติกุล, *นิติปรัชญาไทย: ประกาศพระราชปราชญ์ หลักอรรถาธิบาย พระธรรมศาสตร์ และ On the Laws of Mu'ung Thai or Siam* (หน้า 21-63). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ศาลอุทธรณ์และสำนักงานศาลยุติธรรม. (2554). *สำนวนไต่สวนการเรียงคำพิพากษา และเหตุผลในการวินิจฉัยคดี* (พิมพ์ครั้งที่ 2). เข้าถึงได้จาก http://elib.coj.go.th/Ebook/data/Ebook2012_08_14.pdf
- สมบูรณ์ บุรณ์ภินันท์. (2552). *สำนวนในทางกฎหมายและคำพิพากษา*. *ดุสิตพาท*, 3(56), 35-44. เข้าถึงได้จาก http://elib.coj.go.th/Article/d56_3_5.pdf
- สมยศ เชื้อไทย. (2558). *ความรู้กฎหมายทั่วไป* (พิมพ์ครั้งที่ 21). กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

- สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. (2514). *วรรณไวทยาการ: ชุมนุมบทความวิชาการถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ ในโอกาสที่พระชนม์ครบ 80 พรรษา บริบูรณ์*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สรบุศย์ รุ่งโรจน์สุวรรณ นัทธิชนัน นาถประทาน และอมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. (2558). โครงการย่อยที่ 1 การวิเคราะห์วัจนลีลาภาษากฎหมายไทย. ใน รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการภาษาแห่งอำนาจ: การวิเคราะห์วัจนลีลาของภาษากฎหมาย ภาษาการเมือง ภาษาสื่อ และภาษาวิชาการของสังคมไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. เข้าถึงได้จาก http://elibrary.trf.or.th/download_fullstep1.asp
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 1. (2542). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สารูป ฤทธิชู. (2547). อัตลักษณ์และพลวัตวรรณกรรมทักษิณประเภทกฎหมาย หลักชัยและระบิลเมือง. ใน ชวน เพชรแก้ว และคณะ, *วรรณกรรมทักษิณ: วรรณกรรมปริทัศน์* (หน้า 415). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สารูป ฤทธิชู. (2548). หลักชัยฉบับ จ.ศ. 1082 (พ.ศ. 2263). ใน ชวน เพชรแก้ว, *วรรณกรรมทักษิณ: วรรณกรรมคัดสรร เล่ม 3* (หน้า 14-34). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.): มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.
- สำนักพจนานุกรม มติชน. (2547). *พจนานุกรม ฉบับมติชน*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สำนักเลขาธิการ. (2537). *ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ 4*. กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ.
- สุกัญญา สุวิริยะรัตน์. (2553). *ภาษาในกฎหมายลักษณะอาญา กับประมวลกฎหมายอาญา: การศึกษาเชิงเปรียบเทียบต่างสมัย*. คุษฎีนิพนธ์อักษรศาสตร์ดุฎีบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุทธิวาทนฤพุมิ, หลวง. (2516). *คำบรรยายประวัติศาสตร์กฎหมาย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุนทรภู 2329-2398. (2512). *สุภาษิตสอนสตรี สวัสดิรักษาคำกลอน และเพลงยาวถวายโอวาท*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุนทรานุกิจปรีชา, นาวาเอก พระ. (2457). *หลักชัย เล่ม 1 วันที่ 1 มกราคม 2457*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- สุริยา รัตนกุล, คุณหญิง. (2555). *อรรถศาสตร์เบื้องต้น* (พิมพ์ครั้งที่ 2). นครปฐม: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหิดล.

- เสกสันต์ ผลวัฒน์. (2549). *การศึกษาศิลปะทางสถาปัตยกรรมและการปกครองและสังคมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่มีต่อการแต่งไตรภูมิโลกวินิจจกถา*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว.. (2510). *ปาฐกถา เรื่อง กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยา.
- แสง บุญเฉลิมวิภาส. (2557). *ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 13). กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- แสง บุญเฉลิมวิภาส. (2549). *บทบาทของศาลยุติธรรมในบริบทของกฎหมายกับความยุติธรรม*. เข้าถึงได้จาก http://digi.library.tu.ac.th/journal/0068/53_1_jan_apr_2549./03PAGE1_PAGE13pdf
- หยุด แสงอุทัย. (2559). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป* (พิมพ์ครั้งที่ 20 แก้ไขเพิ่มเติม). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- หอสมุดแห่งชาติ. *กฎหมายลักษณะหลักไชย*. เลขที่ 37-13 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, สมุดไทย.
- หอสมุดแห่งชาติ. *กฎหมายลักษณะหลักไชย*. เลขที่ 37-17 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, สมุดไทย.
- หอสมุดแห่งชาติ. *กฎหมายลักษณะหลักไชย*. เลขที่ 37-19 ตู 108 ชั้น 4/3 มัดที่ 86, สมุดไทย.
- หอสมุดแห่งชาติ. *กฎหมายหลักไชย ลักษณะประวิง อุทธรณ์ ตุลาการ*. เลขทะเบียน 39-18/ก (1123). กระดาษฝรั่ง.
- หอสมุดแห่งชาติ. *ลักษณะหลักไชย กบิลข้อความ ตัดฟ้องฯลฯ กุนี้ชายคน*. เลขที่ 543 มัดที่ 96. สมุดไทย.
- อकिन รพีพัฒน์, ม.ร.ว.. (2527). *สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2419*. (ประกายทอง สิริสุข, ม.ร.ว. และพรณี ฉัตรพลรักษ์, แปล) (พิมพ์ครั้งที่ 2). มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- อดิรุจ ตันบุญเจริญ. (2549). *ตุลาการและผู้พิพากษาในกฎหมายไทยเดิม*. *วารสารนิติศาสตร์*, 35(3), 541-555.
- อเนก มากอนันต์. (2550). *แนวคิดเรื่องคดีจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2394*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, ยุพาพรรณ หุ่นจำลอง และสรัญญา เศวตมาลย์. (2554). *ทฤษฎีไวยากรณ์* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: เอเอสพี.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2531). หลักความงาม หลักไชย. *รวมบทความประวัติศาสตร์*, 10(1), 36-58.

อิทธิอิ โยเนโอะ, มาโมรุ ชิบายมา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2551). *ดรรชนีค้นคำในกฎหมาย*

ตราสามดวง. เกียวโต: ศูนย์เอเชียอาคเนย์ศึกษา มหาวิทยาลัยเกียวโต.

Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge, MASS.: The Belknap press of Harvard University.